

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İBN TEYMIYYE’NİN İMAN KONUSUNDA MEZHEPLERE BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail AKKOYUNLU

ANKARA-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İBN TEYMİYYE’NİN İMAN KONUSUNDA MEZHEPLERE BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hasan ONAT

HAZIRLAYAN

İsmail AKKOYUNLU

ANKARA-2011

ÖNSÖZ

İslam düşüncesinde yazdıklarıyla çığır açan ve adından sıkça söz ettiren İbn Teymiyye, arkasında çeşitli konularda yazılmış yedi yüze yakın eser bırakmıştır. İbn Teymiyye'nin çok sayıda eseri olmasına rağmen Türkçe'de İbn Teymiyye ile ilgili yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Her ne kadar İbn Teymiyye, *Selefilik* ve *Vahhabîlik* gibi akımların öncüsü olarak takdim edilse de fikirleri çağımızda etkisini devam ettirse de bu gerçek çok fazla değişmemiştir. İbn Teymiyye ile ilgili çalışmalarda ise o, çeşitli açılardan incelenmiş ve zihnî alt yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak birkaç çalışma hariç tutulacak olursa İbn Teymiyye'nin Mürcie ve Mu'tezile'ye yönelik tenkid ve eleştirileri henüz incelenmemiştir.

İbn Teymiyye, sahip olduğu ilmî birikimin yönlendirmesi ve bağlı bulunduğu geleneğin etkisiyle, inançla ilgili konularda çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmeleri yaparken doğru bulmadığı ya da İslam'ın özüne aykırı olduğunu düşündüğü hususlara ağırlık vermiştir. İtikadî görüşlerin savunucusu olan mezhepler, kurucuları ve taraftarları da İbn Teymiyye'nin bu eleştirilerinden payına düşeni almıştır. Bu noktadan hareketle biz de bu çalışmamızda İbn Teymiyye'nin şimdiye kadar yeterince aydınlatılmamış olan bazı mezheplere yönelik eleştirilerini tahlil edeceğiz. Bu eleştirileri ortaya çıkararak İbn Teymiyye'nin mezhep tasavvurunu, mezhepleri eleştiri biçimini ve kendi mezhebî eğilimini ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Teymiyye, Şia'ya şiddetle karşı çıkmış ve Şia'nın görüşlerini eleştirmek adına "*Minhacü's-Sünne*" adında müstakil bir eser kaleme almıştır. Buna ek olarak İbn Teymiyye, eserlerinde Şia dışındaki İslam mezheplerine yönelik de oldukça

yoğun eleştirilerde bulunmuştur. Çalışmamız, İbn Teymiyye ile ilgili bazı metodik zorluklar ve konunun kapsamı dolayısıyla İbn Teymiyye'nin bütün fırkalara yönelttiği eleştiriler yerine iman konusunda Mürcie, Mu'tezile ve Haricîler'e yönelik eleştirileriyle sınırlandırılmıştır. Genel olarak Mu'tezile ve Hariciler'i birlikte değerlendiren İbn Teymiyye, iman konusundaki eleştirilerinin büyük bir kısmını Mürcie'ye ayırmıştır.

İbn Teymiyye'nin iman konusunda Mürcie ve Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini ele alan çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Teymiyye'nin hayatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise önce İbn Teymiyye'nin mezheplere bakışını etkileyen zihnî arkaplân analiz edilerek nasıl bir mezhep tasavvuruna sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise iman konusunda Mürcie ve Mu'tezile hakkındaki eleştirileri incelenmiştir.

Gerek araştırma konunun belirlenmesinde gerekse çalışmalarımın şekillenmesinde yol gösteren ve her ihtiyaç duyduğumda kıymetli zamanlarını ayıran başta danışman hocam Prof. Dr. Hasan ONAT olmak üzere hocalarım Prof. Dr. Sönmez KUTLU, Doç Dr. Mehmet ATALAN, Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Muzaffer TAN ve Dr. Mehmet KALAYCI'ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmamda az ya da çok emeği bulunan herkese teşekkür ederim.

İsmail AKKOYUNLU

ANKARA-2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	5
KISALTMALAR	6
GİRİŞ	7
I. METOT VE KAYNAKLAR	7
A- Metot	7
B- Kaynaklar	10
1. İbn Teymiyye'nin Kendi Eserleri	10
2. Diğer Araştırmalar	11
II. İBN TEYMİYYE'NİN YAŞADIĞI DÖNEM	14
A- Siyasî Durum	14
B- Sosyal Durum	19
C- Fikrî Ortam	21
BİRİNCİ BÖLÜM	25
İBN TEYMİYYE'NİN HAYATI VE ESERLERİ	25
I. İBN TEYMİYYE'NİN HAYATI	25
A- Ailesi ve Yetiştigi Ortam	25
B- İlmî Kişiliği ve Hocaları	33
C- Talebeleri ve Takipçileri	42
D- Muhalifleri	44
II. İBN TEYMİYYE'NİN ESERLERİ	51
A- Tefsirle İlgili Eserleri	52
B- Fıkıhla İlgili Eserleri	53
C- Kelam ile İlgili Eserleri	55
İKİNCİ BÖLÜM	57
İBN TEYMİYYE'NİN MEZHEPLERE BAKIŞI	57
I. İBN TEYMİYYE'NİN MEZHEP TASAVVURU	57
II. İBN TEYMİYYE'NİN MÜRCİ'E YE BAKIŞI	69
A- İmanın Tanımı	70
B- İman-amel İlişkisi	77
C- İman-İslam İlişkisi	85
D- İman-Büyük Günah İlişkisi	89
E- İmanda İstisna	91
F- İmanda Artma ve Eksilme	94
G- el-Va'd ve'l-Va'id	101
III. İBN TEYMİYYE'NİN MU'TEZİLE'YE BAKIŞI	103
A- İmanın Tanımı ve İman-Amel İlişkisi	107
B- el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn	108
C- el-Va'd ve'l-Va'id	111
D- Büyük Günah İşleyen Ahiretteki Durumu	113
E- Şefa'at	116
F- Tevhîd ve Adl	118
SONUÇ	123
BİBLİYOGRAFYA	128

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
b.	: İbn, Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
Mad.	: Maddesi
Neşr.	: Neşreden, Neşriyat
ö.	: Ölümü
r.a	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
terc.	: Tercüme eden
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

I. METOT VE KAYNAKLAR

A- Metot

Mezhep, sözlükte “tutulan yol, benimsenen görüş” gibi anlamlara gelen Arapça “ze-he-be” kökünden türetilmiştir. Bir terim olarak mezhep, “Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan birtakım siyasî, itikadî, içtimaî, hukukî ve benzeri olaylar hakkında muhtelif şahısların kendi görüşlerini açıklamaya başlaması ve bu faaliyetin zamanla zümreleşme şeklinde sonuçlanmasıyla meydana gelen beşeri oluşumlar”¹ anlamına gelmektedir. Belirtilen nedenler neticesinde ortaya çıkan bu zümreleşme hareketleri, zamanla sistematik özellik kazanmış, bununla da yetinmeyerek düşünce ve davranışları etkilemeye başlamıştır. Ayrıca bu tür hareketler zamanla kurumsallaşmış ve toplumsal hayatta önemli etkiler bırakarak varlığını devam ettirmiştir. Bu durum da karşımıza, sosyal bir gerçeklik olan mezhep olgusunu çıkarmıştır.²

Mezheplerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren faktörlerin başında, Hz. Peygamber’in dinî bir otorite olarak Müslümanların arasından ayrılmasının ardından İslâm toplumunun peygambersiz hayata uyum sağlama girişimleri gelmektedir. Hz. Peygamber’in vefatıyla birlikte ilk dönem İslam toplumunu oluşturan Müslümanlar, dinî otorite olarak başvuracak bir önderleri olmadığından, dinî konularda karşılaşmış oldukları problemlere içerisinde buldukları sosyal ve siyasî şartlar çerçevesinde

---

¹ Fıçlalı, Ethem Ruhi, *İtikadi İslam Mezheplerine Giriş*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, s.11.

² Onat, Hasan, “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri.”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, Oş, 2004, s.7

çözüm arama yoluna gitmişlerdir. Bu durum da aynı soru ve sorunlara farklı çözümler üretilmesine sebep olmuş, bunun neticesinde de farklı din anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu farklı din anlayışları, zamanla sistemleşerek kendi sistematik teolojisini kurmuş ve belirli bir toplumsal zemine kavuşmasıyla birlikte “mezhep” adı verilen kurumsallaşmış yapılar ortaya çıkmıştır.

Mezheplerin ortaya çıkmasında, siyasî, ekonomik, kültürel, sosyal, coğrafi ve tarihî birçok faktör etkili olmuştur.³ Bunun yanında dinî metinler, eski kültür ve medeniyetler, toplumsal yapı ve insan unsuru gibi etkenler de mezhep adı verilen beşerî oluşumların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Bağımsız bir ilmî disiplin olan İslam Mezhepleri Tarihi ise “İslam toplumlarında ortaya çıkan farklı itikadî-siyasî gayelerle vücut bulmuş zümreleşme hareketlerinin gelişme seyrini fikir, hadise ve mekân irtibatı çerçevesinde inceleyen bir bilim dalıdır.”⁴ Siyasî ve itikadî gayelerle vücut bulmuş “İslam’ın Düşünce Ekolleri” diyebileceğimiz beşerî oluşumlar olan mezhepleri, bilimsel yöntemlerle inceleyen bir bilim dalı⁵ olan İslam Mezhepleri Tarihi’nin kendine özgü bir metodolojisi vardır. İslam Mezhepleri Tarihi, beşerî oluşumlar olan “İslam Düşünce Ekolleri”nin oluşum ve gelişim süreçlerini, fikirlerini ve mensuplarını, zaman-mekân bağlamında, fikir-hadise irtibatı çerçevesinde ve tarafsız bir gözle inceler. Nitekim beşerî oluşumlar olan mezheplerin ve görüşlerinin iyi tahlil edilebilmesi yukarıda bahsedilen hususlara azami derecede özen gösterilmesiyle mümkündür. Bu çalışma oluşturulurken de İslam Mezhepleri Tarihi’nin kendine özgü metotlarından faydalanılmaya gayret gösterilmiştir.

---

³ Onat, a.g.m., s.7

⁴ Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 10.

⁵ Onat, Hasan, “Türkiye’de İslam Mezhepleri Tarihi’nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıçlalı’nın Yeri”, *Ethem Ruhi Fıçlalı’ya Armağan*, Vadi Yay. Ankara, 2002, s.236

Metodoloji, gerek ilmî disiplinlerin ortaya çıkmasında gerekse bağımsız bir yapı olarak varlığını devam ettirmesinde son derece önemli bir yere sahiptir. Her bağımsız disiplin için kendi varlığına ve doğasına uygun bir yöntem bilim geliştirmek kaçınılmazdır. İlmî disiplinler, her ne kadar bağımsızlık iddiasında bulunsalar da genelgeçer bazı ilke ve prensipleri dışlamaları söz konusu değildir. Bu genelgeçer ilkelerden biri de gerek fikirleri gerekse şahısları, içerisinde buldukları çok yönlü tarihsel süreç ile birlikte ve bir bütünlük içerisinde ele almaktır. Yapısalcı tezin mihverini de bu husus oluşturmaktadır. Dolayısıyla hiçbir düşünce gelişigüzel ortaya çıkmamıştır. Her düşünce, varlığını ortaya çıktığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel şartlarına borçludur. Bu düşünceleri ortaya atan şahıslar için de durum hiç farklı değildir. Kişiler de değerlendirmeye tabi tutulurken görüş ve düşünceleri bizim içerisinde bulunduğumuz şartlara göre değil kendi döneminin şartları göz önünde bulundurularak anlaşılmalı çalışmalıdır. Özellikle belirli bir kişinin düşünce yapısını ortaya koyma amacına sahip çalışmalar için bu husus daha bir önem arz etmektedir.

Çalışmanın aydınlatma gayreti içerisinde olduğu alanlar, İbn Teymiyye'nin mezhep tasavvuru, mezheplere bakışı ve düşünce yapısı olduğundan yani tez şahıs merkezli bir çalışma olduğundan, çalışma boyunca “şahıslar üzerinde derinleşme” metodundan çokça faydalanılmıştır. Bu yapılırken de kişinin içerisinde bulunduğu sosyal çevre, fikri ortam ve kültürel kalıplar göz önünde bulundurulmuştur. Bilindiği gibi insan çevresinin ürünüdür ve çevresel şartlardan soyutlanarak anlaşılabilir. Ayrıca konunun iyi anlaşılır olabilmesi için, belli kişiler ve görüşler üzerinde yoğunlaşmaya⁶ dikkat edilerek olayların tahlil edilmesine özen gösterilmiştir.

---

⁶ Atalan, Mehmet, *Cafer-i Sadık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 14.

Böylece İbn Teymiyye'nin düşünce yapısı, mezhep tasavvuru ve mezheplere bakış açısının daha net bir şekilde ortaya konulması noktasında önemli mesafe katedilmiştir.

Çalışmamız süresince göz önünde bulundurduğumuz bir başka önemli husus da fikir-hadise irtibatıdır. “Fikir-hadise irtibatı, bir fikrin veya inancın varlığının, sosyal, siyasi, ekonomik ve dini hadiselerde, bu fikrin tezahürlerinin tespit edilmesi demektir. Aynı zamanda fikir-hadise irtibatı, fikirden hadiseye veya hadiseden fikre işleyen bir müşahededir.”⁷ Dolayısıyla bizler de fikir-hadise irtibatından yola çıkarak hangi fikirlerin hangi olaylara sebebiyet verdiğini ve hangi olayların hangi düşüncelerin oluşmasını tetiklediğini ortaya koymaya çalıştık. Bu husus da İbn Teymiyye'yi fırkaları eleştirmeye iten nedenleri ortaya çıkarmayı kolaylaştırmıştır.

B- Kaynaklar

1. İbn Teymiyye'nin Kendi Eserleri

Küçük yaşta ilmî faaliyetlere başlayan İbn Teymiyye, 65 yıllık hayatına birçok eser sığdırmıştır. Bu eserlerin bir kısmı tefsir, bir kısmı hadis, bir kısmı fıkıh bir kısmı da kelâm alanlarıyla ilgilidir. Bunların dışında İbn Teymiyye'nin dinler ve mezhepler tarihi, kıraat, felsefe ve mantık alanlarıyla ilgili eserleri de vardır. Biz de çalışmamızı oluştururken İbn Teymiyye'nin kendine ait olan *Kitabu'l-İman*, *Der'u't-Tearuz*, *Mecmuû Fetavâ* ve *Minhacu's-Sünne* gibi eserlerinden ayrıca daha sonra Türkçe'ye çevrilen çeşitli eserlerinden faydalandık. Bu eserler İbn Teymiyye'nin, *Siyaset*, *Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*, *Tefsir Üzerine*,

---

⁷ Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihi'nde Usûl Sorunu”, *İslami İlimlerde Usul Meselesi*”, Ensar Neşriyat, I, 27–28 Eylül, 2003, s. 435.

İman Üzerine, Kalp Amelleri, Velayet Risalesi, İsim ve Sıfat Tevhidi ve Şia'ya Reddiye gibi eserleridir.

İbn Teymiyye'nin iman konusundaki görüşlerini aynı zamanda Mürcie ve Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini içeriyor olması dolayısıyla *Kitabu'l-İman* adlı eseri çalışmamızın merkezini oluşturmaktadır. *İmanu'l-Kebir* ve *İmanu'l-Evsat* olmak üzere iki bölümden oluşan bu eser, İbn Teymiyye'nin iman anlayışını ayrıntılı olarak göstermektedir. İbn Teymiyye bu eserinde imanın tanımı, iman-amel ilişkisi, iman-islam ilişkisi, imanda artma ve eksilme, imanda istisna gibi konuları işlemiştir. Ayrıca İbn Teymiyye bu eserinde Mürcie ve Mu'tezile'nin iman konusundaki görüşlerine yoğun eleştiriler yöneltmiştir.

İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman adlı* eserinde daha çok Mürcie'nin görüşlerini ele aldığından Mu'tezile hakkındaki görüşleri için de *Der'u't-Tearuz* isimli eseri incelenmiştir. İbn Teymiyye bu eserinde genelde mu'tezilî düşünce sistemini özelde ise beş esas (*usûl-i hamse*) çerçevesinde Mu'tezile'nin iman anlayışını ele alıp eleştirmektedir. Çalışmamız kapsamında İbn Teymiyye'nin bu iki eserinin yanı sıra yine kendisine ait olan *Mecmuû Fetavâ* ve *Minhacu's-Sünne* gibi eserlerinin de konumuz ile ilgili kısımları incelenmiştir.

2. Diğer Araştırmalar

İbn Teymiyye, arkasında birçok eser bırakmış olmakla birlikte bu durumun doğal bir sonucu olarak kendisi ile ilgili de birçok eser kaleme alınmıştır. Yaşadığı dönemden günümüze kadar uzanan süreçte İbn Teymiyye hakkında yazılan eserler başvuru kaynaklarımızdan birini oluşturmaktadır. Ayrıca İbn Teymiyye hakkında yazılan makaleler de çalışmamızın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Araştırmamızın konusu olan İbn Teymiyye ile ilgili olarak gerek yüksek lisans gerekse doktora düzeyinde yapılmış olan tezler de zaman zaman müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Çalışmamız boyunca faydalandığımız araştırmalar genel olarak İbn Teymiyye'nin hayatını, eserlerini, görüşlerini, düşünce yapısını, metodolojisini ve mezheplere bakışını ele alan eserlerdir. Ayrıca İbn Teymiyye'nin hocalarını, inanç dünyasını, öğrencilerini, muhaliflerini ve taraftarlarını konu edinen eserler de incelenmiştir. Bu bağlamda *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, *İmam İbn Teymiyye*, *Kalem ve Kılıç Üstadı İbn Teymiyye* gibi eserler incelenmiştir.

İbn Teymiyye ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki çalışmaların bir başka başvuru kaynağımız olduğunu belirtmiştik. İbn Teymiyye ile ilgili çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışması olmakla birlikte İbn Teymiyye'nin mezheplere yönelik görüş ve eleştirilerini ele alan birkaç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasından öne çıkan ise Muhammet YAZICI'nın Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL'in danışmanlığında hazırladığı "*İbn Teymiyye'nin Mecmu'u Fetava İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı*" isimli doktora çalışmasıdır.

İbn Teymiyye'nin düşünce yapısı, İslam düşüncesindeki yeri ve mezheplere bakışı ortaya konulurken İbn Teymiyye'nin kendi kaleme aldığı ve hakkında yazılan övgü dolu eserlerin yanında muhalifleri tarafından kaleme alınan, tenkit ve eleştiriler içeren eserleri de incelemeye tabi tutulmuştur. Çünkü bir kişinin taraftarlarınca kaleme alınan eserler övgü dolu ifadeler içerirken muhalifleri tarafından oluşturulan eserler, incelenen şahsın olumsuz yönlerini ortaya çıkarır. Bu durum da araştırmaya konu edilen şahsın daha sağlıklı bir şekilde incelenmesine olanak tanır. Biz de bu

noktadan hareketle daha sağlıklı ve net sonuçlar elde etme adına bu hususa özen göstermeye dikkat ettik.

II. İBN TEYMIYYE'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin dinî, siyasî, sosyal ve fikrî şartları üzerinde etki bırakan en önemli hadiseler Haçlı saldırıları, Moğol istilası ve iç karışıklıklardır. İbn Teymiyye'nin yaşadığı bu dönemde batıdan Haçlılar, doğudan Moğollar içerden ise çeşitli firkalar ve yönetimi ele geçirmeye yönelik girişimler, Memlük yönetimini meşgul etmiş aynı zamanda dönemin dinî ve siyasî şartlarının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu dönemde İslam dünyasının birlik ve beraberliğini kaybetmiş ve küçük devletçiklere bölünmüş olması da İslam topraklarını dış tehditlere ve saldırılara açık hale getirmiştir.

661/728-1263/1328 yılları arasında yaşayan İbn Teymiyye, ömrünün büyük bir bölümünü Mısır ve Suriye bölgesinde geçirmiştir. Bu iki bölge, İslam tarihinde genellikle aynı devletin yönetimi altında kalmıştır. Harran'da doğan daha sonra ise küçük yaşlarda Şam'a göç ederek ömrünün geri kalan kısımlarını Şam ve Kahire beldelerinde geçiren İbn Teymiyye, Memlük Hanedanı'nın bölgeye hükmettiği dönemlerde yaşamıştır. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem açısından Eyyubîler'den sonra kurulan Memlükler'in uygulamaları ve içerisinde bulunduğu şartlar son derece önemlidir.

A-Siyasî Durum

İbn Teymiyye'nin yaşadığı yıllarda Mısır ve Suriye bölgesinin siyasî durumuna göz atacak olursak işe ilk olarak Memlükler'den başlamak gerekir. Zira İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Eyyubîler yıkılmış yerine Memlükler kurulmuştu. Yani İbn Teymiyye, hayatını Memlükler'in

siyasî idaresi altında sürdürdü. O dönemde Memlûkler'in belirli bir siyasi düzen sağlamakla birlikte yönetim açısından sorunsuz bir süreç geçirdiklerini söylemek çok da doğru olmaz. Memlûkler döneminde yaşayan İbn Teymiyye için 678/1279'da sultan olan Kalavun, 689/1290'da yerine geçen oğlu Melik Eşref ve 693/1293'te Eşref'in yerine geçen kardeşi Nâsır dönemi, İbn Teymiyye'nin ilim dünyasında boy gösterdiği dönemlere karşılık gelmesi bakımından oldukça önemlidir.

İbn Teymiyye'nin yaşadığı asırda özellikle Mısır ve Suriye'de İslam âleminin en önemli gücü, Memlûklerdi. Mısır ve Suriye topraklarında Memlûkler tam bir otorite sağlamıştı. Memlûkler'de diğer İslam devletlerinden farklı olarak en kuvvetli kişi devletin başına geçirdi. Bu nedenle yönetim sık sık değişmiştir. Diğer İslam ülkelerinde hükümdarlık babadan oğula geçerken Memlûkler'de hâkimiyet kuvvet kullanılarak ele geçirilirdi. Memlûkler'in idarecileri yaptıklarının dine uygun olması için uğraşıyorlar ve bunu halka ilan ediyorlardı. Sultan Baybars hilafetin devam etmesine önem veriyordu. Hilafet sadece şeklen vardı. Halifenin hiçbir yaptırım gücü yoktu. Memlûk hükümdarları halifeye sadece dini otorite gözüyle bakıyor, halifeyi idari işlere karıştırmıyorlardı. Halife, Memlûk hükümdarlarının emri altındaydı.⁸

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde Memlûkler, İslam'ın koruyuculuğunu üstlenmişti. Mısır, İslam kanunlarına göre yönetilir olmuştu. Bu ortamda yetişen İbn Teymiyye, Memlûkler'i İslam'ın koruyucusu olarak görüyordu. Siyasî istikrardan aynı zamanda dinî birlik ve beraberlikten yana olan İbn Teymiyye, Memlûkler'in

---

⁸ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 142–143.

otoritesi gevşediğinde ya halkı onlara uymaya teşvik ediyor ya da tepkisiz kalıyordu.⁹

Memlûklerde askerî bir yönetim vardı. Yazılı kanun, düzenli sivil idare ve düzenli bir şura olmamasına rağmen şer'î görevler işliyordu. Mesela kadılık sistemi kendi sahasında varlığını devam ettiriyordu. Ayrıca Sultan Baybars, mahkemelerde dört mezhebe göre hükmetme geleneğini getirdi. Sultan Baybars'tan sonra Sultan Nasır başa geçti. İbn Teymiyye ile Sultan Nasır'ın arası oldukça iyiydi. Sultan Nasır döneminde Moğollar'ın Mısır'a girme girişimleri İbn Teymiyye'nin de yardımlarıyla engellendi.¹⁰

Haçlılar'a karşı başlatılan uzun mücadelenin izlerinin henüz hafızalardan silinmediği ve Moğollar'ın hilafet merkezini işgal edip (656/1258) İslam coğrafyasına yayılmağa başladığı çalkantılı yıllarda dünyaya gelen İbn Teymiyye, yaşadığı dönem süresince düşünce dünyasını etkileyen birçok olayla karşılaşmıştır.¹¹ Bu olayların en önemlileri, Haçlı seferleri¹², Moğol saldırıları ve İslam toplumundaki iç karışıklıklardır. Bu hadiseler, İbn Teymiyye'nin sadece düşünce dünyası üzerinde birtakım etkiler bırakmamış onun ilmî kişiliğinin şekillenmesinde de etkili olmuştur.¹³

Bu sıralarda Müslümanlar; batıdan Haçlıların, doğudan Tatarların (Moğollar) saldırılarına uğramalarının yanısıra içerden de emir ve grupların saldırılarına maruz kalmışlardı. Ayrıca Müslümanlar tarafından can, mal ve namusları güvence altına alınan zimmîler de İslam devletlerinin düşmanı olan bütün

---

⁹ Özervarlı, a.g.e., s.31

¹⁰ Tomar, Cengiz, “Şam”, D.İ.A., İstanbul, 2010, c. 38, s.314

¹¹ Özervarlı, M. Sait, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, İSAM Yay., İstanbul, 2008, s.29

¹² Haçlı seferlerinin sebepleri, tarihî seyri ve sonuçları ile ilgili özgün bir çalışma için bkz. Altınay, Ahmet Refik, *Haçlılar*, Ötüken Yay. İstanbul, 2007

¹³ Özervarlı, a.g.e., s.30

topluluklarla işbirliği içerisine girmişti. Başta Şifler olmak üzere farklı mezhebî oluşumlar da mevcut karışıklıklardan faydalanarak hem iç isyanlara sebebiyet vermiş hem de kendi görüşlerini hâkim kılma gayreti içerisine girmişlerdi. Memlûk sultanları, bir yandan Moğollar ve Haçlılar'la savaşırken bir yandan da bunlarla işbirliği yapan Şii-Batinî gruplarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

Dinî ve siyasî ülkülerle bir araya gelen Haçlılar, bu dönemlerde İslam beldelerini acımasızca yağmalıyorlardı. 7. asrın sonuna gelindiğinde ise Haçlılar istedikleri başarıları elde edememişlerdi. Gerek Hıristiyanlar arasındaki mezhep kavgaları gerekse Hıristiyanların refah ve bolluğa dalmalarını fırsat bilen Müslümanların birleşmeleri, Haçlıları yenilgiye uğrattı. Önce Selçuklular ardından Eyyûbiler son olarak da Mısır orduları, Haçlıları Müslümanların topraklarından uzaklaştırdı. H. 661'de dünyaya gelen İbn Teymiyye, Haçlı Savaşlarının yapıldığı asra yakın bir zamanda dünyaya geldi. Ancak yalnızca savaşın izlerini gördü.

Haçlılardan sonra İslam toprakları bu defa da Uzakdoğu'dan gelen Tatarların saldırısına uğradı. Tatarlar Suriye'ye varıncaya kadar önlerine çıkan her yeri talan ettiler. Moğol istilâsı sırasında hilafetin merkezi Bağdat'tı. Bağdat halifesinin vezirinin işbirliği nedeniyle Moğollar, Bağdat'ı da talan ettiler. Halifeyi öldürüp her yeri yakıp yıktılar. Moğollara, Müslüman olan Şifler de yardım ettiler. Çünkü Şifler kendisi gibi düşünmeyen herkesi dalâlet ehli olarak görüyordu. Moğollar, Bağdat'tan sonra Halep'e yürüyüp buradan da Şam'a yöneldiler. H. 657/1259 yılında burayı da yerle bir eden Moğollar, buradaki Hıristiyanlar ile işbirliği yaptı. Daha sonra Mısır'a yönelen Moğollar, Ayn-ı Calut Savaşı'nda (658/1260) Mısır'a yenildi.¹⁴ Memlûkler, Suriye'ye yönelen Moğollar'a ilk defa yenilgiyi tattırdıktan sonra bölgede önemli bir

---

¹⁴ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 138.

güç haline geldi ve Abbasi hilafetini Mısır'a naklederek ayrıca manevi otorite de kazanmış oldu.¹⁵

Ayn-ı Calut Savaşı, Moğollar'ın aldığı ilk yenilgidir ve sonuçları itibariyle İslam tarihinin en önemli savaşlarından biridir. Bu savaş, hem Memlûk hanedanının temellerini sağlamlaştırılmış hem de Suriye ve civarını Memlûkler'in hâkimiyeti altına sokmuştur. Ayn-ı Calut Savaşı, İslam tarihi için olduğu kadar insanlık tarihi için de bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Çünkü Moğollar'a karşı kazanılan bu zafer, Moğollar'ın yenilemeyeceğine dair genel kanıyı yıktığı gibi Mısır, Suriye ve Mağrip İslam dünyasını hatta Avrupa'yı Moğol istilasından kurtarmıştır. Ayrıca bu savaşın ardından Memlûkler, kendilerini İslam'ın hamisi olarak görmeye başlamış ve Bağdat'ı kurtarma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bütün bunlara ek olarak Ayn-ı Calut Savaşı, Haçlı-Moğol işbirliğine de büyük darbe vurarak bu iki istilacı grubun birlikte hareket etme gücünü yok etmiştir.¹⁶

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin siyasî durumu bu şekilde özetlenebilir. Bu dönemin siyasî şartlarına etki eden en önemli hadiselerin Haçlı savaşları, Moğol saldırıları ve iç karışıklıklar olduğu görülmektedir. Zira bu dönemde Memlûk Hanedanı iç siyasette Şîî/Batınî grupların dış güçlerle yapmış olduğu işbirlikleriyle uğraşmak durumunda kalmıştır. Dış tehlike olarak ise Moğol saldırıları, Memlûkler'i meşgul eden konuların başında yer almıştır.

---

¹⁵ Özervarlı, a.g.e., s.30

¹⁶ Yiğit,İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yay. İstanbul, 1991, c.7, s. 38-39

B- Sosyal Durum

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde halkın çoğu, hükümdarların ve âlimlerin idaresi altında bulunuyordu. Hükümdarlar; maddî güç, kuvvet ve hükmetme otoritesine sahipti. Âlimler ise dinî otorite ile yol gösteren manevî güce sahip kimseler idi. Vatandaşların çoğunluğunu teşkil eden halk kitlesi ise çiftçi, sanatkâr ve fazla zengin olmayan tüccarlardan oluşmaktaydı.¹⁷ Halk içerisinde emeğinin karşılığını alamayan ve kanunlar karşısında aynı mahkemede yargılanma hakkı olmayan kesim ise çiftçilerdi. Bu kesim halkın çoğunluğunu oluşturuyordu. İbn Teymiyye bu durumu görüyor ve halka acıyordu. O bu amaçla Sultan Muhammed Kalkavun'a sunduğu söylenen ufak hacimli ama İslam kültüründe büyük değer taşıyan *es-Siyasetü's-Şeriyeye* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser devlet yöneticilerinin özelliklerini, fert ve devlet arasındaki ilişkileri konu edinir.¹⁸ Diğer bir kesim olan zengin tüccarlar ise hükümdarların özel adamlarıydı ve elçilik görevini üstlenmişlerdi. İçinde birçok savaş yapılan asırlarda olduğu gibi İbn Teymiyye de yaşadığı asırda, dalgalanan ve karmaşık olan bir toplulukla karşılaştı. O sırada değişik insan grupları ve muhtelif ırklar birbirine karışmıştı. Haçlı savaşlarıyla birlikte doğu batıyla karışmış; birçok medeniyet, din, örf, âdet ve fikir birbirinden etkilenmişti. Ayrıca bütün bu gelişmelerin sonucunda birtakım fikrî, psikolojik ve geleneksel unsurlar salgın bir hastalık gibi yayılmıştı.¹⁹

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem olan XIII. ve XIV. yüzyıllarda Suriye ve Harran bölgesinin genel sosyal durumu bu şekildeydi. İbn Teymiyye'nin hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği, birçok kez hapse atıldığı ve aynı zamanda öldüğü yer

---

¹⁷ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 152.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İmam İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şeriyeye*, çev. Vecdi AKYÜZ, Dergâh Yay. İst. 1985

¹⁹ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 148–152

olan Şam ise birçok kez istila edilerek bazen Memlûkler bazen de İlhanlılar tarafından idare edildi. XIV. yüzyılın başında şehrin Memlûkler'in eline geçmesiyle birlikte sosyal ve ekonomik hayatta istikrar sağlandı. Böylelikle kâğıt, cam, silah gibi endüstri ürünlerinin yanı sıra şeker, fıstık gibi ürünlerin üretiminde de artış görüldü. Ayrıca İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde doğu-batı yönündeki ticaret de büyük gelişme gösterdi. Bu tarihlerde batıya yönelik tarım ve endüstri ekonomisinin büyük bir bölümünü, Dımaşk oluşturuyordu.²⁰

Yine bu dönemde, Tatar harpleri ile birlikte Uzakdoğu'dan gelen kavimler, İslam toplumu ile karşılaştı. Değişik ahlâk, örf, âdet ve nizamlara sahip olan bu iki millet birbirleriyle karşılaştınca bu karşılaşmadan sonra gelenekler ve zevkler bozuldu. Bütün bunlara ilaveten şiddetli savaş, İslam ülkelerindeki halkın birbirine karışmasına sebep oldu. Bu nedenle Irak halkının Suriye'ye, Musul halkının Şam'a, Dımaşk halkının ise Mısır'a hatta Fas'a göç ettiklerini görmekteyiz. Halkın zorlama ile meydana gelen bu karışmasının ardından geleneklerde fikrî, psikolojik ve sosyal karışıklıklar ortaya çıktığı gibi bu durum aynı zamanda sebat ve sükûneti olmayan sıkıntılı bir toplumun oluşmasına da sebebiyet verdi.²¹

Genel olarak baktığımızda İbn Teymiyye, Müslümanların siyasî otoriteden yoksun hale geldiği, pek çok yerleşim biriminin tahrip edildiği, sapık fırkaların iç isyanlara giriştiği, mezhep taassubunun son derece yaygın olduğu ve dinî olsun siyasî olsun her fırkanın kendi görüşlerinin üstün gelmesi için muhaliflerini ortadan kaldırmayı göze aldığı son derece girift bir ortamda yaşamıştır.

---

²⁰ Tomar, Cengiz, “Şam”, D.İ.A., İstanbul, 2010, c. 38, s.314

²¹ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 148.

C- Fikrî Ortam

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemlerde Moğol ve Haçlı saldırılarının oluşturduğu tahribatla ilmî ve fikrî hayatta genel bir gerileme ve karışıklık meydana gelmişti. Korku ve tedirginlik içerisinde bulunan halk, en azından manevî huzur bulmak adına bazı mistik yapılanmalara sığınmıyordu. Ancak ilmî hayatta bazı çalkalanmalar olduğu için insanların medet umduğu bu tür yapılanmalar, insanlara faydalı olmak bir yana toplumda birtakım yanlış inanç ve uygulamaların oluşmasına sebebiyet veriyordu. Aynı zamanda felsefî ve batınî inançlar şekil değiştirerek sufi düşünce içerisinde kendisine yer buluyordu. Bütün bunlara ek olarak mezhepler arasında da ayrışmalar yaşanmıyordu. Baybars zamanında her mezhep için bir kadı tayin edilmesi, bu süreci hızlandırmıştı. İnsanlar neredeyse cami ve cemaatlarını ayıracak duruma gelmişti. Yani bu dönemde İslam'ın siyasî birliği olmadığı gibi manevî ve dinî birlik de parçalanmıştı. Tam bir kargaşa hali hüküm sürmekteydi.²²

Müslümanların son derece sıkıntılı günler geçirdiği bu dönemlerde Dımaşk yani Şam, Moğol ve Haçlı saldırıları neticesinde ortaya çıkan göç hareketliliğiyle oldukça önem kazanmış ve bir sığınma merkezi haline gelmiştir. Bu durum aynı zamanda bölgenin ilim adamlarının bu şehirde toplanmasına ve dolayısıyla ilmî hareketliliğin artmasına yol açmıştır. Şam'a o dönemde Kudüs, Nablus, Halep, Harran, Cezîretü İbn Ömer ve hilafetin başkenti Bağdat'tan ilim adamları akın ettiği için, önceden de belirli bir ilmî geleneği bulunan bu şehir, farklı mezheplerin bir araya geldiği ve yoğun ilmî münazaraların yaşandığı bir cazibe merkezi haline gelmişti.²³

---

²² Uludağ, Süleyman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, (Mecmu' Fetava tercümesi için yazılan giriş), trc. Komisyon, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1986, s. 18-19

²³ Özervarlı, a.g.e., s.31

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde fikrî açıdan son derece renkli bir tablo ile karşılaşmaktayız. İbn Teymiyye'nin yaşadığı asır ilim ve âlimlerle dolup taşmıştır. Tedvin edilen kitapların sayısı o kadar çoğalmıştır ki bu kitaplar ilim tahsil etme ve fazla bilgi edinme noktasında çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bunun yanında birçok alanda otorite kabul edilecek âlimlerin sayısı artmıştır. Bu âlimler aynı zamanda kendilerinden sonra gelenler için çığır açmıştır.

İbn Teymiyye'nin düşünce dünyası ve ilim anlayışı her ne kadar Şam şehrinin etkisi altında şekillenmiş olsa da bu süreçte onun doğduğu yer olan Harran'ın da belirgin bir rolü vardır. İbn Teymiyye, Harran'da beş-altı yaşlarına kadar kalmış ve dolayısıyla burada fazla ilim tahsil edememiştir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki İbn Teymiyye'nin aynı zamanda babası da olan ilk hocası ve dedesi bu bölgenin ilmî geleneği olan Hanbelî geleneğe bağlı idi. Dolayısıyla İbn Teymiyye dolaylı da olsa Harran şehrinin ilmî geleneğinden ve birikiminden etkilenmişti. Harran şehri, Haçlı saldırıları ve Moğol istilaları nedeniyle sahip olduğu konumu büyük ölçüde kaybetmiş olsa da önemli bir ilmî geleneği yaşatmış olması ve birçok düşünürü bünyesinde barındırmış olması dolayısıyla düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira Harran, yetiştirdiği bilgin ve düşünürlerle İslam'dan önceki dönemlerde olduğu gibi İslam'dan sonraki dönemlerde de felsefe, düşünce ve bilim açısından önemini devam ettirmiştir.²⁴

İbn Teymiyye'nin yaşadığı asırda hâkim konumda bulunan fikrî hayat çeşitli şubelere ayrılıyordu. Hatta fikrî hayatın prensipleri birbirine zıt hale gelmişti. Çünkü hicrî altıncı ve yedinci asır, fikirlerin çatıştığı, görüşlerin çalkalandığı ve değişik programların ortaya konduğu dönemlerdir. Bu durumun nedeni ise âlimlerin

---

²⁴ Sarıkavak, *Kâzım Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.30

metotlarının birbirinden tamamen farklı olması idi. Yine bu dönemde bazı âlimler tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve nahiv ilimlerinde derinleştirdiler. Ancak bu âlimler birer müctehid değil mukallid konumunda idiler. Hatta akaidle ilgili konularda bile taklit etmeyi ve diğer âlimlere tabi olmayı tercih ediyorlardı. Bu âlimlerin yanı sıra araştırma yapan, bazı sonuçlara varabilen ve başkalarının görüşlerine iltifat etmeyen Müslüman filozoflar da vardı.²⁵ Bu düşünce donukluğu ve felsefî görüşlerin dağılımı arasında aklî ve naklî delilleri, düşünce gücü ile din gücünü birleştiren; el-İzz b. Abdisselam, Muhyiddin Nevevi, İbni Dakik el-İyd, el-Gazzali ve Fahreddin er-Razi gibi eşsiz âlimleri görmekteyiz. Bu âlim ve filozofların yanında akla dayanan felsefî prensiplerle halis ruhî meyilleri birleştiren mutasavvıfları da görmekteyiz.²⁶ Bu isimlere ilaveten Zehebî, İbn Hacer, Makrîzî gibi büyük ansiklopedist âlimlerin yanı sıra, farklı ekollerden Âmidî, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye gibi pek çok düşünür de bu dönemde ilmi hayatın içerisinde bulunarak ilim dünyasında canlılığı korumuşlardır.²⁷

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde değişik gruplara mensup kimselerin varlığından söz etmiştik. İşte bu değişik gruplara mensup kişilerin ileri sürdükleri deliller, karşısındaki insanları ikna etmek için değil daha çok onları yenmek ve onlara üstünlük sağlamak içindi. Bu durum da zamanla fikir kavgalarına ve İslam toplumunun dağılmasına neden oldu. Nihayetinde Müslümanlar, değişik gruplara ayrılarak birlik ve beraberliklerini kaybettiler. Müslümanların birlik ve beraberliklerini kaybetmelerine sebep olan faktörlerden biri de Moğol ve Haçlı saldırılarının ilim ve düşünce dünyası üzerinde oluşturduğu karışıklık idi. Bu

---

²⁵ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 152–153.

²⁶ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 153.

²⁷ Özervarlı, a.g.e., s.31

saldırılarıyla birlikte insanlar birçok yönden zarar gördüğü gibi düşünce yönünden de zarar görmüş ve sistematik düşünceden yoksun bir hale gelmişlerdi. Bu dönemde ayrıca değişik yapılara sahip fazla sayıdaki tarikatların varlığı, fıkhıta taklitçiliğin önplana çıkması, Şii-Batınî zümrelerin gizli faaliyetleri ve insanlara terk-i dünya fikrini aşıl原因an mistik yapılanmalar da var olan karışıklığın daha da artmasına sebebiyet veriyordu.

İbn Teymiyye'nin içinde yaşadığı asrın fikrî portresinin daha iyi ve net bir şekilde anlaşılabilmesi için dört noktanın iyice aydınlatılması gerekir. Bunlar söz konusu asırdaki fikrî ortamı ve düşünce prensiplerini ortaya çıkaran yönelişlerdir. Bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Dinî ilimlerdeki öğretim ve eser telif etme çalışmaları,
2. Uzun süre varlıklarını sürdüren ve mensupları İbn Teymiyye zamanına kadar yaşayan samimi İslam fırkaları,
3. Tasavvufî oluşumlar ve mutasavvıflar.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMIYYE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. İBN TEYMIYYE'NİN HAYATI

A- Ailesi ve Yetiştği Ortam

Görüş ve eleştirileriyle İslam düşüncesinin gelişmesine tesir eden selefi âlimi Takıyyüddin İbn Teymiyye²⁸, 10 Rebiülevvel 661/22 Ocak 1263'te Harran'da doğmuştur.²⁹ Harran, İslam tarihçilerinin el-Cezîre adını verdikleri Yukarı Mezopotamya'nın Diyârımudar denilen kısmında, Şanlıurfa'nın 45 km. kadar güneydoğusunda bulunmaktadır.³⁰ Asıl adı Ahmed bin Abdilhâlîm Ebi'l-Mehâsin Şihâbüddin bin Abdisselâm Ebi'l-Berekât Mecdiddin bin Abdillâh Ebi Muhammed bin el-Hıdr Ebi'l-Kasım bin Muhammed bin el-Hıdr bin Ali bin Abdillâh'tır. Künyesi Ebu'l-Abbas, lakabı ise Takıyyüddin'dir. İbn Kesir'in *el-Bidaye ve'n-Nihaye* adlı eserinde ise tam adı, Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed bin eş-Şeyh Şehabuddin Abdulhalim bin Ebi'l-Kasım bin Teymiyye el-Harranî şeklinde geçmektedir.³¹ İbn Teymiyye ailesine mensuptur. Ailesi Harran şehrinde durduğundan ve kendisi de aynı şehirde dünyaya geldiğinden *el-Harranî* nisbesiyle anılır.³² İbn Teymiyye, künyesi *Ebu'l-Abbas* olmasına karşın *Şeyhu'l-İslam*

²⁸ KOCA, Ferhat, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', *D.İ.A.*, İst. 1999, c XX, s. 391.

²⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIII, s. 241

³⁰ Şeşen, Ramazan, "Harran", *D.İ.A.*, c. XVI, İst., 1997, s. 237

³¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIII, s. 241

³² Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, trc. Ömer Hakan ÖZALP, Özgü Yay. İst. 2007, s. 17

Takıyyüddin lakabı ile şöhret bulmuştur. Şeyhu'l-İslam lakabının anlamı ile ilgili olarak çeşitli kaynaklarda farklı açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Müslüman olarak yaşlanmış (şeyh, ihtiyar olmuş) kişi demektir. O, bu lakabı ile daha önceki geçmiş benzerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Diğer bir açıklamaya göre şeyh, avamın örfünde dayanak ve destek olan kişi yani Yüce Allah'tan sonra her türlü sıkıntıda başvurulacak kişi demektir. Bir diğer açıklamaya göre de o, kendi yakınlarının yolundan gitmekle Şeyhu'l-İslam'dır. Yani gençlerin kötü ve cahilce davranışlarından kurtulmuş kimsedir. Farz ve nafile bütün amellerinde sünnete uygun hareket eden kişi demektir.³³

İbn Teymiyye'nin 'Teymiyye' lakabının kökeni ile ilgili olarak farklı rivayetler ileri sürülmüştür. Bunlardan birinde 'Teymiyye' lakabı ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: İbn Teymiyye'nin beşinci dedesi olan Muhammed bin el-Hıdr, Teyma yolu üzerinden hacca gitmişti. Orada küçük bir kız çocuğu gördü. Geri döndüğünde ise hanımının bir kız çocuğu doğurmuş olduğunu da görünce, Tebuk yakınlarındaki bir belde olan Teyma beldesine nispetle ey Teymiyye! Ey Teymiyye! diye seslendi ve ona bu lakap verildi. İbnü'n-Neccar da konu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: İbn Teymiyye'nin dedelerinden olan Muhammed'i, annesi Teymiyye diye çağırırdı. Daha sonra bu isim ona nispet edildi ve bu isimle tanınır oldu.³⁴ Bir başka rivayete göre ise, ilim ehli, zahid, abid, fazıl ve edip bir kadın olan, uzak atası Ebu'l-Kasım el-Hıdr'ın hanımı Teymiyye'den dolayı İbn Teymiyye (Teymiyye Oğulları) diye şöhret bulmuştur.³⁵

---

³³ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, çev. İbrahim SARMIŞ, Guraba Yay., İst., 2004, s. 5-6.

³⁴ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 5.

³⁵ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 17.

İbn Teymiyye'nin dünyaya geldiği Harran şehri, İslam'ın en eski dönemlerinden beri felsefe ve filozofların beşikliğini yapmış, sabîflerin ve sabîlîğin merkezi konumunda bulunan bir şehirdi. Harran'da dünyaya gelen İbn Teymiyye ömrünün ilk yıllarını burada geçirdi. 7 yaşına geldiğinde ise birçok aile gibi İbn Teymiyye ailesi de Moğol istilasını nedeniyle Harran'dan göç etmek zorunda kaldı ve Şam'a yerleşti. İbn Teymiyye 7 yaşından itibaren ailesi ile birlikte Şam'da yaşamaya başladı.³⁶ Bu tarihlerde Şam, Moğol baskınlarından dolayı yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Doğu ve Batı İslam dünyası âlimlerinin iki önemli sığınağından biri konumundaydı.³⁷ 667/1269 Yılında Şam'a varıp yerleşmelerinden sonra İbn Teymiyye, okumaya ve tahsile koyuldu.³⁸

İbn Teymiyye ve ailesi Şam'a göç ettikten sonra da birçok kez Moğol istilasına maruz kaldı.³⁹ Kaynaklara baktığımızda İbn Teymiyye'nin bu saldırılara hiçbir zaman rıza göstermemesinin yanı sıra daima kalemiyle ve kılıcıyla Moğollara karşı mücadele verdiğini görmekteyiz. İbn Teymiyye, yapmış olduğu görüşmelerle bazen saldırıların gerçekleşmesini önlemiş bazen de saldırılara karşı halkı cesaretlendirmesinin yanı sıra ordu komutanlığına soyunarak kılıcıyla meydanlarda mücadele etmiştir. Hem kalemiyle hem de kılıcıyla Moğollara karşı mücadele vermesinden ötürü bazı kaynaklarda kendisinden “Kalem ve Kılıç Üstadı” diye söz edilmektedir.⁴⁰

---

³⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s.136

³⁷ Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, c. 7, s.294.

³⁸ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 18.

³⁹ İbn Teymiyye'nin Moğollara karşı vermiş olduğu mücadele için bkz. Ferhat Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyuddin” DİA., İstanbul, 1999, c. XX, s. 391.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rızaeddin bin Fahreddin, *Kalem ve Kılıç Üstadı Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, Özgü Yay. İst, 2007

İlk eğitimine babasının müderrislik yaptığı *Sükkeriyye Darulhadisi*'nde başlayan İbn Teymiyye, başta bu medresenin hocaları olmak üzere bölgenin önde gelen âlimlerinden ders aldı.⁴¹ Tedris faaliyetleri boyunca birçok hocadan ders alan İbn Teymiyye'nin en önemli hocası, Hanbelî âlimi Zeynüddin Ahmed b. Abdüddaim el-Makdisî (ö.695/1270) olmuştur.⁴² Eğitimini aralıksız sürdüren İbn Teymiyye, yirmi bir yaşına geldiğinde babasını kaybetti.⁴³ Babasının vefatından bir yıl sonra 2 Muharrem 683/21 Mart 1284 tarihinde ondan boşalan *Sükkeriyye Darulhadisi*'nde hocalığa, aynı yılın 10 saferinde de/28 Nisan 1284 Emeviye Camii'nde tefsir dersleri vermeye başladı. 691/1292 yılında hacca gitti. 17 Şaban 695'te/20 Haziran 1296 Dımaşk'taki Hanbeliyye Medresesi'nde ders vermeye başladı.⁴⁴ İbn Teymiyye, derslerinde bölgede yaygın Eş'ariliğin görüşlerine ters düşen bazı görüşler serdetmesi nedeniyle zaman zaman sert eleştirilere maruz kaldı. Örneğin *er-Risaletü'l-Hameviyye* adlı eserinde ortaya attığı görüşleri, Eş'ariliğe aykırı düştüğü için kamuoyunun tepkisini çekti. Hanefî, Şafîî ve Malikî âlimler tarafından da eleştirildi.⁴⁵ 699/1300'deki Moğol saldırısında halkın ve pek çok âlimin Dımaşk'ı terk etmesine rağmen İbn Teymiyye şehirden ayrılmadı ve bir grup âlimle birlikte Moğol Hükümdarı Gazan Han'ın karargâhına giderek Dımaşk halkı için eman diledi ve böylece büyük bir katliamı önledi.⁴⁶

705–726/1306-1326 Yılları arasında görüşleri ve fetvaları nedeniyle birçok kez hapse atılan İbn Teymiyye, 726/1326 yılında peygamberlerin mezarları ile mukaddes makamların ziyaret edilmesi hakkında verdiği fetvalar sebebiyle yine

---

⁴¹ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 391.

⁴² Özervarlı, a.g.e., s.34

⁴³ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 18.

⁴⁴ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 391.

⁴⁵ Yiğit,İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, c.7, s. 294

⁴⁶ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 392.

tutuklandı ve fetva vermesi yasaklandı. İbn Teymiyye'nin Şam Kalesi'ndeki hapis hayatı iki yıldan fazla sürdü ancak hapiste eser yazmaya devam etti. Daha sonra hapisteyken yazdığı eserler yüzünden sultana şikâyet edilmesi üzerine kalemi, kâğıdı ve mürekkebi elinden alındı. Bu muamele ona çok ağır geldi. Kendisini ibadete verdiyse de üzüntüsünden hastalandı ve 20 Zilkade 728/26 Eylül 1328'de hapisanede vefat etti. Cenaze namazını kıldırma görevini kardeşi Zeynüddin Abdurrahman yerine getirdi. Yaklaşık 200.000 erkekle 15.000 hanımın katıldığı cenaze töreninin ardından Sufiyye Kabristanı'nda kardeşi Şerefeddin Abdullah'ın yanına defnedildi. Cenazesine bütün Şam halkının katıldığı ve kabre kadar teşyi edenlerin haddi hesabı olmadığı rivayet edilir.⁴⁷ Tarihçilerin haberlerinde mübalağa yoksa İslam dünyasında cenazesine katılan insanların çokluğuyla meşhur iki zat olup bunlardan biri Bağdat'ta Ahmed bin Hanbel, diğeri ise Şam'da İbn Teymiyye'dir.⁴⁸

Ne gariptir ki, bid'atlara karşı açtığı savaş yüzünden hapishanelere atılıp nihayet orada vefat eden İbn Teymiyye'nin teşhiz ve tekfini de kendisinin razı olmadığı bid'atlerden kurtulamamıştır. Cenazesinde insanların haykırarak ağlaşmaları, üst başlarını yırtmaları, gasilden artan suyu teberrüken aralarında paylaşmaları, takkesini büyük paralar vererek mirasçılarından satın almaları, İbn Teymiyye'nin ömrü boyunca tasvip etmediği bid'atlardandı.⁴⁹

İbn Teymiyye, Harran'ın köklü, ilim ve dine bağlılıkları ile nam salmış Teymiyye hanedanındandır.⁵⁰ İbn Teymiyye'nin şeceresi; Ahmed Takiyyüddin Ebu'l-Abbas b. eş-Şeyh Şihabuddin Ebi'l-Mehasin Abdulhalim bin eş-Şeyh

---

⁴⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s. 137-138

⁴⁸ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 21.

⁴⁹ İbn Teymiyye'nin vefatının ardından yaşanan bu tür olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s. 136

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 7.

Mecdüddin Ebi'l Berekât Abdüsselam bin Ebi Muhammed Abdullah İbn Ebi'l-Kasım el-Hıdr bin Muhammed bin el-Hıdr bin Ali bin Abdullah'tır. Bu aile, İbn Teymiyye ailesi olarak bilinir. Bu ailenin İbn Teymiyye ailesi olarak isimlendirilmesi ile ilgili farklı rivayetler ileri sürülmüştür. Yaygın kanaate göre dedesi Muhammed'in vaize olan annesi Teymiyye'ye nispetle bu aile İbn Teymiyye ailesi olarak isimlendirilmiştir.⁵¹

İbn Teymiyye'nin dedesi, eş-Şevkanî'nin "*Neylü'l-Evtar*" adı ile şerh ettiği "*el-Münteka min Ahbari'l-Mustafa*" adlı eseri telif eden Hanbelî mezhebinin önde gelen simalarından olan Ebu'l-Berekât Mecdüddindir.⁵²

İbn Teymiyye'nin babası, Şihabüddin Abdulhalim Ebu'l-Mehasin'dir. İbn Teymiyye'nin hem dedesi hem de babası yaşadığı dönemin ileri gelen âlimlerindedir. İbn Teymiyye'nin hafıza gücü ve beyan kuvveti gibi özellikleri babasından aldığı rivayet edilmektedir. Zira babası Şeyh Şihabüddin de aynı özelliklere sahip bir şahsiyettir. Dedesi Mecdüddin, Hanbelî fıkında tahric erbabı âlimlerden sayılır. Hanbelî usulüne dair önemli kitapları bulunmaktadır. Ders vermek için birçok ülkeye yolculuk yapmış ve insanlar kendisinden faydalanmıştır. İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddin h. 652/1255'de Harran'da vefat etmiştir. Babası Şeyh Şihabüddin ise h. 682/1284'te Şam'da vefat etmiştir.⁵³ İbn Teymiyye'nin annesi Sittü'n-Niam binti Abdüs el-Harraniyye, h. 716/1317'de vefat etmiştir.⁵⁴ İbn Teymiyye'nin kardeşi Hanbelî mezhebinin fıkıh sahasında önplana çıkan Ebu Muhammed Şerefüddin'dir.⁵⁵

---

⁵¹ Ebu Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 21.

⁵² İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 7.

⁵³ Ebu Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 23.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 24.

⁵⁵ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 7.

İbn Teymiyye'nin ailesinden olan bazı önemli şahıslar şunlardır⁵⁶:

1. *Ebu Abdillah Muhammed bin Ebi'l-Kasım el-Hıdr bin Muhammed bin el-Hıdr*: Bu şahıs İbn Teymiyye'nin dedesinin amcasıdır. H. 542/1148'de Harran'da dünyaya gelmiş, h. 621/1225'te Harran'da vefat etmiştir. Ahmed bin Hanbel'in mezhebine mahsus bir muhtasar yazmıştır. Ayrıca tefsir kitabı da bulunmaktadır. Vaazları ile meşhur olduğundan "el-Vaiz" lakabıyla şöhret bulmuştur.

2. *Mecdüddin Ebu'l-Berekât Abdisselam bin Abdillah*: İbn Teymiyye'nin dedesi olan bu şahıs tahminen h. 590/1194'da Harran'da dünyaya gelmiş, h. 652/1255 yılında Harran'da vefat etmiştir. İbn Teymiyye'nin dedesi olan bu zat Bağdat'a giderek orada 6 yıl tahsil görmüştür. Fıkıh alanında "el-Muharrer" adında bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca "Müntekiyü'l-Ahbar" adlı bir eseri daha mevcuttur. "Bu eser Şevkani'nin "Neylü'l-Evtar" adlı şerhi ile birlikte Mısır'da basılmıştır."

3. *Şihabü'd-Din Ebu Ahmed Abdilhalim bin Abdisselam*: Bu şahıs İbn Teymiyye'nin babasıdır. 627/1230'da Harran'da dünyaya gelmiş ve 682/1284'te Dımaşk'ta vefat ederek Kasiyûn'a defnedilmiştir. Kendisi ilim ile meşgul olmuş ancak babası ve oğlu kadar şöhret bulmamıştır.

4. *Abdullah Şerefüddin Abdulhalim Şihabeddin*: İbn Teymiyye'nin kardeşi olan bu zat h. 666/1268'de Harran'da dünyaya gelip, 727/1327'de Dımaşk'ta vefat etmiştir. Şerefüddin bin Abdülhalim, astronomi, aritmetik, feraiz ve tarih alanında âlim bir kişiydi.

Toplum, sosyal bir varlık olan insanı yoğurmakta, hâkim olan değer yargılarına göre şekillendirmektedir. Bu sebepten her insan, ister istemez, içinde

---

⁵⁶ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn teymiyye ve Mücadelesi*, s. 24–26.

yetiştirdiği toplumun ürünü olmak durumundadır.⁵⁷ İnsanın kendisini bu etkileşimin dışında tutması düşünülemez. Sosyal bir varlık olan insan, çevresinden hiçbir şekilde soyutlanamayacağına göre insanları yaşadığı ortamdan bağımsız olarak anlamaya çalışmak da son derece yanlış olur. Dolayısıyla İbn Teymiyye gerçeğini anlamada Harran bölgesi ve Şam şehri, bütün yönleri ile ele alınmalı ve asla ihmal edilmemelidir. “Çünkü insan, çevresinin çocuğu, asrının ürünüdür.”⁵⁸ Ayrıca unutulmamalıdır ki toplum hayatının dışında bir insan varlığından bahsetmek mümkün değildir. İnsanlığın ne kadar eski, ne kadar karanlık devirlerine inilirse inilsin, insanları daima birlikte yaşayan gruplar ya da topluluklar halinde buluruz. Buradan hareketle denilebilir ki insanı her şeyden önce fizikî bir varlık olarak ele alıp toplumsal yaşayışın onun özünde saklı bir halinin ve yaratılışının temelli bir niteliğinin olduğunu reddeden görüşler, hatalı olmaktan kurtulamamaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla insan, içinde yaşadığı asır ve toplumla bir bütün halinde ele alınmalıdır.

Kişi ile toplum arasındaki etkileşim ile ilgili olarak Muhammed Ebu Zehra, eserinde şunları nakletmektedir: “Sağlam tohum ancak sulama ve bakımla, kendisinden gıda alacağı ve içinde yaşayacağı hava ile gelişir. Kâinattaki her canlı, soluduğu havadan ve içinde bulunduğu çevreden etkilenir. Çevre insanda terbiyecilerin yapamadığını yapar. Bu yüzden İbn Teymiyye’nin içinde yaşadığı asır da onu yönlendirmede etkili olmuştur. Bazen bu etki asrın durumu cinsinden olur. Asır, bozucu olursa o asırda yaşayan insan da bozulur. Asır, iyi olursa insan da sâlih olur. Bazen tesir tersine olur. Fitnenin çoğalması, ıslah için ciddi olarak düşünmeye sebep olur. Kötülüğün çoğalması da iyilik için ciddi gayretlerin sarf edilmesine

---

⁵⁷ Onat, a.g.m., s. 13

⁵⁸ Ebu Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 13.

⁵⁹ Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul, 2005, s.18

vesile olur. Bazen de ıslahatçının kötülük hakkında düşünüp onu tamamen kökünden sökmesine, gizli olan iyilik çekirdeği hakkında düşünmesine, bu çekirdeğin beslenip gelişmesine sebep olur. İbn Teymiyye ile asrı arasında da bunun gibi karşılıklı etkilenmeler meydana geldi. Onun ruhu, hayatının başlangıcında öğrendiği şeylerden; ergenlik ve ihtiyarlık çağında da şeriatın ilk kaynaklarına ve gizli olan nebevî hazineye müracaat etmesiyle ilk müminlerin üzerinde buldukları hasletlerden iyi bir gıda aldı.”⁶⁰ İbn Teymiyye’nin almış olduğu bu gıda, onun düşüncesinin odak noktasının “İslam’ın özünden sapma endişesi” şeklinde sistemleşmesine sebebiyet verdi.⁶¹

B- İlmî Kişiliği ve Hocaları

İbn Teymiyye’nin ilmî yönünün incelenmesi ve ortaya konulması oldukça zor bir iştir. Çünkü İbn Teymiyye; Ebu Hanife, İmam Malik veya İmam Şafii gibi belirli bir ilmi yönü ağır basan bir âlim değildir. İbn Teymiyye, bazen bir fakih bazen bir kelimci bazen de bir müfessir olduğuna delalet eden çalışmaların altına imzasını atmıştır. Zaman zaman da bu konularda önemli çıkışları olmuştur. Kendisi her ne kadar bu çıkışlarıyla ortaya atmış olduğu görüşlerinin selef mezhebi olduğunu, kendisinin ortaya koyduğu bir yenilik olmadığını söylese de dikkatli bir şekilde bakıldığında bu görüşleri ilk defa ortaya atan kişinin kendisi olduğu anlaşılır.⁶² Zira Hanbelî mezhebine mensup bulunan İbn Teymiyye, bu mezhebin bütün fikirlerine gözü kapalı riayet etmemiş ve kendisini bir müctehid kabul etmiştir.⁶³ İbn

---

⁶⁰ Ebu Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 127.

⁶¹ Sarıkavak, a.g.e., s.73

⁶² Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 15.

⁶³ *Miilî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c.5/2, s.826

Teymiyye'nin bu türden eleştirel ve çok yönlü bir bakış açısına sahip olmasında hiç şüphesiz kendi mezhebinin yanında diğer mezhepleri de derinlemesine incelemiş olması etkili olmuştur.

İbn Teymiyye, ilim ile meşhur olmuş bir ailede dünyaya gelmiş olmasının verdiği avantajla küçük yaşta ilme yönelmiştir. Bilindiği gibi İbn Teymiyye'nin ailesi bir ilim ailesidir. Beyan ve hafıza gücü ile meşhur olmuştur.⁶⁴ Böyle bir ilmi çevrede yetişmenin doğal sonucu olarak İbn Teymiyye, küçük yaşlarda ilim ile meşgul olmaya başlamıştır. Çocukluğunun ilk yıllarında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş daha sonra ise hadis ve lügat ezberleyerek fikhî konuları öğrenmeye koyulmuştur. İbn Teymiyye, daha küçük yaşlarda iken kendisinde üç özellik önplana çıkmıştır. Bunlardan birincisi gayretli olması ve sürekli ilimle uğraşması, ikincisi etrafında gerçekleşen olaylara duyarsız kalmaması ve üçüncüsü ise oldukça güçlü bir hafızaya sahip olması idi.⁶⁵ Kaynaklara baktığımızda İbn Teymiyye'nin hafıza gücü⁶⁶ ile ilgili olarak çok sayıda rivayet aktarılmış olduğunu görürüz.⁶⁷ Güçlü bir hafızaya sahip olmak her ne kadar iyi bir düşünür olmak için tek başına yeterli olmasa da İbn Teymiyye, bu özelliğini diğer yetenekleriyle de birleştirerek tarihte iz bırakanlar arasındaki yerini almıştır. Kaynaklara baktığımızda İbn Teymiyye'nin hafıza gücünü en çok her hangi bir konu ile alakalı delil getirme noktasında aktif olarak kullandığını görmekteyiz. Zira o, her hangi bir konuda görüş beyan ederken ya da bir fikri

---

⁶⁴ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 24.

⁶⁵ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 23.

⁶⁶ Batılı kaynaklar da İbn Teymiyye'nin ayırt edici özelliklerinden bahsederken hafıza gücüne ve öğrenme yeteneğine değinerek onu “*Öğrenmede hızlı, unutmada yavaş*” ve “*Bir şeyi bir kez öğrenince asla unutmayan*” bir kişi olarak tanımlamışlardır. Bkz. George Makdisi, “*Ibn Taymiyah*”, *The Encyclopedia of Religion*, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, Volume 6, s.572

⁶⁷ Muhammed Ebu Zehra'nın, *İmam İbn Teymiyye* adlı kitabında aktarıldığına göre bu rivayetlerin birinde İbn Teymiyye'nin henüz çocuk yaşta iken, daha önce hiç görmediği 13 hadis metnini senetleriyle birlikte yazıp bir kez okuduktan sonra ezberine aldığı ve çevresindeki insanlara ezbere okuduğu bildirilmektedir. (Muhammed Ebu Zehra, *İbn Teymiyye*, s. 24.)

çürütmeye çalışırken onlarca hadis ve ayeti bir biri ardına sıralamış ve rakiplerini zor durumda bırakmıştır.

İbn Teymiyye'nin içerisinde bulunduğu çevre, kendisine ilimleri bizzat ehlinden alma imkânını veriyordu. Çünkü ilmin beşikliğini yapan bir aileye mensuptu. Babası ve dedesi büyük âlimler olarak kabul ediliyordu. Dedesinin Hanbelî usulü ile ilgili meşhur kitapları vardı. İbn Teymiyye, değişik kitaplardan çeşitli ilimleri tahsil etmişti. Çocuk denecek yaşlarda ilimle uğraşmaya başlayan İbn Teymiyye, 20 yaşına gelmeden tahsilini tamamlamıştı.⁶⁸ Dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştı. Durum böyle olmakla birlikte İbn Teymiyye'nin zihni altyapısının oluşmasında şahıslardan yani hocalardan daha çok kitapların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü İbn Teymiyye, birçok konuda hocalarının hiçbirinin bilmediği ve daha önce bahsetmediği konulara değinmiş ve hocalarının bilmediği yenilikler getirmiştir.⁶⁹ Bir anlamda İbn Teymiyye, hocalarıyla olan ilmî diyalogunu bir bayrak yarışı olarak görmüş, hocalarının sahip olduğu bilgilerle asla yetinmemiş ve hep daha fazla ve yeni bilgiler üretme gayreti içerisinde olmuştur. Bu durum aynı zamanda onun hocalarını taklit etmesini ve öğrendiği bilgilerin çizdiği sınırlar içinde sıkışıp kalmasını da engellemiştir.

İbn Teymiyye'nin ilmi yönünün gelişmesinde önemli rol oynayan faktörlerin başında, Moğol istilası nedeniyle çocuk yaşlarda göç etmek zorunda kaldığı Şam şehri gelmektedir.⁷⁰ O tarihlerde Şam, bir ilim merkezi konumunda idi çünkü Moğol istilası nedeniyle doğudan ve batıdan yani Endülüs'ten göç etmek zorunda kalan

---

⁶⁸ *Miilî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c.5/2, s.825

⁶⁹ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 13.

⁷⁰ İbn Teymiyye'nin Moğol istilası nedeniyle Harran'dan Şam'a ailesiyle birlikte gerçekleştirmek zorunda kaldığı yolculuk için bkz., Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 18.

âlimler, kendilerine yurt olarak bu şehri seçiyorlardı. Nitekim İbn Teymiyye'nin ailesi de Moğol istilasından kaçarak buraya sığınmıştı. Böylece Şam şehri, İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde ilmin ve âlimlerin yuvası haline gelmişti.⁷¹

İbn Teymiyye'nin ilmi yönünün gelişmesinde ve düşünce dünyasının şekillenmesinde, h. 4. asrın sonlarından itibaren inşa edilmeye başlanan medreselerin de çok önemli rolü olmuştur. Bunun yanında bilindiği gibi İbn Teymiyye'nin babası, Dımaşk'taki Sükkeriyye Daru'l-Hadisi'nin başkanı olup aynı zamanda hadis hocalarının da başkanıydı. İbn Teymiyye'nin geniş bilgi edinmesi, kolay ve rahat bir şekilde en meşhur hocalardan ders alabilmesi; âlimlere ilimlerini yayma, talebelere de bu ilimleri tahsil etme imkânını veren medreseler sayesinde olmuştur.⁷²

İlim öğrenme yolunda İbn Teymiyye'nin en önemli yardımcılarında biri de kütüphaneler olmuştur. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde hemen hemen bütün İslam beldelerinde kütüphaneler vardı. Bu kütüphanelerde ise hiç de azımsanamayacak sayıda eser bulunmaktaydı. Mesela Fatımîler'in inşa etmiş olduğu *el-Kasr* Kütüphanesi'nde iki yüz bin kitap bulunmakta idi. Bu kitaplar arasında fıkıh, nahiv, lügat, felsefe, psikoloji, kimya ilimleri, tarih ve astronomi ile ilgili kitaplar bulunmakta idi. Bütün İslam beldelerinde böylesine zengin içeriğe sahip kütüphanelerin bulunması, bu kütüphanelerde okuma ve mütalaa etme, istinsah etme ve nakillerde bulunma imkânının sağlanması, ilim öğrenme yolunda istekli kimselere önemli imkânlar verdiği gibi İbn Teymiyye'ye de araştırma ve inceleme yapma noktasında çok önemli kolaylıklar sağlamıştır.⁷³

---

⁷¹ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 27.

⁷² Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 28.

⁷³ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 29.

İbn Teymiyye'ye ilim öğrenmeyi, araştırma ve inceleme yapmayı kolaylaştıran hususlardan biri de ansiklopedik eserler olmuştur. Çünkü ansiklopediler, günümüzde olduğu gibi önceki zamanlarda da dağınık bilgileri bir araya toplayarak inceleme ve araştırma faaliyetlerinde çok önemli kolaylıklar sağlamıştır. Mesela İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde hadislerin tamamına yakını büyük kitaplarda toplanmıştı. *Camiü's-Sahihler* ve *Sünenler* bütün hadisleri bir araya getirmişti. Bu durum da hadis tahsil etmek isteyenlerin işlerini oldukça kolaylaştırmıştı.⁷⁴ Hadis ilminde son derece iyi bir noktada bulunan ve birçok hadis ezberleyen İbn Teymiyye de bu eserlerden fazlasıyla yararlanmıştı.

İbn Teymiyye, kişilik yapısı itibariyle ayırt edici birtakım özelliklere sahipti. Hafıza gücü, ifade kabiliyeti ve zekâsı normal insanların üstündeydi. Zeki olmasının yanında aynı zamanda araştırmacıydı. Aynı konuyu farklı kaynaklardan karşılaştırmalı olarak incelemişti. Rivayetleri araştırmış, farklı görüşleri birbiri ile karşılaştırarak zamana uygulamıştı. Buna ilaveten İbn Teymiyye, çeşitli dağınık meseleleri bir araya toplayıp onları tek bir asra sığdırmayı da başarmıştı. Bütün bunları yaparken o, hiçbir zaman taklit hastalığına yakalanmamış ve daima yeni yönelişler içerisinde olmuştu.⁷⁵

İbn Teymiyye'nin metodu, sahabenin takip ettiği metodun aynısı idi. İbn Teymiyye; Kur'an'a, sünnete ve sahabe tatbikatına uygun bulduğu şeyi destekler ve yaymaya çalışırdı. Muhalif bulduğu şeye de karşı çıkar ve batıl olduğunu ortaya koymaya çalışırdı. İbn Teymiyye, seleften kalan servete zıt düşen şeylerin aleyhine hükmeden bir kadı idi. Denilebilir ki bu durum onun selefi bakış açısının da temelini oluşturmaktaydı. Doğal olarak İbn Teymiyye, saf kaynaktan, kıyamet gününe kadar

---

⁷⁴ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 158.

⁷⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s.137

yegâne kaynak olma özelliğini sürdürecektir olan Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetinden delil ve görüşlerini alıyordu. Ayrıca İbn Teymiyye, hangi konuda olursa olsun görüşlerini açıklarken, halk ile seçkin zümre arasında ayırım yapmıyor, âlimlere söylediğini halka da söylüyordu. Onun muhatap kitlesi arasında ayırım yapmaması yani halka da âlimlere de yöneticilere de söylediğinin bir olması hatta üslubunu bile değiştirmemesi, kendi başına birçok kez iş açmış ve bazen sorgulanmasına bazen de zor durumlarda kalmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, âlimler halkın irşadından sorumlu olduğu için bu konuda Hz. Ali'nin “Âlimler niçin öğretmediniz diye sorguya çekilmedikçe cahiller niçin öğrenmediniz diye sorgulanmazlar.” sözünün gerektirdiği gibi düşünüyor ve bu doğrultuda hareket ediyordu.⁷⁶ Böylelikle o, halkın bilgilendirilmesi ve gerçeklerin halka aktarılması noktasında başta kendisini olmak üzere tüm âlimleri sorumlu görüyordu.

İbn Teymiyye, tedvin edilmiş olan bütün İslami ilimleri incelemiştir. Daha sonra ise okuyup incelediği bu ilimlerden kendi nesli ile kendinden sonra gelecek olan nesilleri yenileyecek canlı bir unsur çıkarmıştır. Bilindiği gibi ilmî faaliyetlerde geleceğe yönelik bir takım çıkarımlarda bulunmak ve halkı bu noktada uyarmak son derece önemlidir. Bu durumun farkında olan İbn Teymiyye, yalnızca kendi zamanıyla ilgilenmemiş aynı zamanda gelecek nesiller ile ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Hatta İbn Teymiyye, sadece İslami araştırmalarla da yetinmeyip başka dinlerle de alakalı incelemelerde bulunmuştur.⁷⁷ İbn Teymiyye, fen bilimlerine de yönelerek hesap, matematik gibi ilimleri de tahsil etmiştir.⁷⁸

---

⁷⁶ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 8–11.

⁷⁷ İbn Teymiyye'nin *Dinler Tarihi* ile ilgili olarak, “*el-Cevabu's-Sahih li-mMen Beddele Dine-l-Mesih*” ve “*Kavaidü'l-Edyan*” adlı iki eseri bulunmaktadır. Eserlerin içeriği ile ilgili olarak bkz. KOCA, Ferhat, *DİA*. c. XX, s. 398.

⁷⁸ Sarıkavak, a.g.e., s. 47

İbn Teymiyye'nin tahsil hayatı, 667/1269 yılında Şam'a göç ettikten sonra başladı. Zekâsı ve yeteneği sayesinde kısa zamanda birçok ilimde bilgi sahibi oldu. Tefsir ile ilgilendi. Usul-i fıkıh, feraiz, aritmetik, cebir, mukabele, kelim ve felsefe ilimlerinde şöhret buldu.⁷⁹ Kütüb-i Sitte ve müsnedleri birkaç defa okudu ve okuttu.⁸⁰ İbn Teymiyye'nin hadis konusunda uzman olan babası, oğlunun Kur'an-ı Kerim'i ezberlemesinin ardından onu hadis tahsiline yönlendirdi. Bu doğrultuda İbn Teymiyye, birçok hadis ezberledi.⁸¹ İbn Teymiyye hadis ilimlerinde o kadar derinleşmişti ki ravilerin tabakalarını, hadis metinlerinin zayıflık veya sıhhat derecelerini sıralardı.⁸² İbn Teymiyye'nin babası, oğluna hadisin yanında başka ilimleri de okuttu. Matematik, Arapça ve dil bilimleri buna örnek olarak gösterilebilir.⁸³

İbn Teymiyye, dil alanında da son derece donanımlıdır. İbn Teymiyye'nin Mürcie'nin amellerin imana mecazen dâhil edilmesiyle ilgili tartışmalarda Mürcie'nin bu tezini çürütmek için çok derin tartışmalara girdiğini ve dil ile ilgili çok ayrıntılı bilgiler verdiğini görmekteyiz. Dilde mecaz olmadığını dolayısıyla Mürcie'nin bu görüşünün tutarsız olduğunu dile getiren İbn Teymiyye, kendi görüşünü delillendirmek için uzun açıklamalar yapmaktadır.⁸⁴

Fıkıh alanında ileri düzeyde tahsil gören İbn Teymiyye, sadece Hanbelî fıkıhıyla yetinmeyerek bütün İslamî mezheplerin görüşlerini, bu mezheplerin kendi fıkıh kitaplarından derinlemesine inceleyerek öğrendi. Ayrıca dört mezhebi

⁷⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s.137

⁸⁰ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 28

⁸¹ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 25–26

⁸² Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 28

⁸³ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 25–26, İbn Teymiyye'nin tahsil ettiği ilim türleri için ayrıca bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s.137

⁸⁴ İbn Teymiyye'nin hakikat ve mecaz tartışmaları ile ilgili görüşleri için bkz. *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c.7, s. 77-79. Ayrıca bkz. Abdumuttalip Arpa, "Kur'an'da Mecaz Tartışmaları ve İbn Teymiyye'nin Meseleye Yaklaşımı", Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 44, s. 181-202

karşılaştırmalı olarak inceleyen *el-Muğni* isimli şerhi de okudu. Bu eser, İbn Teymiyye'yi, bütün İslam fikhını ilk kaynaklarından öğrenmeye sevk etti. İbn Teymiyye; Hanefî, Şafîî ve Malikî fikhına ait temel eserleri de okuyarak elde ettiği fıkıh bilgilerini, hadis ilminden öğrendiği bilgilere ekledi.⁸⁵ Böylece o, gerek Kur'an gerekse tefsir ve hadis alanlarındaki bilgileriyle, tahsil hayatı boyunca en üstün dereceleri elde etme imkânını yakaladı.⁸⁶

İbn Teymiyye, Arap lisanı ile ilgili ileri düzeydeki tahsilinin yanı sıra Kalam ilmi ile ilgili kitapları da okumuştur. Eş'ari'nin ve Gazali'nin kitaplarını ayrıntılı olarak incelemiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, Kur'an'ın mahlûk olup olmaması, Allah'ın kudret ve iradesinin yanında insanın kudret ve iradesi gibi kalamî konularda görüş bildirmiştir. Sıfatlarla ilgili müteşabih ayetler hakkında söz söylemiş ve Allahu Teâlâ'yı istiva ile vasıflandırmıştır. Bütün bu meseleleri ele alırken kitap, sünnet ve sahabeye bağlı bir akıl ile hareket etmiştir. Kendini sahabe ve tabiinden başka kimsenin görüşüyle bağımlı saymamıştır.⁸⁷

İbn Teymiyye'nin yaşadığı asırda her âlim, bir miktar felsefe okumak mecburiyetinde olduğuna inanıyordu. Bu noktadan hareketle İbn Teymiyye de İbn Rüşd, Farabi ve İbn Sina gibi Müslüman filozofların eserlerini incelemiştir. Hatta İbn Teymiyye'nin eserlerindeki bazı bilgiler onun, kaynaklarından faydalandığı filozoflardan etkilendiğini göstermektedir. İbn Teymiyye'nin kendine ait felsefi düşüncelerinin bulunması da bize onun, asırda mevcut olan felsefi eserleri incelediğini ve bu eserlere hâkim olduğunu göstermektedir.⁸⁸ İbn Teymiyye sadece

---

⁸⁵ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 117

⁸⁶ Sarıkavak, a.g.e., s.47

⁸⁷ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 8

⁸⁸ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 13

felsefe alanındaki tahsiliyle yetinmemiş aynı zamanda bu alanda birkaç eser de vermiştir.⁸⁹

İlk eğitimine Dımaşk'ta, babasının müderrislik yaptığı *Sükkeriyye Darülhadisi*'nde başlayan İbn Teymiyye, başta bu medresenin hocaları olmak üzere bölgenin önde gelen âlimlerinden ders aldı.⁹⁰ İbn Teymiyye'nin iki yüzden fazla hocadan ders aldığı rivayet edilmektedir.⁹¹ İbn Teymiyye'nin ilk hocası, onu ilme yönlendiren babası Şeyh Şihabuddin olmuştur. Babası daima kendisiyle ilgilenmiş ve ona rehberlik yapmıştır. İbn Teymiyye, 21 yaşına gelip de babasını kaybedinceye kadar onun yanından ayrılmamıştır. İbn Teymiyye babası ile bu yakın bağıni sürdürürken aynı zamanda Dımaşk hocalarının her birinden şöhret kazandığı ilimlerin özünü almıştır.⁹²

Çok sayıda hocadan ilim tahsil eden İbn Teymiyye'nin hocalarından bazılarının isimleri şöyledir. Mecdüddin İbn Asakir, İbn Ebü'l-Yüsr et-Tenuhi, Kasım el-İrbili, Ebu'l-Ferec İbn Kudame el-Makdisi, Şemseddin İbn Ata, Zeynüddin İbnü'l-Münecca, İbn Abdüddaim, Zeyneb Bint Mekki,⁹³ Muhammed bin Abdilkavi el-Hanbelî, Kemal bin Abd, İbnü's-Sayrafi, Necib el-Mikdad, Fahrüddin İbnü'l-Buhari,⁹⁴ Asakir ed-Dimeşki eş-Şafii, Muhammed bin Abdilkavi bin Bedran el-Merdavi.⁹⁵ İbn Teymiyye'nin hocalarının sayısı oldukça fazla olmasına rağmen İbn Teymiyye, hocalarından öğrendiğinin daha çoğunu okumuş olduğu kitaplardan öğrenmiştir. İbn Teymiyye'nin kendisine ders veren hocalarının bilmediği ve

---

⁸⁹ İbn Teymiyye'nin felsefe alanındaki eserlerinden bazıları şunlardır: “*er-Red ale'l-mantıkıyyin*” ve “*er-Red ‘ala felsefeti İbn Rüşd el-Hafid*”

⁹⁰ Koca, ‘İbn Teymiyye, Takıyyüddin’, s. 391

⁹¹ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 7

⁹² Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 115

⁹³ Koca, ‘İbn Teymiyye, Takıyyüddin’, s. 391

⁹⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIV, s.136, İbn Teymiyye'nin hocalarının bir listesi için ayrıca bkz. Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 35

⁹⁵ İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, s. 7

bahsetmediği konulara değinmesi, İbn Teymiyye'nin elde etmiş olduğu ilmin büyük bir kısmını okuduğu kitaplardan edindiğini en güzel bir biçimde göstermektedir.

C- Talebeleri ve Takipçileri

İbn Teymiyye'nin talebelerinin sayısı oldukça fazladır. Onun değişik ülkelere çeşitli yolculuklar yapması ve bu yolculukları esnasında derslerine ve ilmî faaliyetlerine devam etmesi öğrencilerinin sayısının fazla olmasında çok önemli rol oynamıştır.

İbn Teymiyye'nin talebeleri iki kısma ayrılır. Bunlardan birinci kısım onun umumi derslerine devam eden ve bütün düşüncelerini idrak edemeyen insanlardan oluşur. İkinci kısım ise üstün zekâlı sayılan, kendisinden sonra ilminde onun varisi olabilecek, onun fikri mirasını üstlenebilecek ve bu hususta onun halifeleri olabilecek öğrencilerinden ibarettir. İbn Teymiyye, gerek Mısır gerekse Suriye'de düzenlediği özel toplantılarında, bu öğrencilerine bütün fikirlerini ve metotlarını ayrıntılı olarak öğretiyordu.⁹⁶

Çok sayıda öğrenciye sahip olan İbn Teymiyye'nin öğrencilerinin en meşhur olanı, *İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'dir* (691–751/1292–1350)'dir. İbnü'l-Kayyim, hocası gibi ilim ve fazilet sahibi bir ailede dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Kayyim, eser telif etme, mücadele ve tartışma açısından hocasının ilmi mirasını sürdürmüştür. Ayrıca İbnü'l-Kayyim, büyük bir ilmi serveti, kendisinden sonraki nesillere miras bırakmıştır. Bu ilmi servet içinde hocası İbn Teymiyye'nin ilminin özeti vardır. O bu servete kendi araştırmalarının semerelerini de ilave etmiş olup bu eserler onun fikri

---

⁹⁶ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 494

yönelişlerini de ihtiva etmektedir.⁹⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, sadece hocasının sadık bir talebesi olarak onun görüşlerinin yayılmasına hizmet etmekle kalmamış aynı zamanda birlikte sorgulanıp hapiste yatarak her türlü sıkıntı ve mihneti onunla paylaşmıştır.⁹⁸

İbn Teymiyye'nin öğrenci profili sadece Hanbelî ekolüne mensup âlimlerden oluşmamaktaydı. İbn Teymiyye, farklı ekollere mensup müçtehid, mutasavvıf ve muhaddislere hocalık yapmıştır. Belirtilen bu durum da İbn Teymiyye'nin görüşlerinin değişik kesimlerde ilgi uyandırmasına ve tartışmalara konu olmasına sebebiyet vermiştir. İbn Teymiyye'nin öğrencileri arasında Şafîî İbn Kesîr gibi farklı düşünce okullarına mensup önemli şahsiyetler bulunmaktadır.⁹⁹

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan ve genç yaşlarda medrese hocalığına yükselen İbn Teymiyye'nin öğrencilerinin sayısının çok fazla olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. İbn Teymiyye'nin öğrencileri arasında İbn Kayyım'dan başka meşhur olanların isimlerinin bazıları şunlardır: En fakih talebesi sayılan Şemseddin İbn Müflih, Şemseddin İbn Abdulhadi, İbn Kadi'l-Cebel, Vasıt'taki Rıfaiyye tarikatının şeyhinin oğlu olan İmadüddin el-Vasıtî, Ümmü Zeyneb, Mizzî, Zehebî, Ebu'l-Fida İbn Kesir¹⁰⁰, İbn Kudame ve İbnü'l-Münecca.¹⁰¹

Şeyhülislam İbn Teymiyye, h. 8. asırda çok çetin tartışmalara konu olmuş, bir süre sonra onu tekfir edenler bile çıkmıştır. Buna karşılık İbn Teymiyye'yi savunanlar da onu tekfir edenleri tekfir etmiştir. Tarihe baktığımızda İbn Teymiyye'yi savunan ve onun yolunu takip eden birçok kişiyle karşılaşmaktayız. Bu

---

⁹⁷ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 496

⁹⁸ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 393

⁹⁹ Özervarlı, a.g.e., s.44.

¹⁰⁰ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 393

¹⁰¹ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 37-38

isimlerin başında İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1351), Zehebi (748/1348), İbni Kesir (774/1373), Muhammed İbn Kudame (774/1373), Ahmed İbn Kudame (771/1370), Muhammed İbn Müflih (763/1362) gibi İbn Teymiyye'nin güzide talebeleri gelmektedir. Daha sonraları ise İbn Hacer Askalani (852/1449), Bedrüddin-i Şehrizüri (1101/1690), Aliyyü'l-Kari (1014/1606), Alusi (1170/1757), Şah Veliyyullah Dehlevi (1176/1763), Şevkani (1250/1835) ve Sıdık Hasan Han (doğ. 1148/1736) gibi muhaddisler kendisini takip etmiştir.¹⁰²

Osmanlıların Mısır ve Suriye'yi fethetmelerinden sonra Hanbelî mezhebinin gelişim seyrinde bir yavaşlama hissedilmekle birlikte İbn Teymiyye'nin görüşleri yayılmaya devam etmiştir. Bu dönemde onu destekleyenler arasında hadisçi Ali el-Kari, tarihçi Ebu'l-Yümn el-Uleymi ve İbn Teymiyye hakkında müstakil eserler yazan Mer'i bin Yusuf el-Kermi bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlılar döneminde Hicaz bölgesinde yetişen Muhammed b. Abdülvehhab akaid, fıkıh ve özellikle bid'at ve hurafelerle mücadele konusunda, İbn Teymiyye'nin fikirlerinden etkilenerek yeni bir hareket başlatmıştır. Vehhabilik adıyla gelişen bu hareket, daha sonra siyasi bir nitelik kazanıp Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasında etkin rol oynamıştır.¹⁰³

D- Muhalifleri

İslam düşüncesine 'katıksız sünnet' anlayışını hâkim kılmak isteyen ve bu uğurda amansız bir mücadeleye girişen İbn Teymiyye, ilk Müslümanların saf an'anelerini, Kur'an ve hadisten alındıkları için şiddetle savunmaktaydı. Ancak bu

---

¹⁰² İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, s. 12–13

¹⁰³ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 394.

durum İbn Teymiyye'nin sert bir şekilde eleştirilmesine ve diğer üç Sünni mezhebin âlimleri arasından birçok düşman kazanmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰⁴

İbn Teymiyye'nin muhalifleri onu eleştirme ve tenkit etme noktasında son derece kararlı bir duruş sergilemişlerdir. Bununla birlikte İbn Teymiyye'ye muhalif olan insanlar bile onun ilmi bilgisini ve ilimdeki üstünlüğünü kabul etmiştir. Kendisi de görüş ve düşüncelerini dile getirirken ne kimseden çekinmiş ne de herhangi bir talebi olmuştur. Örneğin Kahire'de, Sultan Nasır'ın, düşmanlarından intikam almak için istemiş olduğu bir fetvayı vermemiş olmasına rağmen aynı kişi tarafından yaptırılmış olan medresenin müderrisliğine getirilmiştir.¹⁰⁵

Görüşleri uğruna verdiği tavizsiz mücadele ve katlandığı sıkıntılar dolayısıyla onu takdir eden birçok âlimin yanı sıra acımasız bir şekilde eleştirenler de olmuştur. Başta kendi döneminde yaşayan birçok mutasavvıf olmak üzere İbn Battuta, İbn Hacer el-Heytemi, Takıyyüddün es-Subki ve oğlu Taceddin es-Subki, Kemaleddin İbnü'z-Zemlekani, İzzeddin İbn Cema ve Ebu Hayyan el-Endülüsi gibi şahsiyetler onun muhalifleri arasında yer almış, görüşlerini red ve tenkid için çeşitli eserler kaleme alınmıştır.¹⁰⁶

İbn Teymiyye'ye yöneltilen eleştiriler daha çok şu iki husus üzerinde yoğunlaşmıştır :¹⁰⁷

1. İbn Teymiyye, ehl-i sünnet âlimlerinin büyüklüğünü anlayamamış ve ehl-i sünnet âlimlerinden ayrılmıştır.

2. İbn Teymiyye, tasavvufu inkâr etmiştir.

---

¹⁰⁴ Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c.5/2, s. 826

¹⁰⁵ Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c.5/2, s. 826

¹⁰⁶ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 393–394.

¹⁰⁷ Uyan, Abdullatif, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekât Yayinevi, İstanbul, 1983, c.2, s.1018

Bunların yanında İbn Teymiyye; ilim üzerinde konuşurken hiddetlenme ve karşısındakini gücendirme, müceddid olma iddiasında başarılı olamama, İslam'ın ilk safvetini değiştirdiler diyerek başta Eş'arî olmak üzere mezhepler ve tasavvufla mücadele etme, şeriati kendi görüşlerine uydurmaya çalışma, cehennem azabının kâfirlere de sonsuz olmayacağını söyleme, Allah'ı madde ve cisimden ibaret görme yani Müşebbihe ve Mücessime'den olma, mezheplerin içtihat ve görüş farklılığı sonucu oluştuğunu anlayamamanın yanı sıra mezhepleri, felsefi görüş ve düşüncelerin ürünü sayma ve peygamberlerin ve evliyanın kabirlerini ziyaret etmeye karşı olma gibi konularda da eleştirilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca İbn Batûta, İbn Hacer-i Mekkî, Takıyyüddin Subkî ve oğlu Abdülvehhâb, İzzeddin bin Cema'a ve Ebu Hayyân Zâhirî Endülüsî gibi şahsiyetler İbn Teymiyye'yi râfizî saymışlardır.¹⁰⁹ İbn Teymiyye'ye yöneltilen eleştirilerin birçoğu "İbn Teymiyye'nin sözü değildir" denilerek kabul edilmese de İbn Teymiyye'nin, Allah'ın ciheti olduğunu ve parçaların birleşmesinden meydana geldiğini söylediğini neredeyse inkâr eden yok gibidir.

Bazı âlimler, İbn Teymiyye'nin görüşlerini çürütmek ve yanlışlıklarını ortaya koymak için sözlü mücadeleler verirken bazı âlimler de sırf bu meseleyi konu edinen eserler kaleme almışlardır. Örneğin Takıyyüddin es-Subkî "*Şifau's-sikam fî ziyaret-i hayri'l-en'am*" adlı eserini sadece bu amaçla yazmıştır. es-Subkî eserinde İbn Teymiyye'nin bozuk fikirlerini mahvetme ve fesatlarını yok etme gibi bir gaye edinmiştir.

İbn Teymiyye taraftarları ise İbn Teymiyye'nin sık sık suçlanmasını, mahkemeye çıkarılmasını ve hapsedilmesini haksız göstermek için şöyle bir söylem

---

¹⁰⁸ Uyan, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, c.2, s.1019-1020

¹⁰⁹ Uyan, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, c.2, s. 1021

geliştirmişlerdir: “Mutasavvıflar aleyhindeki yazıları mutasavvıfları darılttı. Talâk hakkındaki fetvaları da fıkıh âlimlerini düşman etti. Sıfat-ı İlahiye hakkındaki fetvaları ise kelâm âlimlerini gücendirdi.”¹¹⁰ Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki zamanlarda kimileri tarafından sert bir şekilde eleştirilirken kimileri tarafından da eleştirilmek bir yana, kendisine yapılanların tamamen bir zulüm olduğu belirtilerek yüceltilmiştir.

İbn Teymiyye hem yaşadığı dönemde hem de vefat ettikten sonra birçok kişi tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Gerek yaşadığı dönemde gerekse vefatından sonra kendisine muhalif olan isimlerden bazıları şunlardır¹¹¹:

1. *İbn Murahhil*: Hicri 665/1267’de Dimyat’ta doğup 716/1317’de Mısır’da vefat eden bu zat, Şafii mezhebine taassup derecesinde bağlıydı. İbn Teymiyye ile tamamen zıt düşüncelere sahip olan bu kişi, İbn Teymiyye’nin açıktan düşmanı idi.

2. *Ali ez-Zemlekani*: Şafii mezhebinin önde gelen simalarındandır. Başlangıçta İbn Teymiyye’nin bağlılarından olmasına rağmen daha sonra İbn Arabî ve ona bağlı olanları eleştirmesi nedeniyle ondan ayrılmıştır. İbn Teymiyye’ye talak, mescit ve kabir ziyareti gibi konularda reddiyeler yazmıştır. Ancak Zemlekani, İbn Teymiyye’yi sadece tenkit etmiştir, onu yermemiştir.

3. *İbn Cibril el-Halebî*: İbn Cibril, İbn Teymiyye’yi sırf eleştirmek maksadıyla cihet¹¹² meselesi ile ilgili bir kitap yazmıştır. Ancak konunun özünü bilmemesi hasebiyle İbn Teymiyye karşısında küçük düşmüştür.

---

¹¹⁰ Uyan, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, c.2, s.1018

¹¹¹ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 84–107

¹¹² Cihet: Varlık niteliklerinden biri olarak kabul edilen ve Allah’a nispeti açısından itikadi tartışmalara yol açan bir kavram. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Cihet”, DİA., İstanbul, 1993, c. VII, s. 545.

4. *İbnü'l-Hac*: 737/1337'de vefat eden İbnü'l-Hac'ın, İbn Teymiyye'ye açıktan muhalefet edip etmediği bilinmemekle birlikte İbn Teymiyye'nin vefatının ardından yazdığı "*el-Medhal*" adlı eserinde, kabir ziyareti konusunda İbn Teymiyye ile taban tabana zıt ifadeler kullanmıştır.

5. *Ebu Hayyan ez-Zahirî*: Ebu Hayyan büyük nahiv âlimlerindedir. Başlangıçta İbn Teymiyye'ye bağlı olmasına karşın nahiv ile ilgili bir meseleden dolayı çıkan tartışma sonucunda araları açılmıştır. Daha sonra da Ebu Hayyan, İbn Teymiyye hakkında asılsız sözler sarf etmiştir.

6. *Takiyyüddin es-Subki*: 756/1356 yılında Mısır'da vefat etmiştir. İbn Teymiyye'nin "*Minhacu's-Sünne*" adlı eserini zemmeden bir kaside söylediği gibi kabir ziyareti hakkındaki görüşlerine karşı bir eser de yazmıştır. Ayrıca İbn Teymiyye'nin talak hakkındaki görüşlerine karşı bir reddiyesi de mevcuttur. es-Subki'nin kadılık makamını elde edebilmek için İbn Teymiyye'ye karşı reddiyeler yazdığı rivayet edilmiştir. Çünkü kadılık makamı o zamanlarda İbn Teymiyye'nin muhaliflerinin elindeydi. es-Subki'nin onlara yaranmak için böyle bir yol tuttuğu rivayet edilir.

7. *İzzüddin İbn Cema'a*: h. 694/1295'te Şam'da dünyaya gelip 767/1366'da Mekke-i Mükerrreme'de vefat etmiştir. İbn Teymiyye'ye muhalif fırkanın mihverinin bu zat olduğu rivayet edilir.

8. *Tacüddin es-Subkî*: 771/1370'de Şam'da vefat eden Tacüddin es-Subki, Takiyyüddin es-Subki'nin oğludur. İbn Teymiyye'ye muhalefeti babasından mirastır.

9. *İbn Batuta*: H. 702/1303'da Tanca'da dünyaya gelen, h. 779/1378'de vefat eden İbn Batuta, Arap seyyahlarından. Bu ünlü seyyah, "*Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acabi'l-Esfar*" adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin bir cuma günü

vaaz ederken, minberden basamak basamak inerek “Allah dünya semasına benim şu indiğim gibi iner” şeklinde bir ifade kullandığını yazmıştır. Ancak İbn Batuta'nın Şam'da bulunduğunu iddia ettiği o tarihte İbn Teymiyye hapisanededir. İbn Batuta'nın, eserinde böyle bir bilgiye yer vermesinin nedeninin daha önceden kendisine İbn Teymiyye hakkında söylenenlerden ileri geldiği rivayet edilir.

10. *İbn Receb*: 795/1393'te vefat eden İbn Receb, eserlerinde İbn Teymiyye'ye bazı itirazlar yöneltmiştir.

11. *Alaüddin Muhammed el-Buhari*: H. 9. asırda Şam'da yaşamış olduğu tahmin edilen el-Buhari'nin, İbn Teymiyye'yi ve ona “Şeyhülislam” diyenleri tekfir ettiği rivayet edilir.

12. *İbn Haceri'l-Mekki*: H. 909/1504'te Mısır'da dünyaya gelip 973/1566'da Mekke'de vefat etmiştir. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim'a sürekli itiraz etmiştir. Bu itirazlar bazen edep ve terbiye sınırlarını aşacak bir hal almıştır. Kendisi İbn Arabî'ye ifrat derecesinde bağlı olduğundan dolayı ona yöneltilen eleştirilere çok sert ve ağır bir şekilde karşılık vermiştir.

13. *Hafacî*: 1069/1659 yılında vefat eden Hafacî, İbn Teymiyye'nin kabir ziyareti ile ilgili görüşlerini sert bir şekilde eleştirmiştir.

14. *Abdulhayy el-Leknevî*: 1304/1887 yılında vefat eden el-Leknevî, İbn Teymiyye'nin kabir ziyaretleri hakkındaki görüş ve fetvalarını eleştirenler arasında bulunmaktadır.

15. *Dahlan*: Mekke'de Şafii müftülerinden olan Dahlan, 1304/1887'de vefat etmiştir. Dahlan, velilerin ruhlarından onları ziyaret edenlerin feyizleneceği görüşünü savunmuştur. Bu konu ile ilgili olarak İbn Teymiyye ile tamamen farklı görüşlere sahiptirler.

16. *Sadrüddin el-Müfti*: Delhi şehrinin sadaret makamına İngilizler tarafından getirilmiştir. İbn Teymiyye'nin mescit ziyaretleri konusundaki görüşünün aksini ispatlayabilmek için bir risale yazmıştır.

17. *Ebu'l-Hüda*: İbn Teymiyye, kitap ve sünnet yolunda olmayan mutasavvıfları reddettiğinden dolayı İbn Teymiyye'ye muhalif olmuştur.

18. *Nebhanî*: İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim hakkında birçok söz söylemiştir. Bununla da yetinmeyerek söylediklerinin hepsini bir araya getirip yayımlamıştır.

19. *İbn Cercis*: İbn Teymiyye'nin kabir ziyaretleri ile ilgili görüşlerini eleştirenler arasındadır.

II. İBN TEYMIYYE'NİN ESERLERİ

Hayatı mücadelelerle geçen İbn Teymiyye'nin, yine bu mücadelesinin bir parçası olarak çeşitli konularda birçok eser telif ettiği, hatta İslam dünyasının en velüd müelliflerinden biri olduğu bilinmektedir. İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Teymiyye'nin eserlerinin bir listesini “*Esma'ü Müellefati Şeyhilislam İbn Teymiyye*” adlı kitabında vermiş, bazı çağdaş araştırmacılar da onun kaynaklarda adı geçen 702 eserini saymışlardır. Muhammed İbrahim eş-Şeybani, müellifin Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut kitaplarının isimlerini, çeşitli ilim dallarına ayırarak ve baskılarına da işaret ederek “*Mecmü'atu Müellefati Şeyhilislam İbn Teymiyye*” adıyla bir kitapta toplamıştır.”¹¹³

İbn Teymiyye, eserlerinin çokluğuyla bilinen âlimlerden olup tüm eserlerinde takip ettiği gaye, Kitap ve sünnetin Müslümanlar arasında nüfuz kazanıp yayılmasına yardım etmek, batıl ve bid'atları reddetmektir. Kendisinin irili ufaklı birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerini müsveddesiz ve genellikle irticalen (hazırlıksız) yazdığı rivayet edilir. Bu yüzden olmalıdır ki bazı konular, birçok yerde tekrarlanır. Onun eserlerinin bu özelliği, kendisi hakkında araştırma yapanların işini zorlaştırmıştır. Bütün bunlara İbn Teymiyye'nin birçok konu ve şahıs hakkında söz söyleyen ve görüş beyan eden bir kişi olması eklenince onun görüş ve düşüncelerini araştırmak ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak, daha zor bir hal almaktadır. Eserlerinde bulunan bu tür olumsuzlukların yanında hiçbir zaman uyum, kısaltma ve süsleme gibi şeylere itibar etmediği görülür.¹¹⁴ Şam kütüphaneleri üzerine yazılmış bir fihriste göre İbn Teymiyye'nin eserlerinden pek çoğu burada korunmakta olup bunların birçoğu kendi

¹¹³ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 394.

¹¹⁴ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhilislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 47.

el yazısıyla yazılmıştır. Son yirmi yıl içerisinde İbn Teymiyye'nin kitapları yayımlanmaya başladığından bunlara önem verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁵

A- Tefsirle İlgili Eserleri

İbn Teymiyye, çeşitli ilimlerle ilgili birçok kitap ve makale miras bırakmıştır. Bunların bir kısmı tefsir, bir kısmı fıkıh ve usûl, bir kısmı kelim ve bir kısmı da onunla hasımları arasındaki tartışmalarla ilgilidir. İbn Teymiyye, tefsir ile ilgili bazı risaleler ve kitaplar yazmıştır. Tefsirle ilgili yazdığı risalelerden biri “*Risaletün Kayyimetün fi Minhaci't-Tefsir ve Keyfe Yekûn*” dur. İbn Teymiyye'nin öğrencilerden rivayette bulunan tarihçiler, onun Kur'an-ı Kerim tefsiri hakkında çok sayıda malzeme topladığını söylemişlerdir. Bu malzemenin otuz ciltten daha fazla olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁶ Ayrıca İbn Teymiyye'nin, Kur'an ilimleriyle ilgili de bazı kitapları vardır. Bu kitapları şunlardır: “*Fezai'l-Kur'an, Aksamu'l-Kur'an ve Emsalu'l-Kur'an.*”¹¹⁷

İbn Teymiyye'nin tefsir ile ilgili eserlerinin bazıları şunlardır¹¹⁸:

1. *Mukaddime fi usuli't-tefsir*: Tefsir usulüyle ilgili genel kurallardan ve müfessirler arasındaki çeşitli ihtilaflardan bahseden eser İbn Kesir, Zerkeşi ve Suyuti gibi müelliflerin temel kaynaklarından olmuştur.

2. *Dekaiku't-tefsir*

3. *el-İklil fi'l-müteşabih ve't-te'vil.*

---

¹¹⁵ Rızaeddin bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, s. 48.

¹¹⁶ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 480.

¹¹⁷ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 482.

¹¹⁸ Koca, ‘İbn Teymiyye, Takıyyüddin’, s. 396.

4. *Mecmu'atu tefsiri Şeyhilislam İbn Teymiyye: A'la, Şems, Leyl, Alak, Beyyine ve Kafirun surelerinin tefsiridir.*

5. *et-Tefsirü'l-Kebir*

6. *et-Tibyan fi nuzuli'l-Kur'an*

7. *Cevabü ehli'l-ilm fi tafzili ayati'l-Kur'an*

8. *Risale fi'l-Kur'ani'l-Kerim*

9. *et-Tefsirü'l-Mevzu'i*

10. *Risale li'bn Teymiyye*

11. *Tefsiru sureti'l-İhlâs*

12. *Tefsiru sureti'n-Nur*

13. *Tefsiru'l-Muavvizeteyn*

B- Fıkıhla İlgili Eserleri

Fıkıh, İbn Teymiyye'nin en verimli olduğu alanlardan biridir. Çünkü İbn Teymiyye, fıkıh alanında büyük bir mahsül meydana getirmiştir. İbn Teymiyye'nin akaid ile ilgili çalışmaları, ömrünün büyük bir kısmını işgal etmişse bile onun fıkhi görüşleri, akaidle ilgili görüşlerinden daha meyveli ve daha mükemmel sayılır. Bunun nedeni ise onun selefte ait eserleri iyi bilmesidir.¹¹⁹

İbn Teymiyye'nin fıkıhla ilgili eserlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu eserlerin bazıları neşredilmiş bazıları ise neşredilmemiştir. İbn Teymiyye'nin neşredilmeyen eserlerinin sayısı, neşredilen eserlerinin sayısından daha fazladır. İbn Teymiyye, fıkıhla ilgili büyük eserler bırakmıştır. Bunlardan bazıları, bir kısmı

---

¹¹⁹ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 489.

Mısır'da ve bir kısmı da Suriye'de bulunan değişik fetvalardır. İbn Teymiyye'nin fıkıhla ilgili fetvalarının yanı sıra bazı risaleleri de vardır.¹²⁰

İbn Teymiyye'nin fıkıhla ilgili eserlerinin bazıları şunlardır¹²¹:

1. *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkh*: Muvaffakuddin İbn Kudame'nin *el-Umde* adlı kitabının sadece ibadetler kısmına dair bir şerh olup bazı konular geniş bir tarzda incelenmiştir.

2. *es-Siyasetü 'ş-şer'iyye fi islahı'r-ra'i ve'r-ra'iyye*: Devletin esas teşkilat ve idaresiyle ilgili olup birçok defa basılmış, başta Türkçe olmak üzere pek çok dile çevrilmiştir.

3. *el-Hisbe fi'l-İslam*

4. *Risale fi menasiki'l-hac*

5. *el-İhtiyaratu'l-ilmıyye*

6. *Risale fi sünneti'l-cum'a*

7. *Hakikatu's-sıyam*

8. *Risale fi's-sema' ve'r-raks*

9. *Risale fi ziyareti Beyti'l-Makdis*

10. *el-Mezalimü'l-müştereke*

11. *el-Emvalu'l-müştereke*

12. *Fetava'n-nisa*

13. *el-Hilafe ve'l-mülk*

14. *el-Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker*

---

¹²⁰ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 489–490

¹²¹ Koca, 'İbn Teymiyye, Takıyyüddin', s. 396–397

C- Kelam ile İlgili Eserleri

İbn Teymiyye'nin akaid ile ilgili eserleri oldukça fazladır çünkü akaid ile ilgili konular ve bu husustaki mücadeleler, onun hayatının büyük bir kısmını işgal etmiştir. Çünkü o h. 698/1299 tarihinde “*el-Hameviyye*” risalesini yazdığı tarihten vefat edinceye kadar kendi görüşlerini desteklemek için bazen uzun kitaplar bazen de makaleler yazmıştır.¹²² İbn Teymiyye'nin akaid ile ilgili birçok kitap yazdığını belirtmiştik. Hatta denilebilir ki İbn Teymiyye en çok akaid konusunda eser kaleme almıştır. İbn Teymiyye'nin kelam ile ilgili en önemli eserlerinden biri “*Kitabu'l-İman*”dır. O, bu kitabında, iman ile İslam arasındaki fark, imanın artması ve azalması, imanda istisna, amelin imandan bir cüz olup olmadığı konularını ve diğer bazı muhtelif konuları işlemiştir. Ayrıca bu kitabında kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine yer vermiş, bu görüşlerin münakaşasını yapmış ve bunlar arasından doğru olan görüşleri seçmiştir.¹²³

İbn Teymiyye'nin kelam ile ilgili eserlerinden bazıları şunlardır¹²⁴:

1. *el-Akidetü'l-Vasıtiyye*: Muhtasar bir risale olup Vasıt kadılarından Radiyyüddin el-Vasıtı'nın isteği üzerine yazılmıştır.

2. *Minhacü's-sünne*: Şia'nın ve Kaderiyye'nin kelamî görüşlerini red amacıyla yazılmıştır. Kaynak eser olma niteliği taşımaktadır.

3. *Muvafakatü sahihi'l-menkul*: Akil-nakil çatışmasıyla ilgili bir eserdir.

4. *el-Akidetü'l-Hameviyye*: Hamalılar'ın akideyle ilgili çeşitli sorularına verdiği cevapları ihtiva etmektedir.

5. *er-Risaletü't-Tedmüriyye*: Allah'ın sıfatlarıyla ilgilidir.

¹²² Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 482.

¹²³ Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, s. 482.

¹²⁴ Koca, ‘İbn Teymiyye, Takıyyüddin’, s. 394–395

6. *el-İman*
7. *el-İstiğaşe*
8. *el-Furkan beyne evliyai'r-rahman ve evliyai'ş-şeytan*
9. *en-Nübüvvat*
10. *Risale fi'l-kelam ale'l-fitra*
11. *el-Hasene ve's-seyyie*
12. *er-Risaletü'l-kudsiyye*
13. *Risale fi ilmi'z-zahir ve'l-batın*
14. *Mecmuatu't-tevhid.*
15. *el-Mesailü'l-Mardiniyye*
16. *el-Kaza ve'l-kader*
17. *eş-Şafediyye*
18. *Derecatü'l-yakin*
19. *Meratibü'l-irade*

İKİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMIYYE'NİN MEZHEPLERE BAKIŞI

I. İBN TEYMIYYE'NİN MEZHEP TASAVVURU

İbn Teymiyye, beş yüzyıl kadar süren polemik döneminin düşünce ve inanç kargaşasını aşarak İslam'ı, onun temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet ile bu iki kaynağa en yakın nesiller olan 'Selef'in bakışıyla anlamamız gerektiği düşüncesiyle, fikrî ve amelî etkisi gittikçe güçlenerek günümüze kadar devam eden bir hareketin başlatıcısı olarak kabul edilmektedir.¹²⁵ Yani İbn Teymiyye, dinin ilke ve prensiplerinin anlaşılması noktasında, Kur'an ve sünnetin öncelenmesine ve 'Selef'in bakış açısının örnek alınmasına önem veren bir düşünür olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Durum böyle olmakla birlikte selefi düşüncenin ağır bastığı bir zihniyete sahip olduğunu iddia edebileceğimiz İbn Teymiyye'nin düşünce yönünü ve metodolojisini ortaya koymanın kendine özgü birtakım metodik zorlukları vardır. Onun görüşlerini toparlamayı ve ilim anlayışını ortaya koymayı zorlaştıran sebepler arasında eserlerinin sistematik olmaması ve İslâm düşünce tarihindeki hemen hemen her şahıs ve ekol hakkında söz söylemesi gibi hususlar zikredilebilir. Bu durum, İbn Teymiyye'nin hangi konuda tam olarak ne ifade etmek istediğini anlamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca öğrencisi İbn Kayyim dışında düşüncesini devam ettirecek

---

¹²⁵ Çağrııcı, Mustafa, "İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzali-İbn Rüşd Tartışması", İslam Tetkikleri Dergisi, IX (1995), s. 78

ve düşüncesine yeni açılımlar getirecek güçlü takipçilerinin olmaması da İbn Teymiyye'nin ve fikirlerinin kolayca hazmedilmesini güçleştirmektedir.¹²⁶ Bahsedilen durum, İbn Teymiyye'nin mezhebî arkaplânının ortaya konulmasında ve mezheplere bakışının tespit edilmesinde de karşımıza çıkmaktadır.

İbn Teymiyye'nin nasıl bir mezhep algısına sahip olduğuna bakmadan önce yaşadığı dönem ve öncesinin mezhepler açısından nasıl bir profile sahip olduğunu ortaya koymak faydalı olacaktır. İbn Teymiyye'nin yaşadığı Memlûkler dönemi, kelâmî konulardaki çalışmaların asgariye indiği bir dönemdir. Memlûkler dönemi, Kelâm İlmi'nin "cem ve tahkik devri" olarak kabul edilen, hicrî 8. asrın ortalarından başlayarak günümüze kadar gelen dönemin başlangıcını bünyesinde barındıran bir dönemdir. Bu devrin en önemli özelliği ise önceden yazılan eserler üzerinde çalışmaktır. Bu dönemde Memlûkler'in ilmî ortamı, İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim gibi birkaç isim hariç tutulacak olursa, Taftazânî (öl: 793/1390), Cürçânî (öl: 816/1413), Devvanî (öl: 908/1502) gibi kelâmcı düşünürler yetiştirememiştir.¹²⁷

Bu dönemde Ehl-i Sünnet âlimlerinin kaleme aldığı eserlerle yetinilmiş ve bu eserler, İslam'ın özüne aykırı fikrî cereyanlarla mücadele için yeterli görülmüştür. Bu durum da Ehl-i Sünnet orijinli Eş'arilik, Maturîdilik, Hanefilik ve Şafilik gibi mezheplerin bariz bir şekilde önplâna çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durumun bir sebebi de Eyyubî devleti idarecilerinin Ehl-i Sünnet orijinli fikhî ve itikadî yapılanmaları hâkim kılmak maksadıyla gerçekleştirmiş oldukları politiklardır. Bu doğrultuda Selahattin Eyyubî, Kahire'de Şafiî, Malikî ve Hanefî mezheplerinin fıkıhlarının okutulduğu medreseler yaptırmış, İsmailiyye ve İmamiyye'ye mensup kadıları görevden aldırılmış ve Eş'ariliğin halk arasında yayılması için yoğun bir çaba

---

¹²⁶ Özerverli, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, s.28

¹²⁷ Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, c.7, s. 302

sarfetmiştir. Böylelikle Hanefiliğe ve Hanbelîliğe mensup olanların sayısı artmış ve buna bağlı olarak da Maturîdîlik ve Selefilik ülkede yayılmıştır. Eyyubî devletinin izleri üzerine kurulan ve İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde hüküm süren Memlûkler de Ehl-i Sünnet'in önlâna çıktığı bir mezhebî coğrafyada hayat bulmuştur.¹²⁸

Memlûk sultanları fıkıhta ve itikatta Ehl-i Sünnet'i desteklemekle birlikte Ehl-i Sünnet dışına çıkılmasına da müsamaha göstermiyorlardı. Ehl-i Sünnet çizgisinin dışına çıkanlar ise değişik şekillerde cezalandırılıyordu. İbn Teymiyye de zaman zaman bu çerçevenin dışında kabul edilen görüşlerinden dolayı cezalandırılmıştı. Bütün bunların yanında bu dönemde mezhep taasubu da üst düzeye çıkmıştı. Mezhep mensupları, kendi görüşlerinden olmayanları, çok rahat bir şekilde "mülhid" ve "bid'atçı" olarak değerlendirebiliyorlardı. Memlûkler dönemiyle alakalı bu durağan ve kısır düşünce dünyasının aksine Kelâm ilmiyle uğraşan ve bu alanda eserler kaleme alan düşünürler de bulunmaktadır. Bu âlimlerin başında ise Takıyyüddin İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim gelmektedir.¹²⁹

Genel olarak baktığımızda gerek İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde Suriye bölgesinde hüküm süren Memlûkler zamanında gerekse Memlûkler'den önce yaşayan Eyyubîler zamanında fıkıh ve itikatta Ehl-i Sünnet eksenli yapılanmaların aktif olduğunu görmekteyiz. Özellikle İbn Teymiyye'nin yaşadığı Memlûkler döneminde Hanefilik, Şafîlik, Maturîdîlik ve Eş'arîlik gibi mezheplerin daha geniş bir toplumsal zemine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ise Memlûk ve Eyyubî sultanlarının Ehl-i Sünnet inancını önlâna çıkararak ve bunun dışında kalan fikir hareketlerine yaşam hakkı tanımayan

---

¹²⁸ Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, c.7, s. 302-303

¹²⁹ Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, c.7, s. 303-304

politikalarının payı oldukça büyüktür. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem ve öncesi süreçte Suriye bölgesinin mezhebî yapısı bu şekilde değerlendirilebilir.

İbn Teymiyye'nin mezhep tasavvuruna gelecek olursak işe ilk olarak İbn Teymiyye'nin düşünce dünyası üzerinde derin izler bırakan Hanbelîlik'ten başlamak gerekir. Zira İbn Teymiyye, ilk eğitimini aynı zamanda Hanbelî âlimi olan babasından almış ve bütün ömrü boyunca bu geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Hanbelî mezhebi hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan ve Fıkıh'ta Hanbelî mezhebine mensup olan İbn Teymiyye, buna rağmen sadece Hanbelî fikhını okumamış aynı zamanda diğer mezhepleri de kendi kaynaklarından okuyarak bu mezhepler hakkında da ayrıntılı bilgi sahibi olmuştur. İbn Teymiyye'nin diğer mezhepleri de kendi kaynaklarından ayrıntılı olarak incelemesi ona mezhepleri karşılaştırmalı olarak değerlendirme fırsatı vermiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, her hangi bir konuda fikir beyan ederken sadece kendi mensup olduğu mezhebin çizdiği sınırlar içinde düşünmemiş, konu ile alakalı sahip olduğu tüm bilgileri elinden geldiğince faydalı bir şekilde kullanma yoluna gitmiştir. Önemli bir eleştiri ve tenkid zihniyetine sahip olan İbn Teymiyye, zaman zaman da mensubu bulunduğu düşünce alanının dışına çıkarak bazen bu alana zıt bazen de bu alanın tamamen dışında sayılabilecek görüşleri benimsemiştir.

Fıkıh'ta Hanbelî mezhebine bağlı olan İbn Teymiyye, itikatta ise Hadis Taraftarları'nın izini takip etmiştir. Özellikle Ahmed b. Hanbel ve onun görüşlerinin derleyicisi olan Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/924), İbn Teymiyye'nin inanç alanındaki görüşlerinin temel dayanağını oluşturmaktadır. İbn Teymiyye'nin Ahmed b. Hanbel'in *Mesâil* adlı eserini derleyen Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitabu's-Sünne*'sini

okuduğu¹³⁰ gerek İbn Teymiyye'nin gerekse öğrencisi İbn Kayyim'in bu esere göndermede buldukları görülmektedir.¹³¹ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini derleyerek *Kitabu's-Sünne* adlı eseri oluşturan Ebû Bekir el-Hallâl(ö. 311/924) ve onun vasıtasıyla Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye'nin itikadî görüşleri üzerinde etkili olmuştur. Bu durum da İbn Teymiyye üzerindeki Ashabû'l-Hadis izlerini göstermektedir.

Ömrünü bazen kaleminin bazen de kılıcının gösterdiği yönde mücadeleyle geçiren İbn Teymiyye, kalemiyle yapmış olduğu mücadelenin büyük bir kısmını itikadî fırkalara yönlendirmiştir. Bu bağlamda Haricilik, Mürcie, Şia, Mutezile ve Eşariyye gibi mezheplere karşı hem kalemiyle hem de diliyle amansız bir mücadele vermiştir. Haricilik, Mürcie ve Mutezile gibi mezhepleri çeşitli açılardan eleştirmiştir. İbn Teymiyye'nin başta Şia ekolüne mensup fırkalar olmak üzere birçok mezhebi delilleriyle birlikte şiddetli bir şekilde eleştirdiği bilinmekle birlikte bazen de kendisi 'rafizî' olmakla itham edilmiştir.¹³² Bununla birlikte İbn Teymiyye, bazı sufi cereyanların çıkış noktası olarak görülmüş hatta onun Kadiriyye tarikatına bağlı olduğu bile iddia edilmiştir.¹³³ Böylelikle İbn Teymiyye Tasavvuf'un içinde olan bir isim olarak kabul edilmiştir. İbn Teymiyye ile ilgili bu fikir ihtilafı günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Bazı âlimler İbn Teymiyye'nin rafizî olduğunu ispat etmek için eser yazarken bazı âlimler de bunlara reddiyeler yazarak İbn Teymiyye'nin rafizî olduğu yönündeki iddiaları çürütme yoluna gitmiştir. Ayrıca

---

¹³⁰ Laoust, Henry, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, Çev. E. Ruhi Fırlı, Sabri Hizmetli, Pınar Yay. İstanbul 1999, s. 287

¹³¹ Ahmed, Ziyauddin, "Ebu Bekir el-Hallâl: Ahmed b. Hanbel'in Öğretilerinin Derleyicisi", Çev. Ramazan, Özmen, *A.Ü.İ.F.D.* c. 46, Sayı:2, s.310

¹³² İbn Teymiyye'yi rafizî olarak nitelendirenlerin bir listesi için bkz. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 5/2, s. 826

¹³³ Makdisi, George, "*Ibn Taymiyah*", *The Encyclopedia of Religion*, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, Volume 6, s.573

birtakım düşünürler onu “Tasavvuf düşmanı” olarak nitelendirirken bazıları da tam aksini iddia etmişlerdir.

İbn Teymiyye’ye yöneltilen bu tür eleştiriler değerlendirilirken bir husus göz önünde bulundurulmalıdır ki o da İbn Teymiyye’nin Şia’ya reddiye için yazdığı *Minhacu’s-Sünne* adlı eseridir. Bilindiği üzere bu eser, İbn Mutahhar el-Hillî tarafından sünnî İslam’ı karalamak ve yegâne hak mezhep olarak İmamiyye Şiası’nı göstermek maksadıyla kaleme alınan *Minhacü’l-İstikame* adlı esere reddiye olarak yazılmıştır. İbn Teymiyye, *Minhacu’s-Sünne* adlı eserinde İmamiyye Şiiliğine yönelik çok ciddi eleştiriler yönelmiş ve Şii mesnedli iddiaları çürütmüştür. Ayrıca Şia’nın sonraki asırlarda dini ve içtimaî amillerin tesiriyle ne tür değişiklikler geçirdiğini de gözler önüne sermiştir. Ayrıca bu eser Şia’ya reddiye için yazılan eserlerin en teferruatlısı ve başarılısı olarak kabul edilmektedir. İbn Teymiyye’nin Muhammed bin Abdilvehhâb, Muhammed Abdûh ve Cemaleddin Afganî gibi sünnî düşünürlerin düşünce önderi olarak kabul edilmesi de İbn Teymiyye’nin bu tür tartışmalarda yerinin neresi olduğu noktasında bize ışık tutmaktadır.¹³⁴

İbn Teymiyye, kalamî konulardaki görüşlerinden dolayı da sık sık eleştirilmiş bazen Mücessime ve Müşebbihe’den olma bazen de Haşevî olmakla itham edilmiştir. İbn Teymiyye’nin çevresiyle olan fikir uyuşmazlığı ve çatışması ilk olarak fıkıh alanında ortaya çıkmış olmakla birlikte itikadî konularda yoğunlaşmaktadır. İbn Teymiyye, 698/1298 yılında Hama halkının inançla ilgili sorularına cevap mahiyetinde kaleme aldığı eseri *el-Akidetü’l-Hameviyye*’deki görüşlerinden dolayı fıkıh ve kelâm ehlinin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu eserindeki Allah’ın

---

¹³⁴ İbn Teymiyye, bu isimlere ek olarak Şah Veliyyullah Dehlevî (ö. 1761), Sıddık Hasan Han (ö. 1887), Seyyid Ahmed (ö. 1831), Ferid Vecdi (ö. 1953), Reşid Rıza (ö. 1935) gibi isimlerin ıslahat hareketlerinde örnek aldıkları kişi olmuştur. Daha sonraki süreçte ise Hasan el-Benna, Mevdudî, Ebu’l-Hasen en-Nedvî gibi düşünürler İbn Teymiyye’nin etkisinde kalmışlardır. İbn Teymiyye’nin etkilediği şahıslar ve fikir hareketleri için bkz. Süleyman, Uludağ, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, s.54-55

sıfatlarıyla ilgili bütün nasları te'vil etmeden zahirî mânada anlama, Eş'ariler'in te'vile dayanan akîdelerini, nasların tahrifi olarak değerlendirme ve Eş'ariler'in bu konudaki te'villerinin Mutezîle'ninkinden çok da farklı olmadığını ileri sürmesinden dolayı çoğu Eş'arî olan fakîh ve kadılar tarafından eleştirilmiştir. Hatta İbn Teymiyye'nin Mücessime ve Müşebbihe'den olduğu yönündeki iddiaların temelini de bu görüşleri oluşturmuştur.¹³⁵

İbn Teymiyye'nin mezhebî arka plânı ve mezheplere bakışı ortaya konulurken, onu ve düşüncelerini, belirli kalıplar içerisine sokarak nitelendirmek çok da sağlıklı olmayan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye, fıkhıta Hanbelî mezhebinin, itikatta ise Ashâbu'l-hadisın derin izlerini zihninde ve eserlerinde taşıyor olmakla birlikte asla bu ekollerin çizdiği sınırlar içerisinde kalmamıştır. Bazen bu ekolleri eleştirmiş, bazen bu ekollerin görüşlerine zıt görüşler serdetmiş bazen de tamamıyla bu ekollerin dışında sayılabilecek görüşleri benimsemiştir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin görüş ve düşüncelerinin belirli bir ilmî geleneğin ürünü olduğunu söyleyebiliriz ancak İbn Teymiyye, mensubu bulunduğu düşünce ve fıkıh ekolünü hiçbir zaman taklit derecesinde takip etmemiştir. Önceki düşünce geleneklerini olduğu gibi taklit ederek yeni düşünce ve içtihatlara açık olmayanları da eleştirmekten geri durmamıştır. Ayrıca unutulmamalıdır ki İbn Teymiyye'nin sadece katı selefi bir âlim olarak görülmesi ve Hanbelîlik gibi bazı mezheplerin fikir babası olarak takdim edilmesi, İbn Teymiyye'nin tenkitçi ve eleştirel yönünün tesbit edilmesini zorlaştırmıştır. Oysaki İbn Teymiyye'nin düşünce dünyası derinlemesine analiz edildiğinde görülecektir ki o belirli bir düşünce sisteminin katı ve muhafazakâr savunucusu değil birçok ekol ve

---

¹³⁵ Süleyman, Uludağ, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, s. 22-23

şahıs hakkında söz söylemiş aynı zamanda son derece geniş ve güncel bir bakış açısına sahip olan bir düşünürdür.

İbn Teymiyye'nin sadece katı selefi bir âlim olarak görülmesi aynı zamanda onun akılcı yönünün tesbit edilmesini de zorlaştırmıştır. Bilindiği gibi İbn Teymiyye'nin gündemine taşıdığı en önemli konulardan biri akıl ve nakil arasındaki ilişkinin mahiyetidir. Bu konunun İbn Teymiyye düşüncesinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu, temel eserinin ismini bu konuya ayırmasından anlayabiliriz. İbn Teymiyye, temel eseri olarak kabul edilen *Der'ü't-te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl* adlı eserinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele almıştır. İbn Teymiyye bu eserinde, Kitap ve sünneti ve bu iki kaynak çerçevesindeki aklîliği vurgular. Ona göre Allah, inanılması gereken hükümleri vahiyle bildirdiği gibi onları ispat edecek aklî istidlâlleri de göstermiştir.¹³⁶

Ayrıca İbn Teymiyye, delillerarası ayrımı ve akıl ile nas arasındaki asıl-fer' ilişkisini doğru bulmamaktadır. İbn Teymiyye, akıl ve nakle müstakil birer alan tahsis etmenin, aklî ve naklî deliller arasında belirli bir ayrıma gitmenin, hem bütünlüğü bozacağını hem de onları bir çatışma ortamına yöneltebileceğini hesaba katmaktadır. Burada vurgulanması gereken husus, İbn Teymiyye'nin aklîliğe karşı ve onu dışlayıcı bir tutum içine girmediği, böyle bir İbn Teymiyye algısının yanlış olduğudur. Onun tam olarak istediği, şer'î bütünlük içinde içselleştirilmiş, naklî kaynaklarla hedef birliğine sahip bulunan bir aklîlik anlayışının özümseyip yerleştirilmesidir.¹³⁷ Denilebilir ki İbn Teymiyye'nin düşünce dünyasında derin izler bırakan selefi damar vurgulanırken onun düşünce metodolojisinde önemli bir yere

---

¹³⁶ İbn Teymiyye'nin akıl-nakil ilişkisi konusundaki görüşleri için bkz. İbn Teymiyye, *Der'ü't-te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl* (nşr. Muhammed Reşad Salim) Riyad, 1983.

¹³⁷ İbn Teymiyye'nin akıl-nakil ilişkisi ile ilgili görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz. M. Sait. Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, s. 82

sahip olan nakil ile barışık ve aynı ereklere sahip akılcı yönü de göz ardı edilmemelidir. Unutulmamalıdır ki İbn Teymiyye'yi sadece akıl karşıtı selefi bir âlim olarak görmek, onun son derece girift ve karmaşık bir yapıya sahip olan düşünce dünyasını aydınlatmayı daha da zorlaştıracaktır.

İbn Teymiyye'nin akılcı yönünün mahiyeti ortaya konulurken, bu hususun daha iyi kavranabilmesi için İbn Teymiyye akılcılığını daha iyi açıklayan ve aydınlatan bir kavram kullanılabilir ki o da '*somut karakterli akılcılık*'tır. Yukarıda da belirtildiği gibi İbn Teymiyye'yi akıl karşıtı bir düşünür olarak değerlendirmek yanlış olduğu gibi sadece "İbn Teymiyye akıl karşıtı değildir" demek de bu durumu izah etmede yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla İbn Teymiyye düşüncesinde aklın işlevinin ne olduğunu tam olarak ortaya koyma noktasında '*somut karakterli akılcılık*' tanımlaması bize yardımcı olmaktadır. Zira İbn Teymiyye'nin akılcılığı, Felsefe'de olduğu gibi salt akılcılık değil, nakil ile bütünleşmiş ve aynı amaçlara sahip somut karakterli akılcılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Somut karakterli akılcılık ise bir bütünü oluşturan parçaların, gerektirici bir biçimde birbirleriyle bağlantısının kurulması gerektiği tezine dayanır. Örnek olarak, somut karakterli akılcılığa göre, imanı meydana getiren cüzlerin birbirine bağlanarak imanın bütünü oluşturması söz konusudur. Somut karakterli akılcılığa göre bilgi ile fiil birbirinden ayrı değildir ve bilginin fiil ile bağlantısının kurulması gerekir. Ayrıca somut karakterli akılcılıkta, itikadî problemlerle ilgili olarak ayetler ve hadisler sıkça kullanılır. Zira ayetler ve hadisler, itikadî konularda ne kadar fazla kullanılırsa o oranda yorumlanmamış ve mecazî manada kullanılmamış olur. Aynı zamanda somut karakterli akılcılığa göre herhangi bir şeyle ilgili olarak değişim söz

konusudur. Bir şeyde değişim söz konusu olunca da o şeyle ilgili olarak artma, azalma ve derecelenme mümkün olur.¹³⁸

İbn Teymiyye'nin Mürcie hakkındaki görüşlerine geçmeden önce genel olarak İbn Teymiyye'nin mezhepleri tasnif metoduna değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bilindiği gibi İbn Teymiyye gerek *Mecmû'u fetâvâ* adlı eserinde gerekse *Der'û Te'âruz* adlı eserinde, İslâm düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezheplerle alakalı birçok eleştiri ve değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Teymiyye, her ne kadar eserlerinde oldukça fazla sayıda fırka ile alakalı değerlendirmelerde bulunsa da aslında İbn Teymiyye'ye göre 72 fırka olarak değerlendirdiği bid'at fırkalarının temeli dördtür. Bu fırkalar da 1. Rafizîler, 2. Haricîler, 3.Kaderîler ve 4. Mürciedir.

Ayrıca İbn Teymiyye'nin değindiği fırkaların sayısı çok olmakla birlikte İbn Teymiyye'ye göre bütün itikadî görüşlerin temeli dördtür. Diğer bir ifadeyle inanç esaslarında dört temel tutum vardır. Bunlardan birincisi Şia'nın tutum ve inançlarına taalluk eden problemler, ikincisi Haricîler'in tutum ve inançlarına taalluk eden problemler, üçüncüsü Mürcie'nin tutum ve inançlarına taalluk eden meseleler ve dördüncüsü de Kaderîler'in tutum ve inançlarına taalluk eden konulardır. Diğer yandan İbn Teymiyye, 'Kelâmcılar' sözcüğünü de oldukça fazla telaffuz etmektedir. İbn Teymiyye'nin 'Kelâmcılar' ifadesiyle kastettiği muhtemelen sünnî olmayan kelâmcılardır ve tümü 72 fırka olarak ifade edilen bid'at ehli fırkalardır. Yani bu isim, Mu'tezile, Şia, Havaric, Kaderiyye, Müşebbihe, Mürcie, Kerramiyye vs. fırkalarının genel adıdır. İbn Teymiyye, bütün fırkaları genel anlamda bu isimle

---

¹³⁸ 'Somut Karakterli Akılcılık' ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri, Erdem, A.Ü.İ.F.D. Cilt:47, Sayı:1 Yıl: 2006, s.2-3

tenkit eder. Daha sonra ise hususî isimleri ve özellikleriyle bütün yönlerini ortaya koymaya çalışır.¹³⁹

Birçok konu ve şahıs hakkında söz söyleyen İbn Teymiyye'nin aynı zamanda Mürcie, Mu'tezile, Şia ve Haricilik gibi fırkalar hakkında da birçok söz söylediğini ve bu oluşumları çeşitli açılardan ele alıp eleştirdiğini belirtmiştik. Mürcie ve Mu'tezile gibi fırkaların İbn Teymiyye tarafından eleştirilmesinin temel nedenlerinden biri de bu fırkaların "iman" konusundaki görüşleri olmuştur. Örneğin İbn Teymiyye'ye göre Mürcie, iman gibi önemli bir konuda kitap ve sünnetin açıklamalarından, ashabın ve onlara güzel bir şekilde uyan tabiînin sözlerinden uzaklaşmıştır. Aynı zamanda Mürcie ve Mu'tezile, kendi görüşlerine, dil anlayışlarına ve felsefî sistemlerine dayanarak yaptıkları tevellere yönelmiştir. Bu ise bid'atçilerin izlediği bir yoldur. Konuyla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel ise şöyle demiştir: "İnsanlar, en çok te'vil ve kıyas yönünden yanılığa düşer."¹⁴⁰ Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre yukarıda adı geçen fırkaların yanlış bazı inançlara sahip olmalarının ve eleştirilmelerinin temel nedeni, selefin geleneğini terk ederek te'vil konusunda aşırıya gitmeleridir.

Hanbelî geleneğe bağlı olan İbn Teymiyye, birçok konuda olduğu gibi mezhepleri ele alış yönteminde de Hanbelî geleneğinin ve selef itikadının etkisinde kalmıştır. Özellikle eserlerinde *İmam Ahmed* diye bahsettiği Hanbelî fakihî Ahmed b. Hanbel'in görüş ve düşüncelerinin son derece etkili olduğunu gözlemlemek oldukça kolaydır. İbn Teymiyye, mezhepleri değerlendirirken Ahmed b. Hanbel'in te'vil ve kıyas konularında takınmış olduğu olumsuz tavırdan hareketle mezhepleri analiz

---

¹³⁹ Yazıcı, Muhammed, *İbn Teymiyye'nin İslâm İnanç Mezheplerine Bakışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum, 2009, s. 214-216

¹⁴⁰ *İbn Teymiyye Külliyyatı*, Çev. M. Beşir ERYARSOY, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1997, c. 7, s. 102

etmiş ve görüşleriyle alakalı eleştirilerde bulunmuştur. Bu cümleden olarak İbn Teymiyye; Mürcie, Mu'tezile, Rafizîler ve diğer bid'at ehli kimselerin Kur'an-ı Kerim'i kendi görüşleri, aklî anlayışları ve felsefî sistemleri ile kendi te'villerine uygun olarak tefsir ettiklerini ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu mezhepler, peygamberin hadislerine, ashab-ı kirama, tabiîn ve büyük imamların sözlerine güvenmemekte ve dayanmamaktadırlar. Durum böyle olunca bu fırkaların İbn Teymiyye'nin eleştiri oklarına hedef olmaları kaçınılmaz bir hâl almaktadır. Zira İbn Teymiyye'ye göre dinin ve dinî düşüncenin özü, kıyas ve te'vilde değil selefî düşünce, söz ve uygulamalarında gizlidir.¹⁴¹

Mürcie, Mu'tezile ve Şia gibi fırkalara yönelik eleştirilerini sürdüren İbn Teymiyye, bu oluşumları, peygamberin sünnetine, selefî icmama ve seleften gelenlere (eserlere) dayanmamakla suçlamaktadır. İbn Teymiyye'ye göre bunlar, sadece akla ve dile dayanmaktadırlar. Sahih rivayetlerle desteklenmiş tefsir kitaplarına, hadislere ve selef-i salihinin eserlerine de güvenmemektedirler. Bunun aksine edebiyat kitaplarına ve ileri gelenlerinin telif ettikleri kelam kitaplarına itibar etmektedirler. Ancak İbn Teymiyye'ye göre mezheplerin izlediği bu yol, tam da mülhidler izlediği yoldur. Zira mülhidler de felsefe, edebiyat ve dil kitaplarında bulunan bilgileri kabul ederken, Kur'an ayetlerine, hadis ve rivayet kitaplarına iltifat etmezler. Ayrıca bu tür kimseler, peygamberlerden gelen naslardan da yüz çevirirler. Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre bütün bu sayılan nedenlerden dolayı bu tür mezheplerin görüşlerinin hiçbir sahîh dayanağı bulunmamaktadır.¹⁴²

---

¹⁴¹ *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c. 7, s. 102

¹⁴² *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c. 7, s. 102

II. İBN TEYMİYYE'NİN MÜRÇİE'YE BAKIŞI

Mürcie, başta Hz. Osman ve Hz. Ali olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak onların cennetlik ya da cehennemlik olmaları ile ilgili kesin bir düşünce ortaya koymayan kişiler ve gruplar için kullanılan ortak bir isimdir.¹⁴³ Bu ekol, Haricî zihniyete, Emevî-Haşimî çekişmesine, Emevîler'in acımasız davranışlarına ve özellikle de Müslümanların birbirlerini öldürmelerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Mürcie, 60/679 ile 75/694 yılları arasında teşekkül etmiş uzlaşmacı, birlik, beraberlik ve barış yanlısı siyasî ve itikadî bir fırkadır.¹⁴⁴

Bir topluluğun Mürcie diye isimlendirilebilmesi için iki özelliği taşıyor olması gerekir. Bunlardan birincisi, ameli, inanç ve niyetten sonra ikinci derecede ele alıyor olmasıdır. İkincisi ise nasıl ki küfürle birlikte ibadet faydasız ise imanla birlikte mâsiyet (günah işleme) de imana zarar vermez düşüncesine sahip olmasıdır.¹⁴⁵ İslam düşüncesinde bu iki görüşe sahip olanlar Mürciî olarak isimlendirilmiştir.

Mürcie, iman ve amel konusunda Haricîler ve Ehl-i Hadis'e, imamet konusunda Şia'ya, va'd ve va'id ile el-menziletü beyne'l-menziyeteyn konularında Mu'tezile'ye karşı çıkmıştır. Böylece Mürcie, fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman nazariyesi geliştirmiştir. Mürcie, bu iman anlayışı çerçevesinde bütün Müslümanların iman bakımından eşitliğini ve kendisini Müslüman olarak tanımlayan hiçbir kimseye gayr-i Müslim muamelesi

---

¹⁴³ Kutlu, Sönmez, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s.289

¹⁴⁴ *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Editör: Hasan Onat, Ankuzem Yay., Ankara, 2009, s.66

¹⁴⁵ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s.141

yapılamayacağını iddia etmiştir.¹⁴⁶ Böylelikle İslam toplumunun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında ve ayrılıkların önlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi Mürcie'nin iman tanımı temelde iki argümanı önplana çıkarmaktadır ki bunlar iman-amel ayrımı ve iman bakımından bütün Müslümanların eşitliği prensibidir. Bahsedilen bu iki husus ve bunların türevleri olan diğer fikirler aynı zamanda Mürcie'nin İbn Teymiyye tarafından en çok eleştirilmesine neden olan görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Teymiyye, diğer konularda olduğu gibi Mürcie'nin iman nazariyesini eleştirirken de aynı şeyi yapmış, ayet ve hadislerden yola çıkarak itirazlarını dile getirmiştir. İbn Teymiyye, öncelikli olarak Mürcie'nin iman-amel ayrımına dayanan iman tanımını eleştirmiştir.

A- İmanın Tanımı

İslam düşünce tarihinde en çok tartışılan ve hakkında en çok eser yazılan konulardan biri de iman konusudur.¹⁴⁷ İslam düşüncesinde gerek 'iman' gerekse 'İslam' kavramları hakkında âlimler tarafından çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin birtakım ortak yönleri olmakla birlikte genellikle bu görüşler birbirinden ayrılır.¹⁴⁸ Başta Haricilik olmak üzere Mürcie, Şia, Mu'tezile ve Hadis Taraftarları gibi oluşumlar, iman konusuna değinmişlerdir. Farklı din anlayışlarının oluşturmuş olduğu siyasi ve itikadî yapılanmalar olan mezhepler, iman konusundaki

---

¹⁴⁶ Kutlu, Sönmez, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 289

¹⁴⁷ Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2002, s. 19

¹⁴⁸ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İmanu'l-Evsat*, s.3

görüşlerini ortaya koymak için ya ‘*Kitabu’l-İman*’¹⁴⁹ adı verilen müstakil eserler kaleme almışlar ya da mezheplerinin inanç esaslarını belirten eserlerinde iman konusuna yer vermişlerdir.

İman kavramını problematik alana taşıyan unsurların başında imanın tanımı, iman-amel ilişkisi, iman-İslam ilişkisi, iman-büyük günah ilişkisi ve imanda istisna gibi birtakım tartışma konuları gelmektedir. Mezheplerin oluşumunu, gelişimini, günümüzdeki durumunu ve İslam Dini’nin inanç esaslarını algılayış biçimlerini, birinci derecede inceleme alanı olarak gören İslam Mezhepleri Tarihi’nin literatürü tarandığında, mezheplerin her birinin imanla alakalı yukarıda sayılan tartışma alanlarında farklı görüşler ileri sürdüğünü ve farklı ilkeleri benimsediğini görürüz. Nitekim bu durum, insan ürünü beşerî oluşumlar olan mezheplerin doğasına, karakteristik yapısına ve varlık amacına da son derece uygundur. Zira mezhepler, dinin ilke ve prensiplerinin farklı algılanması, anlaşılması ve yorumlanması sonucu ortaya çıkan kurumlardır. Öyleyse iman konusunda da bu tür bir farklılaşmanın olması son derece doğaldır.

İman konusundaki tartışmalar, özellikle Ehl-i Sünnet kelamının oluşmasından sonra, İslam Dini’nin inanç esaslarını inceleyen kaynaklarda çoğunlukla *Sem’iyyat* bölümünde, *el-esma’ ve’l-ahkâm* adı altında incelenmiştir. *el-Esma’* kısmında, mükelleflerin mümin ve müslim gibi müspet nitelendirmelerle, kafir ve münafık gibi menfi nitelendirmelerden hangisiyle isimlendirileceği ve bunların içeriği tartışılmıştır. *el-Ahkâm* kısmında ise bu sıfatlara sahip olanların her birinin ahirette göreceği ceza ve

---

¹⁴⁹ İslam Düşünce Tarihinde *Kitabu’l-İman* adıyla yazılan eserlerin bir listesi için bakınız Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 22-28.

mükâfat konusu ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümlerde mukallidin ve çocuğun imanı ile ahiretteki durumlarına ve *muvaafât*¹⁵⁰ problemlerine de yer verilmiştir.¹⁵¹

İbn Teymiyye'nin Mürcie'nin iman tanımına yönelik görüş ve eleştirilerine geçmeden önce iman kavramının Mürcie tarafından nasıl tanımlandığına değinmek faydalı olacaktır. Mürcie'nin iman tanımı, temelde üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisine göre iman, kalpte gerçekleşen marifet veya tasdiktir. İkincisine göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir. Üçüncüsüne göre ise iman, sadece dil ile ikrardır.¹⁵² Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere Mürcie'nin iman tanımında öne çıkan husus, amellerin imana dâhil edilmemesidir. Mürcie, imanı tanımlarken ameli imanın dışında tutmuş ve amellerin imana dâhil edilmesinin ancak mecazen söz konusu edilebileceğini dile getirmiştir. Mürcie'nin İbn Teymiyye tarafından en çok eleştirilmesinin nedeni de amellerin imanın dışında tutulduğu bu iman tanımı olmuştur.

İbn Teymiyye'ye göre âlimlerin bazıları 'iman' ve 'mümin' kelimeleri üzerinde tartışmışlardır. Bu tartışma bazen kelime üzerinde gerçekleşen bir tartışma olurken bazen de kelimenin anlamı üzerinde gerçekleşmiştir. Bu tür tartışmalar genel olarak şu tarz sorular etrafında cereyan etmiştir: İmanda artma ve eksilme olur mu? İmanda istisna yapılır mı? Ameller imanın bir bölümü müdür, değil midir? Günahkâr bir kişi kâmil bir mümin sayılabilir mi?¹⁵³

İbn Teymiyye, çoğunluğun görüşüne göre imanın söz ve amel olarak artıp eksilebileceğini ve imanda istisna yapılabileceğini ileri sürmektedir. İmanın artması

---

¹⁵⁰ Kişinin mümin mi yoksa kâfir mi olarak öleceğini bilmediği için 'inşallah müminim.' diyerek imanda istisna yapması anlamına gelir.

¹⁵¹ Kutlu, a.g.e., s.21

¹⁵² Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 141-146, Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 148-152, Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 125-130

¹⁵³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 47

Allah'ı anmak ve zikretmekle gerçekleşirken eksilmesi, Allah'ı unuttuğumuz ve O'ndan gafil olduğumuz zaman gerçekleşir. Aynı zamanda bu durum, yani imanın artması, eksilmesi ve imanda istisna yapılması, ilk Müslümanların çoğunluğunun bu konudaki sözlerine örnek teşkil eder.¹⁵⁴

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, Mürcie'nin aksine, imanda artma ve eksilme olabileceğini, imanda istisna yapılabileceğini kabul etmektedir. İbn Teymiyye, bu konularda da selef'in inancının da bu şekilde olduğunu ileri sürerek kendi görüşlerini temellendirmiş ve selef-i salihinin inancını referans almıştır. İbn Teymiyye'nin imanla ilgili bu tür konularda görüşlerini temellendiren temel saik, hiç şüphesiz yapmış olduğu iman tanımıdır. Zira İslam düşünce tarihine göz atıldığında, imanda artma ve eksilme, imanda istisna gibi tartışmaların mihrini, yapılan iman tanımının oluşturduğu görülecektir. İman kavramını tanımlarken amelleri imana dâhil etmeyenler, imanda artma ve eksilme, imanda istisna gibi durumları kabul etmezken; amelleri imana dâhil edenler, bu görüşün tam aksini savunmuşlardır. Hadis Taraftarları'nın son temsilcilerinden olan İbn Teymiyye'nin imanda artma ve eksilme, imanda istisna gibi konularda selef'in görüşünü kabul etmesinin ardında yatan temel neden, amelleri imana dâhil eden bir iman tanımı yapmış olmasıdır. Onun amel-iman bütünlüğünü içeren bir iman tanımı yapmasında da bu husus etkili olmuştur.

İbn Teymiyye'ye göre Hammad b. Ebi Süleyman, Ebu Hanife ve diğer Kûfe fıkıhçıları, imanı tanımlarken, hem dilin söylemesini hem de kalbin doğrulamasını imandan saymışlardır. Bu kimselerden, 'iman sadece kalbin tasdikidir' şeklinde bir görüş nakledilmemiştir. İmanın sadece kalp ile tasdik olduğuna yönelik tanımın,

---

¹⁵⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 47

Cehm b. Safvan'a ait olduğu nakledilmektedir. Selef uleması ise Cehm b. Safvan'a ait olduğu iddia edilen bu görüŖe Ŗiddetle karŖı çıkmıŖlardır. Hatta Vekî b. Cerrah ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler, imanı bu Ŗekilde tanımlayanların mutlak anlamda kâfir olacaklarını dile getirmişlerdir.¹⁵⁵ Selefî bakıŖ açısınan, imanı sadece tasdikten ibaret gören anlayıŖın yanlıŖ olduğu ve tasdik ile birlikte ikrarı da kabul eden görüŖün ise eksik olduğu kanaatinden hareketle iman kavramının anlamsal sınırlarını çizecek olursak karŖımıza Ŗöyle bir tablo çıkmaktadır: İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla ameldir. Selefî düŖüncenin ürünü olan ve aynı zamanda İbn Teymiyye tarafından da benimsenen bu iman tanımında geçen ikrar, tasdik ve amel kavramlarının içeriğine ve birbirleriyle olan iliŖkilerine ileride değinilecektir.

İbn Teymiyye'nin imanın tanımı kapsamında, iman ile tasdik kavramları arasındaki iliŖki ile ilgili görüŖlerine geçecek olursak o, bu konuda Ŗunları söylemektedir: "İman kavramı ile tasdik kavramı her bakımdan anlamdaŖ değildir. Zira tasdik her türlü haber hakkında kullanılırken iman teriminin kullanılabilmesi için haber verilen Ŗeyin gayb ile ilgili olması gerekir. Ancak bu durumda haber verilen Ŗey için 'İman ettik' denilir." Yani iman, tasdikten hem kelime hem de kavram bakımından farklıdır.¹⁵⁶

İbn Teymiyye'ye göre bir kiŖinin kalbinde imanın var olabilmesi için o kiŖinin Allah'ı ve Resulullah'ı hem tasdik etmesi hem de sevmesi gerekir. Aksi takdirde Allah'tan ve peygamberinden nefret edilirken, onlara karŖı kin ve nefret beslenirken sadece kuru kuruya Allah'ı ve peygamberini tasdik etmiş olmak iman sayılmaz. Zira bu konuda bütün Müslümanlar görüŖ birliği içerisindedir. İbn Teymiyye'ye göre iman etmiş olmanın Ŗartlarından biri de iman edilecek konuda tam

---

¹⁵⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 50

¹⁵⁶ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 71-72

bilgi sahibi olmaktır. Allah hakkında tam ve eksiksiz bilgi sahibi olmak, bilgi sahibinin bildiğine yönelik ve bildiği ile ilgili eylemini güçlendirdiği gibi bu eylem de bilgiyi kuvvetlendirir. Buna göre Allah hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olup O'nu tanıyan kişi, eğer kalbi sağlıklı ise Allah'ı sevecektir. İnsanın Allah hakkındaki bilgisi arttıkça O'na karşı beslediği sevgi de artacaktır. Allah'a karşı beslediği sevgi arttıkça da Allah'ı daha çok anacak ve Allah hakkında daha çok bilgi sahibi olacaktır.¹⁵⁷

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye'ye göre bir kişinin kalbinde makbul bir imanın oluşabilmesi için öncelikli olarak imana konu edilen varlık ile ilgili sağlıklı ve tam bir bilgi sahibi olunması gerekir. Tam bir bilgi sahibi olunduktan sonra ise sahip olunan bu bilginin tasdik edilmesi ve imana konu edilen varlığın da sevilmesi gerekir. Ancak bu şartlar gerçekleştiğinde makbul bir imandan söz edilebilir. Bu şartlardan biri gerçekleşmediğinde makbul bir imanda bahsetmek mümkün değildir.

Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre sadece gerçeği bilip bu bilgiyi ifade etmek, iman etmiş olmak için yeterli değildir. İman etmiş olabilmek için insanların içindeki bilgiyi dile getirmesi gerektiği gibi iman ettiklerini ifade eden sözleri, bağlanıp itaat etmeyi de içerek şekilde söylemeleri gerekmektedir.¹⁵⁸

İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman* adlı eserinde, Mürcie'nin iman tanımıyla ilgili görüşlerini değerlendirirken temel olarak *Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin, Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn*¹⁵⁹ adlı eserini referans almıştır. Bu yüzden biz de İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşlerini aktarırken *Kitabu'l-İman* ve *Makalât*'taki

---

¹⁵⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 80

¹⁵⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 103

¹⁵⁹ 'İlk Dönem İslam Mezhepleri' adıyla Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın tarafından Türkçe'ye kazandırılan eser, Kabcacı Yayınevi tarafından basılmıştır.

bilgileri karşılaştırmak suretiyle bir değerlendirmeye gitme gayreti içerisinde olacağız.

İbn Teymiyye'ye göre bir insan, Allah'ı ve peygamberini sevmediği halde hatta Allah'a ve peygamberine düşmanlık ettiği halde sadece kalbi ile tasdik etmesinden dolayı mümin olmaz. Bu söz üzerinde derinlemesine düşünen hiç kimse de bu sözün doğruluğundan şüpheye düşmez. Bu yüzden Mürcie'nin çoğunluğu, kalbin eylemi yani tasdik, imanın bir parçasıdır diyerek kalbin fiillerini imana dâhil etmişler fakat tasdik in iman bütünü içine girmeyeceğini belirtmişlerdir. Konuyla bağlantılı olarak İbn Teymiyye; tasdik, imanın bir parçası olmakla birlikte iman için yeterli değildir şeklinde bir görüş beyan etmiştir.¹⁶⁰

İbn Teymiyye'nin Eş'ari'den naklen verdiği bilgilere göre Mürcie mezhebine mensup olanlar, imanın mahiyeti ile ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mürcie, imanın mahiyeti konusunda on iki fırkaya ayrılmıştır. Mürcie'nin bu alt kollarının görüşleri özetlendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Cehmiyye ve Salihyye gibi bazı gruplar hariç Mürcie'nin kollarının büyük bir kısmı, imanda dil ile ikrarla birlikte kalp eyleminin de önemli bir fonksiyonun olduğunu ileri sürerler. Yani bu grupların çoğunluğuna göre imanla birlikte kalp amelleri de son derece önemli bir yere sahiptir.¹⁶¹

İbn Teymiyye'ye göre imanın tanımı, kapsamı ve kalp amellerinin imana dâhil olup olmaması ile ilgili olarak buraya kadar yapılan açıklamalardan maksad, itikadî İslam fırkalarının bütününe yakınının ve hatta Cehmiyye ve Kerramiyye dışındaki Mürcie orijinli fırkaların kalp amellerini imandan bir parça kabul ettiklerini belirtmektir. Cehmiyye ve Kerramiyye'nin kalp amellerini imanın dışında tutması ve

---

¹⁶⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 85

¹⁶¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 85

imanı mücerred sözden ibaret görmesi ise arızî ve istisnâî bir durum olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu konuda Mu'tezile, Haricîler, Ehl-i Sünnet ve Ashabu'l-Hadis'in ne söyledikleri ise bilinen bir husustur.¹⁶²

İbn Teymiyye, tüm Müslümanların ortak görüşü ile sadece kuru sözün iman olarak kabul edilemeyeceğini bildirdiği gibi aynı zamanda sadece kalp ile tasdik etmenin de iman olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca Allah sevgisi ve saygısı ile birlikte olmayan bir kalp tasdiki de tüm Müslümanların görüşüne göre iman değildir.¹⁶³ Dolayısıyla İbn Teymiyye, Mürcie ve kollarının imanı tanımlarken dil ile ikrar ve kalp ile tasdik unsurlarını yeterli görmelerini eksik bulmuştur. İman için gerekli olan ikrar ve tasdik mahiyetini ve nasıl olması gerektiğini ayrıntılı olarak açıklayan İbn Teymiyye, amellerin de imana dâhil edilmesinin kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir. Buradan yola çıkarak İbn Teymiyye'ye göre bir iman tanımı yaptığımızda dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla amelin zorunlu birlikteliğini gerektiren bir tablo ile karşılaşmaktayız. Zira bu tanım, aynı zamanda selefın bakış açısını yansıtmakta ve birtakım selefi unsurları da bünyesinde barındırmaktadır.

B-İman-amel ilişkisi

İslam düşüncesinde amellerin imanın özüne dâhil edilip edilmemesi ile ilgili iki zıt görüş gündeme gelmiştir. Bunlardan birincisi, amellerin imanın özüne dâhil edilmesidir ki Haricîler, Şia ve Ashabu'l-Hadis'in çoğunluğu tarafından

---

¹⁶² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 92

¹⁶³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 92

benimsenmiştir. İkincisi ise amellerin imanın özüne dâhil edilmemesi şeklindeki Mürcie'nin temel görüşüdür.¹⁶⁴

Mürcie'nin iman nazariyesine göre amel ile iman birbirinden farklı şeylerdir ve amellerin imanın özüne dâhil edilmesi sözkonusu değildir.¹⁶⁵ Ancak amel ile iman arasında sebep sonuç ilişkisine dayanan bir bağlantı söz konusudur. Yani ameller imanın sonucu, iman da amellerin sebebidir. Fakat amel, imanın oluşmasının sebebi değildir.¹⁶⁶ Görüldüğü gibi Mürcie'de iman-amel ayrımı söz konusudur ve iman ile amel arasında ancak bir sebep sonuç ilişkisi vardır. Bunun dışında amellerin imanın özüne dâhil edilmesi kabul edilebilir bir görüş değildir.

İbn Teymiyye'ye göre ise ilk dönem âlimlerinin (selefin) iman tanımı, hem zahirî hem de batınî olarak sözü ve ameli kapsamına alır.¹⁶⁷ Burada zahirî ve batınî amelden kasıt, organların amelleri ile kalbin amelleridir. İman konusunu ele alan farklı grupların ortak görüşüne göre ise imanın kalp amellerini kapsamına alması, organların amellerini kapsamına almasından daha önemli ve önceliklidir.¹⁶⁸

İbn Teymiyye; Haricilik, Mürcie, Mu'tezile gibi mezheplerin, gerek iman konusundaki gerekse iman-amel ilişkisi konusundaki tartışmalarının mihverini, bu mezheplerin imanın parça-bütün ilişkisine yönelik bakış açılarının oluşturduğunu dile getirmektedir. İbn Teymiyye, bu mezheplerin iman kavramına yönelik bakış açılarını dair temel problemin iman, bir bölümü yok olunca hepsi yok olan ve bu bölümlerin varlığı ile tümü var olabilen bir bütün, bir birim olarak kabul etmeleri olduğunu ileri sürmektedir. İbn Teymiyye'ye göre bu mezheplerin hiçbiri, imanın bir

---

¹⁶⁴ Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 115

¹⁶⁵ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 148, Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 141, Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 115-121

¹⁶⁶ Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 121

¹⁶⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 48

¹⁶⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 48

kısmı yok olunca geride kalan kısmının var olabileceğini benimsememiştir.¹⁶⁹ Bu duruma bağlı olarak da bu mezhepler, amellerin olmasına ya da olmamasına bağlı olarak değişen iki farklı iman tanımını benimsemişlerdir. Birinci kategoriye göre genel olarak ameller imandan bir cüz kabul edildiğinde, amellerin olmaması imanının bütünlüğünü tehlikeye sokacağından imanının da ortadan kalkacağına yönelik bir görüş benimsenmiştir. Bu grubun temsilcileri Hariciler ve Mu'teziledir. İkinci kategoriye göre ise ameller imanının bir parçası olarak kabul edilmediğinden amellerin yokluğu imanının varlığına zarar vermeyecektir çünkü amellerin yokluğu imanının bütünlüğüne olumsuz anlamda etkide bulunmayacaktır. Bu grubun temsilcileri ise Mürcie ve Cehmiyyedir.

İbn Teymiyye'ye göre Hariciler ve Mu'tezilîler, ibadetlerin tümünü imanının bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla bazı ibadetlerin yok olması durumunda imanının bir kısmı ve nihayetinde geri kalan kısmı da kaybolur demişlerdir. Buna karşılık Mürcie ve Cehmiyye mensupları ise Hariciler ile Mu'tezilîler'in bu tezlerine antitez üretirlerken şöyle bir söylem geliştirmişlerdir: Eğer ibadetler imana dâhil edilirse bu durumda ibadetler imanının bir bölümü olacağından ibadetlerin bir kısmının yokluğu imanının da yok olmasına sebebiyet verir. Bu da Mu'tezile ve Hariciyye'nin görüşü olmuş olur. Dolayısıyla ameller imandan bir parça değildir ve amellerin yokluğu, imana zarar vermez.¹⁷⁰

İbn Teymiyye'ye göre mezheplerin, amellerin yokluğuyla imanının ortadan kalkacağı veya kalkmayacağı sorunsalına bu şekilde yaklaşmalarının temel nedeni, konuyu iman-amel bütünlüğü açısından ele almaları ve değerlendirmeleridir. Örneğin amelin yokluğuyla imanının varlığının tehlikeye gireceğini iddia edenlerin temel

---

¹⁶⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 52

¹⁷⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 52

argûmanları şu olmuştur: “Birden çok parçadan oluşmuş bileşik bir gerçek, bütünü meydana getiren parçaların bir kısmı kaybolunca yok olur. Örneğin on sayısı ve gerçeği gibi. On sayısını meydana getiren parçaların bir kısmı yok olursa geride kalan sayı artık on sayısı değildir. Bileşik maddeler de böyledir. Mesela senkcebin¹⁷¹ maddesini meydana getiren elementlerin biri ya da bir kaçı yok olunca geride kalan şey artık senkcebin değildir.” Dolayısıyla iman, söz ve amellerden oluşan bir bütün olduğuna göre bu bütünü meydana getiren bazı unsurların mesela amellerin yok olması, imanın da yok olmasını gerektirir.¹⁷²

İbn Teymiyye, yukarıdaki şekilde formüle edilen teze karşı çıkmaktadır. Şöyle ki birden çok unsuru bulunan bir varlığın bazı unsurları yok olunca, geride kalan unsurları yok olabilir de olmayabilir de. Yani bütün halindeki bir varlığın bazı unsurlarının yok olması, geride kalan unsurların yok olmasını mutlaka gerektirmez. Mesela senkcebin örneğinde olduğu gibi bu kimyasal varlığı meydana getiren unsurların birinin yok olması, diğer unsurların da yok olmasını ve senkcebin adı verilen bu maddenin tamamen ortadan kalkmasını gerektirmez.¹⁷³ İbn Teymiyye’nin burada tam olarak anlatmak istediği şey şudur: Bir bütünü meydana getiren parçalardan bir ya da birkaçının yok olması gayet tabii o bütünü eski halinden uzaklaştırır ve nakıs bir duruma düşürür. Ancak bir bütünden bir ya da birkaç maddenin eksilmesi o bütünün tamamen yok olduğu ve ortadan kalktığı anlamına gelmez. Durumu somutlaştırma adına şöyle bir örnek verilebilir: Bir ağacın ya da evin bir kısmının yok olması onun tamamıyla varlık sahnesinden kalktığı anlamına

---

¹⁷¹ Kimyasal bir bileşik.

¹⁷² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 53

¹⁷³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 56

gelmez. Bir kısmı yok olan ağaç artık eskisi gibi bir ağaç değildir ancak tamamıyla yok olmuştur da diyemeyiz.

Buradan hareketle İbn Teymiyye'nin görüşleri doğrultusunda, imandan bir parça eksilmesi halinde imanın durumunun ne olacağına baktığımızda ilk olarak yapılması gereken, imanın birden fazla unsurunun veya bölümünün olup olmadığını netleştirmektir. İbn Teymiyye'ye göre iman, birden çok bölüme ve şubeye ayrılmaktadır ki peygamber efendimizin imanla ilgili birçok hadisi de bu duruma işaret etmektedir. Mesela peygamber efendimiz bir hadisinde imanın yetmiş küsur şubeye ayrıldığını bildirirken başka bir hadisinde de kalbinde bir başak tanesi ağırlığınca iman bulunan kimsenin ebediyen cehennemde kalmayacağını bildirmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre iman, birden çok unsuru olan bir bütün olarak kabul edilmektedir ki bu da “Bileşik bir şeyin bir kısmı yok olunca diğer kısmı da yok olur” şeklindeki iddianın gerçek olmadığını veya en azından bu tezin birden çok unsuru bulunan iman için geçerli olmadığını göstermektedir. Yani iman şubelere ve bölümlere ayrılabilen bir şey olduğuna göre imana ait bazı unsurların yok olması, imanını tamamını ortadan kaldırmaz. Ancak İbn Teymiyye'ye göre bu durumda, yani bir bütünün bazı bileşenlerinin ortadan kalkması durumunda, ‘Bütünün kendisi değil bir kısmı kalır ve bütün artık eskisi gibi değildir.’ şeklinde bir görüş ortaya atılırsa bu iddiaların kabul edilebileceğini dile getirmektedir.¹⁷⁴

Bütünün bazı unsurlarının yok olmasıyla bütünün kendisinin de yok olup olmayacağına yönelik yukarıdaki açıklamaları yapan İbn Teymiyye, bunun ardından farklı bir tartışma konusunu gündeme getirerek şöyle bir soru sormaktadır. Bütünün bazı unsurları yok olunca acaba bütünün adının da ortadan kalkması gerekir mi? İbn

---

¹⁷⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 57

Teymiyye, bu soruya ise şöyle cevap vermektedir. Varlıklar bu bakımdan ikiye ayrılırlar. Kiminin isimlendirilmesinde terkip hali şarttır. Kiminde ise böyle bir şart yoktur. Mesela on sayısı ile senkcebin maddesi birinci kategoriye girer. Bazı bileşik kavram ve cisimler de vardır ki bütünün bir kısmı yok olduğunda eski adlarını muhafaza etmeye devam ederler. Toprak, su ve benzeri cisimler bu kategoriye girdiği gibi ibadet, sadaka, ilim ve bunların benzerleri olan kavramlar da bu kategoriye girer. Bu kavramlar, çok sayıda unsuru olan kavramlar olup azına da çoğuna da bu isimler verilir. Aynı zamanda bu kavramlar, unsurlarının bazısı yok olup geriye bir kısmı kalınca da aynı adı taşırlar. İman terimini de ikinci kategoride değerlendiren İbn Teymiyye, “Bir bütünün bazı parçaları yok olunca o bütünün taşıdığı ismin de yok olması gerekir.” şeklindeki iddiadan yola çıkarak, imanı oluşturan unsurların birinin ya da birkaçının olmaması durumunda imanın tamamen ortadan kalkıp yok olacağı iddiasının da otomatik olarak yanlışlandığını ileri sürmektedir.¹⁷⁵

İbn Teymiyye, iman ile amel arasındaki ilişkinin mahiyeti noktasında farklı bir açıdan şöyle bir açıklama getirmektedir: İman ile amel karşılıklı olarak birbirini etkiler ve yönlendirir. Yani kişinin kalbinde iman, tasdik ve sevgi var olunca bunun gereği olarak vücut harekete geçer. Bu hareket de açık sözler ve görünür eylemler olarak kendini gösterir. Bu sözler ve eylemler, kalpte bulunan imanın gereği, delili ve sonucudur. Aynen bu söz ve eylemlerin geri dönüp kalpteki imanı etkilemesi gibi. Yani iman ve amel, karşılıklı olarak birbirini etkiler.¹⁷⁶ Yukarıdaki bilgilerden hareketle denilebilir ki İbn Teymiyye, imanın amelleri doğurduğunu, amellerin de kalbe geri dönerek imanı beslediğini ve güçlendirdiğini, bu sürecin de karşılıklı bir şekilde birbirini etkileyerek devam ettiğini bildirmektedir.

---

¹⁷⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 58-59

¹⁷⁶ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 83

İbn Teymiyye, iman-amel ilişkisi noktasında zihinlerin berraklaşması ve maksatların hâsıl olması adına yapılması gereken çok önemli bir açıklama üzerinde durur ve bunun “zahirî amel”, “batınî amel” ayrımı olduğunu dile getirir. İbn Teymiyye, imanın hem söz hem de amel olup olmaması, amellerin imandan bir parça olup olmaması ile ilgili tartışmalarda amelden bahsedilirken sadece zahirî amellerin yani vücudun görünür organları ile işlenen dış eylemlerinin anlaşılmasının yanlış olduğunu dile getirir. Ayrıca sözden kastedilen şeyin de sadece dilin ifade ettiği söz olduğunu düşünmenin yanlış olduğunu ifade eder.¹⁷⁷ Böylelikle İbn Teymiyye, imanla ilgili olarak gerek sözün gerekse amellerin sadece zahirî yönleri itibariyle anlaşılmasının ve değerlendirilmesinin yanlış ve eksik olduğunu dile getirir. Zira İbn Teymiyye’ye göre ümmetin çoğunluğunun görüşü de bu yöndedir.

İbn Teymiyye’ye göre Mürcie, zahirî amelleri imandan ayırarak büyük bir hataya düşmüştür. Hatta Mürcie’nin bazı kolları, kalp amellerini de imandan ayırarak imanı sadece tasdikten ibaret saymışlardır. Bu ise açık ve kesin bir sapıklıktır. İbn Teymiyye, zahirî amelleri imandan ayıranlara şu şekilde cevap verir: Vücudun organları tarafından yapılan dış eylemler, içteki imanın varlığına bağlıdır. Bunlar birbirinden ayrılmaz. Ayrıca zahirî amellerin yokluğu, batınî bir iman temelini de yokluğunu gösterir. Bu durumda ise anlaşmazlık konusu olarak şu husus karşımıza çıkar. Zahirî amel, iman adının kapsadığı şeylerin bir parçası mıdır yoksa imanın ad olduğu şeyin bir gereği midir? Bu durumun tahkik edilmesi halinde varılacak sonuç şudur. Bu, kimi zaman ismin kapsamına girer, kimi zaman da ismin ad olduğu şeyin

---

¹⁷⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 92

ayrılmaz bir bölümü olur. Bu da ismin tek başına ya da başka bir isimle birlikte kullanılmasına bağlı olarak değişir.¹⁷⁸

İbn Teymiyye, iman-amel ilişkisi ile ilgili olarak iman ve amel kavramlarının birlikte kullanılmasından hareketle şöyle bir açıklama yapmaktadır. Allah'ın "*İman edip salih ameller işleyenler...*" ayetinde olduğu gibi eğer iman ile amel terimleri birlikte kullanılmış ise o zaman amel doğrudan doğruya iman kavramının kapsamına girmez diye düşünülebileceği gibi amel, iman kavramının kapsamı içindedir, burada dar anlamlı bir kelime geniş anlamlı bir kelimeye bağlanmıştır da denilebilir. Fakat her iki halde de amel, imanın ad olduğu şeyin gerçekleştirilmesi ve onun tasdik edilmesidir.¹⁷⁹

Mürcie'nin ameli imanın dışında tutup bütün insanların iman bakımından birbirine eşit olduğu tezini işlemesi, selefın ileri derecede tepki göstermesine sebep olmuştur. Gerçekten de onların bütün insanların imanda eşit olduklarını iddia etmeleri, düşülebilecek en büyük hatalardan biridir. İnsanların imanda eşit olmaları şöyle dursun tasdik, sevgi ve bilgi gibi hususlarda da birbirlerine eşit olmaları asla söz konusu değildir. Bilakis insanlar arasında birçok bakımdan üstünlük ve farklılık bulunmaktadır.¹⁸⁰ Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, insanlar arasındaki diğer farklılıklardan hareketle insanların iman bakımından da farklı olduğunu dile getirmektedir. Zira selefın görüşü de bu yöndedir ki selefi düşüncenin amansız savunucusu olan İbn Teymiyye, bu konuda da selefın izini takip etmiştir.

İbn Teymiyye, Mürcie'nin amelleri imandan ayrı kabul etmesinin kalp amellerini de imandan ayırdıkları şüphesini uyandırdığını belirtmektedir. Böyle bir

---

¹⁷⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 96-97

¹⁷⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 97

¹⁸⁰ *İbn Teymiyye Külliyatı*, c. 7, s. 437

düşünce yani kalp amellerinin imandan ayrı düşünülmesi ise büyük bir yanılıdır. Çünkü bir kimse Resulullah'ı tasdik etse fakat aynı zamanda kalbi ile ondan nefret etse böyle bir kimsenin bu durumda mümin olması asla söz konusu değildir. Bunun yanında eğer onlar sadece kalp amellerini iman kavramının kapsamına alıp vücudun amellerini dışarıda bırakıyorlarsa yine bir yanılı içerisindedirler. Çünkü vücudun amelleri olmaksızın kalpteki imanın varlığı ve devamlılığı düşünülemez.¹⁸¹ Zira vücudun amelleri kalp amellerinin bir sonucudur. Kalp amelleri vücudun amellerinin oluşmasını sağlarken vücudun amelleri de kalp amellerini besler. Yani kalp amelleri ile vücudun amelleri karşılıklı bir ilişki içerisindedir. Buradan hareketle denilebilir ki İbn Teymiyye düşüncesinde kalp amellerini ve vücudun amellerini imandan ayrı düşünmek olanaksızdır. Sağlıklı bir imanın oluşabilmesi için kalp amelleri ile azaların amellerinin birlikte ve birbirlerini destekler bir şekilde bulunması gerekir.

C-İman-İslam İlişkisi

İman ve İslam kavramları, Kelâm kitaplarında içeriklerinin sınırları itibariyle tartışmaya konu edilmiştir. İman mı İslam'dan daha kapsamlıdır yoksa tersi mi doğrudur, iman ve İslam aynı şeyler midir farklı şeyler midir soruları, farklı düşünürler tarafından cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

İman-islam ilişkisi ile ilgili olarak Mürcie, iman ve İslam kavramlarının aynı anlama gelen farklı iki kelime olduğunu dile getirmiştir. Mürcie'ye göre iman ve İslam kelimeleri, aynı manaya geldiği gibi her Müslüman için mümin, her mümin için de Müslüman nitelemesi kullanılabilir. Her ne kadar bazı fırkalar tarafından imanın islamdan derece olarak daha üstün olduğuna dair bazı görüşler ileri sürülse de

---

¹⁸¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 97

Mürcie bu fikre karşı çıkmış ve derece itibariyle imanın İslama bir üstünlüğünün olmadığını ileri sürmüştür.¹⁸²

İbn Teymiyye'nin konuya yaklaşımı ise Mürcie'ninkinden farklıdır. İbn Teymiyye'ye göre ilk dönem İslam âlimleri, bu konuya açıklık getirmek için önce İslam'ı temsil eden bir daire çizmiş, ardından da bu dairenin alanı içinde imanı temsil eden daha küçük bir daire çizmişlerdir. İman ve İslam kavramlarının sınırlarını belirtmek içinse, günah işleyen kişinin iman dairesinden çıktığını fakat İslam dairesi içerisinde kalarak küfre düşmekten de kurtulduklarını ileri sürmüşlerdir.¹⁸³ Ayrıca İbn Teymiyye, İman ve İslam kavramları arasındaki sınırsal ilişkinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için Hz Muhammed'in (s.a.v) '*Zina eden kişinin mümin olarak zina etmediği*' şeklindeki hadisine gönderme yapmaktadır. Bu hadiste belirtildiğine göre zina eden kişi, bu günahı işlerken iman dairesinden çıkarak İslam dairesine girmiştir.¹⁸⁴ Yani kişinin bu türden bir günah işlemesi, onu imandan uzaklaştırmakla birlikte İslam dairesinin dışına da itmemiştir.

İbn Teymiyye'ye göre kişinin mümin ya da Müslüman olması, bir başka deyişle iman ya da İslam dairesi içerisinde olmasıyla alakalı bir diğer önemli nokta da *Hucurat* suresinin 14. ayetidir. Allah (c.c) bu ayette mealen şöyle buyurmaktadır: '*Göçebe Araplar, "inandık" dediler. De ki: "İnanmadınız, fakat İslam olduk deyiniz. İman, henüz kalplerinize girmedi."*' İbn Teymiyye, bu ayette geçen '*İnanmadınız, fakat İslam olduk deyiniz.*' şeklindeki ifadenin, her müminin aynı zamanda Müslüman olduğu, her Müslümanın ise aynı zamanda mümin olmadığı anlamına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre İslam, imandan

---

¹⁸²İbn Teymiyye, a.g.e., s. 17-18, Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s.138-139

¹⁸³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 19

¹⁸⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 20

daha geniş bir kavramdır ve iman İslam'ın bir parçasıdır. Buna göre her mümin, müslimdir fakat her müslim, mümin değildir.¹⁸⁵

İman ve İslam kavramlarını, zahirî ve batınî yönleri itibari ile ele alan İbn Teymiyye, imanın kalpte gizli olduğunu, İslam'ın ise onun görünür tezahürü olduğunu ifade etmektedir. Yani iman, batınî bir kavram olarak değerlendirilirken İslam ise daha çok bu batınî kavramın zahirî tezahürü olarak ele alınmaktadır. Açık sözlerle görünür eylemler yani ameller (İslam) sonuç olduğuna, kalbin gizli söz ve eylemlerinin kaçınılmaz gerekleri olduklarına göre açıktaki söz ve eylemler, gizli söz ve eylemlerin (iman) var olup olmadığını gösteren delillerdir.¹⁸⁶ Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre iman etmiş olmak için kalpteki tasdiki yeterli görüp zahiri amelleri zorunlu kabul etmemek ki bu Mürcie'nin görüşüdür, büyük bir çelişkidir. Zira kalpte sağlıklı bir tasdik mevcut ise bunun amelleri ortaya çıkarmaması asla söz konusu değildir. Yani İbn Teymiyye'ye göre iman varsa amelin varlığı da kaçınılmazdır. Zahirî amellerin yokluğu ise kalpte sağlam ve sağlıklı bir imanın olmadığını en açık göstergesidir. Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, iman ve İslam kavramlarını, batınî ve zahirî düzlemde açıklama yoluna giderek konuya farklı bir açılım kazandırmıştır.

İman-İslam ilişkisi ile ilgili zahir-batın ayırımından yola çıkarak konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışan İbn Teymiyye, meseleyi bir adım daha ileri götürerek şöyle bir açıklama yapmaktadır: Zahirî ameller, İslam adını alırlar ancak bu ameller bazen iman kapsamına alınırken bazen ise alınmaz. Gerek iman-islam ilişkisi gerekse iman-amel ilişkisi ile ilgili olan bu husus şöyle açıklanır: Her hangi bir kelimenin tek başına kullanıldığı zamanki anlamı, yakın anlamlısı ile birlikte kullanıldığı zamanki

---

¹⁸⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 17-18

¹⁸⁶ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 84

anlamından farklıdır. Bir kelime tek başına kullanıldığında yakın anlamlısı olan bir kelimenin de anlamını kapsamına aldığı halde yakın anlamlısı ile birlikte kullanılınca sadece kendi anlamını ifade eder. Konuyu örneklendirecek olursak mesela “fakir” ve “miskin” kelimelerini ele aldığımızda şunu görürüz. Bu kelimelerden biri tek başına kullanıldığında, örneğin fakir kelimesi tek başına kullanıldığında hem kendi öz anlamını hem de diğer kelimenin yani “miskin” kelimesinin anlamını içeriğine alır. Ancak “fakir” kelimesi ile “miskin” kelimesi yanyana kullanıldığında bu kelimeler birbirinin anlamlarını ihtiva etmeksizin sadece kendi kavramsal içeriği ile sınırlı kalır.¹⁸⁷

Dolayısıyla buradan hareketle denilebilir ki iman ile İslam kavramları arasındaki ilişki, bu kavramların tek başına veya ayrı ayrı kullanılmasına bağlı olarak değişir. Zira İbn Teymiyye’ye göre zahirî ameller batınî amellerin sonucu ve gereği olduğuna göre bir yerde sadece iman terimi kullanıldığında her iki anlamı da kapsamına alır. Yani iman kavramı ile hem vücudun söz ve eylemleri hem de kalp amelleri kastedilmiş olur. Konuya açıklık getirmek isteyen İbn Teymiyye şu hadisi örnek olarak verir: “*İman, yetmiş küsür şubedir. En üst seviyesi La ilahe illallah demek, en asgarisi ise insanları rahatsız edecek olan şeyleri yoldan kaldırmaktır.*” İbn Teymiyye’ye göre bu hadiste iman terimi tek başına kullanıldığından ötürü İslam terimini de kapsamına almış olur. Yani İslam, imanın bir parçası haline gelmiş olur. Böyle olunca da iman, zahirî ve batınî tüm amellerin ve ibadetlerin ismi olmuş olur. Ayrıca peygamber efendimiz bazı hadislerinde imanı tanımlarken, namaz, oruç gibi bazı zahirî amelleri de imanın kapsamına almıştır.¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 94

¹⁸⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 95

İman ve İslam kavramları yan yana yani ayrı ayrı kullanıldıklarında ise iman kalple İslam ise zahirî amellerle ilgili olmuş olur. İbn Teymiyye bu görüşünü ise şu hadisle temellendirme yoluna gider: *“İslam dış görünüş iken iman kalptedir. İman, senin Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, iyi ve kötü yönleri ile kadere inanmandır.”*

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, iman ve İslam kavramlarını tek başına ya da birlikte kullanılmalarına bağlı olarak değerlendirir. İman kavramı tek başına kullanıldığında İslam kavramının anlamını da ihtiva ederken bu iki kavram ayrı ayrı kullanıldıklarında sadece kendi anlamlarını ihtiva ederler. Yani iman batını, İslam ise zahiri ifade eder.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Mürcie’ye göre iman ve İslam kavramları, aynı anlamlara gelen farklı kelimelerdir ve birbirlerine üstünlükleri yoktur. İbn Teymiyye’ye göre ise iman ve İslam farklı kavramlardır ve iman batını ifade ederken İslam, zahiri ifade eder. Her ne kadar yukarıda da belirtildiği gibi iman ve İslam kavramları, birlikte veya birbirlerinin yerine kullanılmalarına bağlı olarak anlam daralmasına ya da genişlemesine uğrasa da İbn Teymiyye’ye göre yine de birbirlerinden farklı kavramlardır.

D-İman-Büyük Günah İlişkisi

Büyük günah meselesi, Hz. Osman’ın isyancılar tarafından öldürülmesinin ardından yaşanan olaylarda rol alanların Haricîler tarafından yoğun bir şekilde tekfir edilmesine tepki olarak gündeme gelmiştir. Haricîler, bütün bu olaylara katılanların büyük günah işlediğini, her büyük günah işleyen de küfre düştüğünü ve ebediyyen cehennemlik olduğunu ileri sürerek kendilerine özgü bir söylem geliştirdiler. Ancak

bu söylem, o zamanın Müslümanları arasında insanların kolayca birbirlerini tekfir etmeleri gibi olumsuz bir durumun ortaya çımasına sebebiyet verdi. Mürcie'nin büyük günah sorununa yönelik ortaya atmış olduğu "irca" fikri de ortaya çıkan bu olumsuz tabloya bir son verme ve insanların birbirlerini tekfir etmelerini engelleyerek büyük günah işleyen ile ilgili hükmü Allah'a bırakma düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Mürcie'ye göre büyük günah işleyen kâfir değil mümindir. İmanlı olduğu için tekfir edilemez ancak büyük günah işlediği için de aynı zamanda fasıktır. Öbür dünyada cennette veya cehennemde olması ile ilgili olarak ise fikir beyan edilmez ve bu konu Allah'a bırakılır. Allah, büyük günah işleyen kulunu ister affeder isterse cezalandırır.¹⁸⁹ Mürcie'nin büyük günah işleyen bu dünyada ne ile isimlendirileceği ve öbür dünyadaki durumunun ne olacağı ile ilgili görüşleri bu şekilde özetlenebilir. Bütün bu tartışmalar doğal olarak büyük günah kavramının nasıl tanımlandığı sorusunu akıllara getirmektedir. Mürciî kaynaklara bakıldığında ise büyük günahın tanımı ile ilgili çok fazla bilgi olmadığı görülmektedir. Bu kaynaklarda daha çok konunun *esma*¹⁹⁰ ve *ahkâm*¹⁹¹ kısımları ele alınmıştır.¹⁹²

İbn Teymiyye'ye göre ise büyük günah işleyen bir kimse, o günahı imanlı olarak işlemez ve işlemiş olduğu o günah yüzünden imanının özünü kaybeder. Yani büyük günah işlemek, kişiyi dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak bir imandan uzaklaştırır. Zira peygamber efendimizin "Zina eden, mümin olarak zina etmez." şeklindeki hadisi de bu yöndedir. Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre kişinin büyük günah

---

¹⁸⁹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 141, Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s.104

¹⁹⁰ Büyük günah işleyen bu dünyada nasıl isimlendirileceği sorunu.

¹⁹¹ Büyük günah işleyen durumunun öbür dünyada ne olacağı sorunu.

¹⁹² Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s.104

işlediğinden dolayı kaybettiği sahih imanı, tevbe edilmesi halinde tekrar ona iade edilir.¹⁹³

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye ile Mürcie'nin büyük günah konusunda ayrıldıkları nokta *esma* ve *ahkâm* konusu değil büyük günah işleyen o günahı mümin olarak işleyip işlemediği konusudur. Hem İbn Teymiyye'ye hem de Mürcie'ye göre büyük günah işleyen bu dünyada tekfir edilemez ve öbür dünyada da cehennemlik olmadığı gibi affedilmesi umulur. Bu noktada İbn Teymiyye ile Mürcie arasında herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Büyük günah işleyen kimsenin o günahı işlerken mümin olup olmadığı konusunda ise farklı iki görüş karşımıza çıkmaktadır. Mürcie'ye göre büyük günah sahibi, o günahı işlerken de işledikten sonra da mümin olarak kabul edilir. İbn Teymiyye ise yukarıda bahsedilen hadisten hareketle büyük günah işleyen o günahı işlediği esnada mümin olmadığını, insanların imanlı olarak büyük günah işleyemeyeceklerini ve büyük günah işlediği esnada imanını kaybeden kimsenin tevbe etmesi halinde imanına kavuşacağını dile getirmektedir.

E-İmanda İstisna

Mürciî düşüncede önemli bir yere sahip olan '*imanda istisna*' ilkesi ile kastedilmek istenen, kişinin imanı veya ibadeti ile ilgili olarak '*inşallah müminim, inşallah namazımı kıldım*' türünden ifadeler kullanmasıdır. Kişinin ibadetleri özellikle de imanı ile ilgili olarak bu ifadeleri kullanması, Mürcie ve Ashabu'l-Hadis tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ashabu'l-Hadis'in son temsilcilerinde olan İbn Teymiyye de bu konuda Mürcie'den farklı görüşler ileri sürmüştür.

---

¹⁹³ *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c. 7, s. 32-33

İmanda istisna konusu ile ilgili olarak Mürcie, *'inşallah müminim'* veya *'ümit ederim müminim'* şeklinde ifadeler kullanmak yerine *'ben gerçekten müminim'* diyerek kişinin imanına şek ve şüphe katmaması gerektiği düşüncesine sahiptir. Zira Mürcie'ye göre imanda istisna yapmak, kişinin imanından şüphe etmesi anlamına gelmektedir ki Mürciî düşünce sisteminde bu kabul edilebilir bir şey değildir. Yani bir kişi Allah'a iman etmişse ve imanını dili ile ifade ediyorsa artık bu imanından şüphe etmesine gerek yoktur. Dolayısıyla imanda istisna yapmak gereksizdir.¹⁹⁴

İbn Teymiyye'nin konu ile ilgili görüşleri ise Mürcie'ninkinden farklıdır. İbn Teymiyye, imanda istisna konusunu işin içine amelleri de katarak takva, korku samimiyet ve ümit bağlamında ele almaktadır. İbn Teymiyye'ye göre kim küfürden uzak durduğu halde peygamberimizin uygulamalarına ters düşen bir amel işlerse, bu kişinin ameli kabul edilmez. Örneğin bir kişi abdestsiz namaz kılsa, peygamber efendimizin ve selef ulemasının bu tür bir uygulaması olmadığından dolayı, kıldığı namaz makbul değildir. Çünkü bu kişi, şirkten uzak dursa da sözü geçen amel konusunda *takva* yolunu tutmamıştır. Zira Allah (c.c), *Müminun* suresi 60. ayette şöyle buyurmaktadır: *"Verdiklerini, Rab'lerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri korku ile ürpererek verirler."* Bu ayetten de anlaşılacağı üzere işlenen bir amelin kabul edilebilmesi için samimiyetle ve takva ile yerine getirilmesi gerektiği gibi aynı zamanda ihlâslı bir şekilde bu ameli işleyen kimselerin, Allah'ın rızasını elde edememe korkusunu da taşımaları gerekir.¹⁹⁵ Ayette geçen *'müşfikûn'* kelimesi de tefsirlerde *"Allah'ın hoşnutluğunu kazanma gayreti içinde olanlar, O'nun rızasını elde edememe korkusuyla çaba gösterenler"* şeklinde açıklanmıştır.¹⁹⁶

---

¹⁹⁴ Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 122

¹⁹⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 38

¹⁹⁶ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c.4, s. 30

Buradan hareketle denilebilir ki İbn Teymiyye'ye göre bir amelin kabul edilebilmesi için, hem ameli işleyen kimsenin takva yolunu tutmuş olması gerekir hem de yaptığı amelin kabul edilmemesi korkusuyla çaba göstermesi gerekir. Ayrıca İbn Teymiyye, konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber ve Hz. Aişe arasında, *Müminun* suresi 60. ayetle ilgili olarak geçen diyalogu eserinde nakletmektedir. Peygamber efendimiz, Hz. Aişe'nin, '*Kalpleri korku ile ürpererek verenler*'in kimler olduğuna dair sorusuna '*Namaz kılan, oruç tutan, sadaka veren ve bunları yaptıktan sonra, yaptığı ameller kabul edilmez diye Allah'tan korkan kimselerdir.*' şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁷

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi İbn Teymiyye'göre bir amelin kabul edilmesi, takva üzere yapılmasını gerektirdiği gibi aynı zamanda, bu ameli işleyen kimsenin de her zaman işlediği amelin kabul edilmemesi korkusunu kalbinde duymasını ve bu endişeyle, korku ile ümit arasındaki bir noktada amellerini yerine getirmesini gerektirir. Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre, önceki dönemde yaşayan insanların, yaptığı amellerin kabul edilmeyeceğine yönelik korkusu, işlediği amelleri emredildiği gibi yapmamış olma ihtimalinden duyduğu endişeden kaynaklanmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre, imanda istisna yapmak demek olan '*inşallah müminim*' veya '*inşallah namazımı kaldım*' türünden ifadeler kullanmanın asıl nedeni de kişinin imanı veya ibadeti ile ilgili duyduğu bu türden bir endişedir. Yani İbn Teymiyye'ye göre bu tarz ifadeler kullanan bir kimse, kalbindeki imanından şüpheli olduğu için değil, gerçek anlamda halis bir imana sahip olup olmadığından endişeli olduğu için veya görevini verilen emirlere uygun olarak

---

¹⁹⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 38

yaptığından endişe duyduğu için bu şekilde şüpheli konuşmaktadır.¹⁹⁸ Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre, kişinin yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı '*inşallah müminim*' diyerek imanda istisna yapmasında herhangi bir beis yoktur. Hatta insanların, Kur'an'da belirtildiği gibi, Allah'ın rızasını elde edememe korkusuyla çaba göstermeleri gerekir ki bu da imanda istisna yapma benzeri bir tür hassasiyeti ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi Mürcie ile İbn Teymiyye'nin *imanda istisna* konusu ile ilgili görüşleri birbirinden farklıdır. Mürcie, imanda istisna yapmayı doğru bulmayarak bunu, kişinin imanından şüphe etmesi olarak yorumlamıştır. İbn Teymiyye ise istisna konusuna amelleri de katmış ve imanda istisna yapmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. İbn Teymiyye'ye göre imanda istisna yapmak, kişinin imanının olup olmamasından şüphe etmesi değil gerçek manada bir imana sahip olup olmadığı ile ilgili duymuş olduğu korku ve endişedir. Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre kişi gerek amelleri gerekse imanı ile ilgili bu türden endişeleri sürekli duymalıdır. Hem ibadetlerinin kabulü hem de imanının kemâli ile ilgili korku ve ümit arasında olmalıdır.

F-İmanda Artma ve Eksilme

İmanda artma ve eksilme konusu, İslam düşüncesinde farklı görüşlere sahne olan konuların başında gelmektedir. Soyut bir kavram olan imanda, artma ve eksilmenin olup olmadığı, varsa mahiyetinin ne olduğu tartışılmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür.

---

¹⁹⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 38

Mürcie'nin en çok eleştirilen görüşlerinin başında imanın amellerle artmayacağı ve günah işlemekle de azalmayacağı fikri gelmektedir. Mürcie'ye göre bütün insanlar, imanları bakımından eşittir ve insanların imanları, yapılan amellerle artmayacağı gibi işlenen günahlarla da azalmaz.¹⁹⁹ Mürcie'nin imanda artma ve eksilmeyi kabul etmemesinin nedeni, iman tanımlarken iman-amel ayırımına gitmesi ve bütün insanları imanları bakımından birbirine denk görmesidir.

Bu konuda görüş beyan eden düşünürlerden olan İbn Teymiyye ise gerek imanın gerekse küfrün '*fazlalıkla*' nitelendirilebileceğini belirtmiştir. İbn Teymiyye'ye göre *Tevbe* suresinin 37. ayeti, insanlarda bulunan küfrün artabileceğine delildir.²⁰⁰ Allah (c.c) *Tevbe* suresinin 37. Ayetinde mealen şöyle buyurmuştur: '*Haram ayını ertelemek, küfürde daha ileri gitmektir.*' İbn Teymiyye'ye göre bu ayette geçen '*küfürde daha ileri gitmek*' ifadesiyle anlatılmak istenen, insanların küfründe artışın olabileceğidir. Aynı şekilde İbn Teymiyye, Allah'ı anmakla ve O'na hamdetmekle de imanın artabileceğini dile getirmektedir.

Gerek selef uleması gerekse İbn Teymiyye tarafından imanda ve küfürde artma olabileceği kabul edilirken, tabiîne bağlı bazı fakihler, imanın azalabileceği ve noksanlık sıfatı taşıyabileceği görüşüne katılmamışlardır. Bu iddia sahiplerinin temel dayanağı ise Kur'an'da imanın artabileceğinden bahsedilirken azalabileceğinden bahsedilmemiş olmasıdır. Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten birine göre ise - ki meşhur olanı budur - imanda artma olabileceği gibi eksilme olması da söz konusudur.²⁰¹

---

¹⁹⁹ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.148, Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, s.130-134.

²⁰⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 14

²⁰¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 48

İbn Teymiyye'nin bildirdiğine göre âlimlerden biri, imanda artma ve eksilme konusunda görüş bildirirken, '*fazlalık*' ve '*eksiklik*' kavramlarını kullanmak yerine '*üstünlük*' ve '*farklılık*' kavramlarını kullanarak tartışmayı farklı bir mecraya çekmiştir. *İbn Mübarek* olduğu dile getirilen bu zatın bu konuya açıklık getirirken farklı kavramlar kullanmasının nedeninin ise tartışma konusu olmuş terimlerden kaçınarak varlığı kesinlikle kabul edilmiş kavramlara sığınmak olduğu dile getirilmiştir.²⁰²

İbn Teymiyye'ye göre *Hemmad b. Ebi Süleyman* ve taraftarları gibi Mürcie mezhebinin fıkıh âlimleri, imanın üstünlükle nitelenebileceğini, amellerin onun kapsamına gireceğini ve imanda istisna yapılabileceğini kabul etmemişlerdir.²⁰³ Bu Mürciî şahısların imanla ilgili bu konulardaki görüşlerini belirleyen temel saik hiç şüphesiz, yapmış oldukları iman tanımını olmuştur. Zira iman kavramı tanımlanırken ameller imana dâhil edilmediğinde, imanda artma ve eksilmenin olduğunu kabul etmek de zor bir hal almaktadır. Yani ameller imana dâhil edilmediğinde, imanın meyveleri konumunda bulunan amellerdeki artışın imanda meydana gelen bir artıştan kaynaklanma dolayısıyla imanda artma ihtimali de kendiliğinden ortadan kalkmaktadır. Böylelikle iman, amellerden bağımsız, statik ve herkes için eşit bir olgu haline gelmektedir ki bu da Mürcie'nin iman anlayışını yansıtmaktadır.

İbn Teymiyye, *Hemmad b. Ebi Süleyman* ve taraftarları gibi bazı şahısların, yukarıda belirtilen görüşlerinden dolayı tekfir edilemeyeceklerini bildirmiştir. Çünkü ilk dönem âlimleri ve mezhep imamları, Mürciîlere şiddetle karşı çıkmalarına, onları bidatçi ilan edip kınamalarına rağmen, hiç kimse onları kâfirlikle itham etmemiştir. Hatta imamlar, onların bu görüşleri yüzünden kâfir sayılamayacaklarını görüş birliği

---

²⁰² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 48

²⁰³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 49

ile dile getirmişlerdir. Ayrıca İbn Teymiyye, Mürciîlerin, kâfir olup olmadıkları tartışmalı olan bidatçiler olduğu şeklinde bir görüş beyan etmenin de büyük bir hata olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, herhangi bir mezhebin sahip olduğu görüşünden dolayı tekfir edilmesinin doğru olmadığını dile getirerek yaşamış olduğu çağın çok ötesinde bir düşünce hamlesi gerçekleştirmiştir. Bilindiği gibi gerek mezheplerin tarih sahnesine çıktığı İslam'ın ilk asırlarında gerekse sonraki dönemlerde değişik itikadî yapılanmalar, sahip olduğu farklı görüşlerinden ötürü sıklıkla tekfir edilme sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Oysaki insanın olduğu her yerde hür düşüncenin ve buna bağlı olarak farklı din anlayışlarının oluşması son derece doğaldır. Bu durum aynı zamanda kaçınılmazdır. Yani insanların zihinleri tutsak edilemeyeceğine göre farklı düşüncelerin önüne geçmek de imkânsızdır. Öyleyse yapılması gereken, farklılıkların önplana çıkarılarak fırkaları ötekileştirmek ve eleştirmek değil, insan ürünü olan bu tür yapılanmaları ne ise o şekilde kabul etmektir.

Mürcie'nin imanda artma ve eksilmeyi kabul etmemesinin altında yatan temel neden onun iman-amel ayırımına gitmesidir. Zira amel, imandan ayrı düşünülünce imanı artıracak bir unsur kalmadığından bütün insanlar iman açısından eşit hale gelmektedirler. İbn Teymiyye'ye göre ise ameli imandan ayrı düşünmek ve buna bağlı olarak da iman açısından bütün insanları eşit kabul etmek, büyük bir hatadır. Çünkü insanlar; sevgi, bağlılık, tasdik, korku, bilgi gibi özellikleri itibariyle birtakım farklılıklar gösterdiği gibi imanları açısından da farklıdır. Bu tür farklılıklar ise insan

---

²⁰⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 49

olmanın tabîî bir sonucudur. Dolayısıyla birçok yönden farklılık gösteren insanları, sahip oldukları imanları açısından eşit görmek doğru bir yaklaşım değildir.²⁰⁵

Mürcie'nin "*imanda eşitlik*" prensibine karşı çıkan İbn Teymiyye, iman açısından insanların birkaç bakımdan farklılıklar gösterebileceğini dile getirir ve bunları şu şekilde sıralar²⁰⁶:

1- Zahirî (Görünür) Ameller Bakımından: İbn Teymiyye'ye göre zahirî ameller bakımından insanların birbirlerinden farklı ve üstün olabilecekleri, bu hususta artma ve eksilmenin sözkonusu edilebileceği, ittifakla kabul edilen ve itiraza maruz kalmayan bir gerçektir. Bu noktada tartışma konusu yapılan husus ise zahirî amellerin imana dâhil olup olmadığıdır. Zahirî amelleri imana dâhil etmeyenler, "*Zahirî ameller, imanın meyveleri ve gereğidir.*" şeklinde bir açıklama yapmaktadırlar. Böylelikle bu kimseler, amelleri imana mecazen dâhil etmiş olurlar. Onlara (Mürcie) göre imanın artıp eksilmesinin anlamı da budur. Yani imanın özünde değil, meyvelerinde ve neticelerinde artma ve eksilme olur.

İbn Teymiyye, amellerin imana mecazen dâhil edilebileceğini söyleyenlere şu şekilde cevap verir. Zahirî ameller, kalpte var olan imanın zorunlu gerekleridir. Zahirî bir söz ve amel yoksa kalpte de tam bir iman yoktur. Dolayısıyla amellerin imana dâhil edilip edilmemesiyle ilgili ilişki mecazen değil hakikaten gerçekleşen bir ilişkidir. Yani sonuç (amel) ile öz (iman) arasında mecazî değil hakikî bir ilişki söz konusudur. Amellerin imanın gereği veya bir parçası olmasına gelince bu durum da iman lafzının tek başına veya İslam ya da amel lafzıyla birlikte kullanılmasına bağlı olarak değişir.²⁰⁷ Yani iman kelimesi tek başına kullanıldığında amel kavramını da

---

²⁰⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 97

²⁰⁶ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 104

²⁰⁷ *İbn Teymiyye Külliyatı*, c. 7, s. 442

kapsar ve buna bağlı olarak da ameller imana dâhil edilir. İman ve amel kelimeleri yan yana ve müstakil olarak kullanıldıklarında ise iman ve amel ayrı ayrı değerlendirilir.

İbn Teymiyye, “Amelde artış olur, imanda artış olmaz.” şeklinde bir görüşe sahip olanların “Fazlalık ve noksanlık, zahir amellerde görülür, bu amelleri gerekli ve kaçınılmaz kılan özde eksiklik ve fazlalık olmaz.” şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu ileri sürer. Çünkü ona göre herhangi bir şekilde bir şeyin sonucunun farklı oluşu, o şeyin kendisinin de farklı olmasını gerektirir. Yoksa gerektirici sebeplerin (iman) aynı olması, sonuçların (amel) ve gereklerin de aynı olmasına yol açar. İnsanlar da zahirî ameller açısından birbirlerinden farklı ve üstün olduklarına göre bu amellerin gerektirici sebepleri bakımından da yani imanları bakımından da farklı olmaları kaçınılmazdır.²⁰⁸ Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, imanda artma ve eksilme olgusunu, iman-amel ilişkisi bağlamında ele almış ve amellerdeki artışın imanın özünde gerçekleşen bir artıştan kaynaklandığı tezine dayanarak imanda da artış olabileceğini dile getirmiştir.

2- Kalp Amelleri Bakımından: İbn Teymiyye’ye göre her mümin, kendi iç âleminde yaşadığı psikolojik tecrübe ile bilir ki kalp amelleri bakımından insanlar birbirlerinden farklıdırlar. Kalp amelleri olarak değerlendirilebilecek şeyler ise şu şekilde sıralanabilir: Allah’ı ve peygamberini sevmek, Allah’tan korkmak, Allah’a ihlâsla bağlanmak, kalbi riya ve kibirden korumak. Kalp amelleri olarak değerlendirilebilecek bu tür hususlar açısından insanların farklılıklar gösterebileceğini, buna bağlı olarak bu değişkenler üzerinden insanların imanlarında da artma ve eksilme olabileceğini ileri süren İbn Teymiyye, bu iddiasını

---

²⁰⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 104

delillendirmek için birçok ayet ve hadisten örnekler vermiştir.²⁰⁹ Bu ayet ve hadislerin içeriği incelendiğinde, genel olarak imanda artma ve eksilme olabileceği tezini işleyen örneklerin seçilmiş olduğu görülecektir.

3- Kalpteki Bilgi ve Tasdikin Farklı Derecelerde Olması Bakımından: İbn Teymiyye, kalplerdeki bilgi ve tasdikin farklı derecelerde olduğu inancına sahiptir. Ona göre bu farklılık, bilgi ve tasdikin genel ve detaylı olması bakımından gerçekleşir. Yani İbn Teymiyye'ye göre peygamberin verdiği bilgileri ana hatlarıyla tasdik eden bir kimse ile ayrıntıları ile bilen ve tasdik eden bir kimsenin durumu aynı değildir. Dolayısıyla bilgi ve tasdikin ayrıntılı veya yüzeysel oluşu, kişilerin sahip oldukları iman açısından da farklılıklar göstermesini gerektirir. Bu durum da imanda artma ve eksilme olabileceğinin bir başka kanıtıdır.²¹⁰ Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre insanların tecrübelerinin farklı olmasının yanı sıra bizzat bilgi ve tasdik adı verilen olguların mahiyet itibarıyla farklı niteliklere sahip olması da kendi tezini doğrulayan hususlardan biridir.²¹¹

Yukarıda belirtilen hususlardan dolayı imanın eksiklik ve fazlalıkla nitelendirilebileceğini ileri süren İbn Teymiyye, bütün bunlara ilaveten “*Tasdik gerekçesinin farklı oluşu*”, “*Tasdikin devamlılık açısından farklı oluşu*” ve “*İmanın farklılaşmaya en yakın vasıf oluşu*” gibi nedenlerden dolayı da imanda artma ve eksilme olabileceği kanaatine sahiptir.²¹²

İbn Teymiyye, imanın dinamik bir yapıya mı yoksa statik bir yapıya mı sahip olduğu yönündeki tartışmalarda kendi safını net bir şekilde belli ederek imanın artma ve eksilme kabul edebileceğini dile getirmiştir. Yani İbn Teymiyye, Mürcie'nin

---

²⁰⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 105-106

²¹⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 107

²¹¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 106

²¹² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 108-109

aksine insanların iman bakımından eşit oldukları dolayısıyla imanda artma ve eksilme olmayacağı yönündeki görüşlerine katılmamaktadır. Hatta sadece katılmamakla kalmayıp iman konusuyla ilgili mesaisinin büyük bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. İmanda artma ve eksilmeyi mümkün gören İbn Teymiyye, bu iddiasını temellendirirken konuya iman-amel ilişkisi noktasından yaklaşmaktadır. İbn Teymiyye'ye göre zahirî ameller, kalpteki imanın zorunlu sonuçları olduklarına göre ve amelin artışı kalpteki imanın artışından kaynaklandığına göre bu artışın sebebi olan özde yani imanda da artış olması kaçınılmazdır. Bu tarz bir düşünce sistemine sahip olan İbn Teymiyye, zahirî amellerde meydana gelen artma ve eksilmenin herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olması noktasından hareket ederek de imandaki artış ve eksilmeyi ispat etme yoluna gider. Zira İbn Teymiyye'ye göre zahirî ameller ile iman arasında zorunlu ve organik bir bağ vardır. Dolayısıyla zahirî amellerde artma ve eksilme olabileceğini kabul etmek, otomatikmen imanda da artma ve eksilme olabileceğini kabul etmek anlamına gelmektedir.

G- el-Va'd ve'l-Va'id

El-Va'd ve'l-Va'id düşüncesinde *va'd* ile kastedilmek istenen, Allah'ın kendisine itaat ve ibadet eden kullarını ödüllendireceğine söz vermesi; *Va'id* ile anlatılmak istenen ise Allah'ın kendisine itaat etmeyen ve bazı günahları işleyen kullarını ebedî bir ceza ile tehdit etmesidir. *El-Va'd ve'l-Va'id* konusu, ilk olarak Haricî fırkalardan *Vaidiyye* tarafından ortaya atılmış ve Mürcie ile aralarında tartışma konusu olmuştur. Mu'tezile'nin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte ise bu konu Mürcie ile Mu'tezile arasında yoğun bir şekilde tartışılmıştır.

Mürcie'nin *va'd* ve *va'id* konusundaki görüşleri, Haricîler'den ve Mu'tezile'den farklıdır. Mürcie'ye göre Allah'ın *va'd'i* haktır ve Allah söz verdiği gibi emir ve yasaklarına riayet edenleri mükâfatlandıracaktır. Ancak Mürcie'nin *va'id* ile ilgili görüşleri farklıdır. Mürcie'ye göre Allah, bu dünyada işlemiş olduğu bazı günahlarından dolayı cezalandıracağını dile getirdiği bir kulunu dilerse affeder. Bu durum, Allah'ın adaletine aykırı değildir. Ayrıca bu dünyada büyük günah işleyen birinin öbür dünyada ebediyyen cehennemlik olması da söz konusu değildir. Yani Mürcie'ye göre *va'd* haktır ancak eğer Allah dilerse günahkâr kulunu affedebilir.²¹³

Konu ile ilgili olarak Mürcie ile İbn Teymiyye'nin görüşlerinin paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz. İbn Teymiyye de Allah'ın *va'd*inden dönmeyeceğini ancak dilerse büyük günah işleyen kulunu affedebileceğini dile getirmektedir. Aynı şekilde İbn Teymiyye de büyük günah işleyen ebediyyen cehennemde kalmasının söz konusu edilemeyeceğini dile getirmektedir. İbn Teymiyye'ye göre Kur'an'da şirk dışında büyük günah işleyenlerin ebediyyen cehennemlik olacağını bildiren bir ayet bulunmamaktadır.²¹⁴ İbn Teymiyye ile Mürcie'nin konu ile ilgili görüşleri benzer olmakla birlikte İbn Teymiyye, Mürcie'nin bazı aşırı unsurları tarafından savunulan “*Tevhid ehli arasından hiç kimsenin cehenneme girmeyeceği*” şeklindeki görüşün tarihsel bir dayanağının olmadığı kanaatindedir. İbn Teymiyye'ye göre, ilim adamları arasında, bu tür bir görüşü savunan her hangi bir kimse bulunmamaktadır.²¹⁵

---

²¹³ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 141-142, Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 141-147

²¹⁴ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearuz*, c. 7, s. 290.

²¹⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 28

III. İBN TEYMIYYE'NİN MU'TEZİLE'YE BAKIŞI

Mu'tezile, diğer din, kültür ve medeniyetlerle karşılaşma ve etkileşim sürecinde fikrî tartışmalarla beslenen; akılcı, özgürlükçü, eleştirel ve sorgulayıcı din söylemini benimseyen ve aynı zamanda 'Usûl-i Hamse' olarak bilinen beş esası benimsemiş bir mezheptir.²¹⁶ Mu'tezile, İslâm tarihinde nazarî kelim ilmini ilk vaz' eden büyük düşünce ekollerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Mu'tezile ekolü, h. II./VIII. ve III./IX asırda, İslâm dünyasının sosyal ve kültürel hayatında önemli bir etkinliğe sahip olmuştur.²¹⁷

Mu'tezile, Hint ve Yunan felsefesinin karıştığı, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin yanında Mecûsîlik ve daha birçok farklı inanışın yer aldığı, İslâm'ın yayılmasıyla birlikte birçok önemli siyasi olayların meydana geldiği bir coğrafyada (Irak-İran) gelişmiş ve bölgenin kültürel yapısından oldukça etkilenmiştir.²¹⁸ Ayrıca Mu'tezile, İslâm dinini diğer din ve ideolojilere karşı savunma konusunda naklî delilleri yeterli görmeyerek aklî burhanlara gerek duymuş ve bu doğrultuda mücadele vererek kendine özgü bir metot geliştirmiştir. Böylece Mu'tezili düşünürler, rasyonel olduğunu ileri sürebilecekleri ve Kur'an'a uygun olduğunu gösterebilecekleri bir öğreti kurmaya yönelmişlerdir. Mu'tezile, görüşlerini ileri sürme ve metotlarına bir standart getirme uğraşında, Yunan felsefesinden bilgisel ve metodik açıdan yararlanmış ve bu çabaları nedeniyle söylemleri felsefî bir üslûp kazanmıştır.²¹⁹ Mu'tezile'nin İbn Teymiyye tarafından en çok eleştirilme nedeni de ilerleyen satırlarda da görüleceği üzere takındıkları bu felsefî tavır olmuştur. İbn Teymiyye,

---

²¹⁶ Aydınli, Osman, *Akılcı Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*, Hititkitap Yay., Ankara, 2010, s.17

²¹⁷ Sarıkaya, M. Saffet *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2001, s.135

²¹⁸ Gümüšoğlu, Hasan, *Temel İnanç Sistemleri İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayhan Yay., İstanbul, 2009, s.98

²¹⁹ Aydınli, a.g.e. s.64

Mu'tezile'yi aynı zamanda Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusîlik gibi dinler ve diğer bazı inançlarla olan etkileşiminden dolayı da eleştirmiştir.

İslam düşünce ekolleri olarak nitelendirebileceğimiz mezheplere çeşitli açılardan eleştiriler yönelten İbn Teymiyye'nin bu tenkitlerinden Mutezile ekolü de payını almıştır. İbn Teymiyye, düşünce dünyası ve mezheplere bakışı ile ilgili yapılan çalışmalar²²⁰ göstermektedir ki o, *Mecmu-u Fetava*, *Minhacu's-Sünne* ve *Der'u't-Tearuz* gibi temel eserlerinde Mu'tezile'den bahsetmiş ve görüşlerini eleştirmiştir. Buna rağmen İbn Teymiyye, Mu'tezile'yi Rafizîler'den ve Cebriyye'den üstün tutmuştur.²²¹ Başta Şia²²² olmak üzere tüm kalam ekollerini hedef alan İbn Teymiyye, en ağır tenkidlerini, Haricilik, Mu'tezile ve Mürchie'ye yöneltir. İbn Teymiyye'ye göre, Yunan düşüncesini olduğu gibi aktaran felsefeciler kadar, benzer bir terminoloji ve metot kullanma yoluna giden ilk kalam ekolü Mu'tezile de yanlış bir yol tutmuştur. Hatta sadece yanlış bir yol tutmakla kalmamış, bu geleneği sonraki kalamcılara miras bırakmıştır.²²³

İbn Teymiyye'nin mezheplere yönelik tutumları incelendiğinde Mu'tezile'de olduğu gibi Ehl-i sünnet kalamcılarına da benzer mesnedli eleştiriler yönlendirdiği karşımıza çıkmaktadır. İbn Teymiyye'ye göre Ehl-i sünnet kalamcıları, usulüddin adı altında usulüddinde bulunmayan veya en azından usulüddine ters düşen görüşlerle ilgilenmişlerdir.

---

²²⁰ Muhammet Yazıcı, konu ile ilgili müstakil bir eser kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet, Yazıcı, *İbn Teymiyye'nin İslam İnanç Mezheplerine Bakışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum, 2009. Ayrıca aynı yazara ait *İbn Teymiyye'nin Mecmu'u Fetava İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı* (Erzurum, 1998) isimli doktora tezi bulunmaktadır.

²²¹ İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'nin diğer mezheplerle mukayesesi için bkz. İbn Teymiyye, *Minhacu's-Sünne*, c.3, s.337

²²² İbn Teymiyye'nin Şia'ya yönelttiği eleştiriler için bkz. *Minhacu's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdi kelami's-Şia ve'l-Kaderiyye*. (nşr. Muhammed Reşad Salim), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989

²²³ Özervarlı, a.g.e., s.37

İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile, Hasan-ı Basri'nin ölümünden sonra, *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tan* ayrılan Amr b. Ubeyd ve Vasıl b. Ata ile bu iki şahsa uyanların oluşturdukları bir gruptur.²²⁴ Her ne kadar klasik kaynaklarda Mu'tezile'nin ortaya çıkışı, Hasan-ı Basri'nin hayatta olduğu dönem olarak işaret edilse de İbn Teymiyye, Mu'tezile'yi, Hasan-ı Basri'nin ölümünden sonra ortaya çıkan bir farklılaşma hareketi olarak görmektedir. Bilindiği gibi Mu'tezile'nin doğuşuyla ilgili olarak aktarılan hadise, Vasıl b. Ata'nın, Hasan-ı Basri'nin büyük günah işleyeninin durumuyla ilgili görüşünü kabul etmeyip, kendi görüşünü açıklamasının ardından Hasan-ı Basri'nin meclisini terk etmesi şeklinde anlatılmaktadır. Vasıl, büyük günah işleyeninin mümin ya da kâfir olmadığını, iki yer arasında bir yerde (*el-Menziletü beyne'l-Menziletayn*) olduğunu söyleyerek Hasan-ı Basri'nin meclisinden ayrılmıştır. Bunun üzerine Hasan-ı Basri, sonraki süreçte bu mezhebin isimlendirilmesinde de rol oynayacak olan meşhur '*Vasıl, bizden ayrıldı.*' sözünü söylemiştir.²²⁵

İtikadî yapılanmalar olarak mezheplerin ortaya çıkmasında, sadece bir olayın etkili olduğunu ileri sürmek çok doğru olmasa da Hasan-ı Basri ile Vasıl b. Ata arasındaki bu fikir ayrılığının, Mu'tezile'nin oluşum sürecini başlattığı kaçınılmaz bir gerçektir. İbn Teymiyye muhtemelen, Mu'tezile'nin doğuşuna ilişkin olarak Hasan-ı Basri'nin ölümünden sonraki zaman dilimini işaret etmekle, bu mezhebin kurumsallaşmış bir yapı olarak tarih sahnesindeki yerini almasını kastetmiş olmalıdır. Zira İslam düşünce ekollerinin kurumsallaşarak bir mezhep haline gelmesi ve mezhep adını alması, kısa süre içerisinde gerçekleşen bir hadise değildir. Bir

---

²²⁴ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İmanu'l-Evsat*, s. 26

²²⁵ Bağdadî, (*el-Fark beyne'l-Fırak*)*Mezhepler Arasındaki Farklar*,s.85-86, Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal(İslam Mezhepleri)*,s.57-58, Sarıkaya, a.g.e., s.136

mezhebin belirli bir yerde yayılması ve toplumsal bir zemine kavuşarak kurumsallaşması, yaklaşık olarak çeyrek asırlık bir zaman dilimine karşılık gelmektedir.

İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerinin temelini, Mu'tezilî düşüncenin sahip olduğu felsefî üslûp ve diğer inanç sistemleriyle olan etkileşimi olduğunu belirtmiştik. Bu iki önemli noktanın dışında İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile'ye mensup olanlar, Kur'an'ı kendi görüşlerine göre yorumlarlar. Kur'an hakkındaki bilgileri az olduğu gibi hadislere, sahabe ve tabiinin sözlerine itimat etmezler. Sünnet, selefin icması ve sözleri onlar için bağlayıcı değildir. Tek dayanakları, kendi akıllarıdır. Sözlük ilmine çok güvenir, Kur'an kelimelerini sözlük anlamlarına göre yorumlarlar. Rivayet tefsirlerine güvenmezler. Kur'an ve hadis ilimlerine iltifat etmez, nasslardan yüz çevirirler.²²⁶

Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile'nin düşünce metodolojisi iyice araştırılıp analiz edildiğinde, onların nasslara aykırı olan usüllerinin fasid akıl üzerine temellendirilmiş usüller olduğu görülecektir. Mu'tezile, bu usüllerle ne din düşmanlarının önünü kesebilmiş ne de Ehl-i Sünnet'e yardımcı olabilmıştır. Onların “*Usûl-i Hamse*” dedikleri beş esas, baştan sona saçma sözlerle doludur.²²⁷ Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, genel olarak Mu'tezile'ye karşı çıktığı gibi Mu'tezile'yi diğer düşünce ekollerinden ayıran *Usûl-i Hamse*'ye yönelik de çok sert eleştirilerde bulunmuştur. İbn Teymiyye'nin Mu'tezilî düşünce sistemine yönelik bu genel değerlendirmelerinin ardından Mu'tezile'nin usüllerine yönelik eleştirileri, ilerleyen satırlarda başlıklar halinde verilecektir.

---

²²⁶ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearüz*, c.2, s. 16-17, Ayrıca bkz. Yazıcı, a.g.e., s.361.

²²⁷ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearüz*, c.7, s. 290

A- İmanın Tanımı ve İman-Amel İlişkisi

İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'nin usüllerine yönelik değerlendirmelerine geçmeden önce İbn Teymiyye ve Mu'tezile'ye göre iman nasıl tanımlandığına değinmek faydalı olacaktır. İbn Teymiyye'ye göre bir imanın sahih olabilmesi için dil ile ikrar, kalp ile tasdik, tasdik edilenin sevilmesi ve tasdik edilene saygı duyulması bir de azalarla amel gibi unsurların bir arada bulunması gerekir.²²⁸ Yani İbn Teymiyye'ye göre iman etmiş olmak için sadece dil ile ikrar veya kalp ile tasdik tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda bir takım amelleri yerine getirmek de imanın aslî unsurlarındandır. İbn Teymiyye'nin iman tanımında iman-amel bütünlüğü söz konusudur.

Mu'tezile'nin iman tanımına baktığımızda ise İbn Teymiyye'nin yapmış olduğu tanımdan çok da farklı bir tanımla karşılaştığımızı söyleyemeyiz. Her ne kadar Mu'tezile'nin *Kitabu'l-İman* adıyla yazılan eserlerinin sayısı az olsa da²²⁹ konuyla doğrudan ilgili olmayan ancak imanın tanımına yer verilen eserlerde genel olarak iman-amel bütünlüğüne değinilmiştir. Mu'tezile'nin beş esasını *Şerhu'l-usûli-hamse* adlı eserinde sistematik olarak ele alan Mu'tezilî düşünür Kâdı Abdulcebbar, farzlar ve nafilelerden oluşan bütün taatlerin imanın bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Mu'tezilî düşünceye göre ayrıca iman, kötülüklerden ve bütün büyük günahlardan sakınmaktır.²³⁰ Kâdı Abdulcebbar'ın yanı sıra İbrahim en-Nazzam, Hişam el-Fûtî ve Cafer b. Mubeşşir gibi Mu'tezilî düşünürler de benzer iman tanımları yapmışlardır. Yapılan bu tanımlarda büyük günahlardan ve kötülüklerden

²²⁸ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman*, s. 92

²²⁹ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* adlı eserinde Mu'tezile mensuplarının da diğerleri gibi *Kitabu'l-İman* adıyla eserler yazdıklarını ancak sadece Mu'tezilî düşünür Ebû Abdillâh Huseyn b. Ali el-Basrî'nin (399/1008) bu adı taşıyan iki eser yazdığını tesbit edebildiğini ve maalesef bu eserlerin de bize ulaşmadığını bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 19

²³⁰ Geniş bilgi için bkz. Kâdı Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Kahire, 1965, s. 609-739.

sakınmak, farzları ve nafileleri yerine getirmek gibi hususlar önplana çıkmaktadır.²³¹ Zaten Mu'tezile'ye göre büyük günahlardan ve kötülüklerden sakınmak ancak amel ile olur. Bütün bu bilgilerden hareketle denilebilir ki Mu'tezilî düşünceye göre amel ile iman içiçedir. Amel, imanın kemale ermesini sağladığı gibi kişiyi büyük günahlardan da uzak tutarak onun ebediyen cehennemlik olmasını engeller.

Görüldüğü gibi her ne kadar Mu'tezile, İbn Teymiyye'de son derece önemli olan dil ile ikrar ve kalp ile tasdik gibi unsurları çok fazla öne çıkarmadan bir iman tanımı yapsa da amellerin imana dâhil edilmesi noktasında İbn Teymiyye ile Mu'tezile hemfikirdir. Dolayısıyla Mu'tezile, ameli imana dâhil ettiğinden dolayı iman-amel ilişkisi noktasında İbn Teymiyye tarafından çok fazla eleştirilmemiştir. Ancak yine de bu durum, Mu'tezile'nin yapmış olduğu iman tanımı doğrultusunda prensipleşen usüllerinin İbn Teymiyye tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmesine engel olamamıştır.

B- el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn

el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn ilkesi, Mu'tezile'nin beş esasından ilk teşekkül edenidir. Ekolün ortaya çıkmasında ve farklılaşmasında önemli rol oynamıştır. Hatta Mu'tezile'nin oluşumunda sahip olduğu önemden dolayı bu fırka mensuplarına "Menaziliyye" adı dahi verilmiştir.²³² Bu prensipten ilk olarak bahseden kişi Vâsıl b. Atâdır.²³³ *el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn* ilkesi, temel olarak büyük günah işleyenin kafir ya da mümin olmadığı, ikisi arasında bir yerde

²³¹ Mu'tezile'nin iman tanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim, Aysu, *Mu'tezile'nin İman Anlayışı*, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 15-16

²³² Bulut, Halil İbrahim *Dünden Bugüne Siyasî-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 172

²³³ Aydın, Osman, *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*, Hititkitap Yay. Ankara, 2010, s. 42.

olduğu, tevbe etmediği takdirde ebediyyen cehennemde kalacağı ancak kafirlerden daha hafif bir cezaya çarptırılacağı tezine dayanır.²³⁴ Bu ilkenin ortaya çıktığı şartlar düşünüldüğünde fikrin, Hariciler'in ve Mürcie'nin büyük günah işleyenlerin bu dünyada ne ile isimlendirilecekleri ve öbür dünyadaki durumlarının ne olacağı ile ilgili görüşlerini uzlaştırma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Mu'tezile'nin bu esası, ilk olarak siyâsî alanda ortaya çıkmış daha sonra ise itikadî alana kaymıştır. Bu ilke, siyâsî alanda şu şekilde karşılık bulmaktadır: Cemel ve Siffin Savaşı'na katılanlar ile Hz. Ali ve Muaviye taraftarlarından hangisi olduğu bilinmemekle birlikte biri mutlaka hatalıdır fakat hangi tarafın hatalı olduğunu tesbit etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bunlar hakkında karara varmayıp konuyu Allah'a havale etmek gerekir. Vasıl'a ait bu görüşün Hz. Ali'yi tekfir eden Haricilerle her iki grubu mümin sayan Mürcie'nin görüşlerini uzlaştırma amacı güttüğü söylenebilir.²³⁵

el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn ilkesinin ortaya çıkışına sebebiyet veren hadise kaynaklarda şu şekilde aktarılmaktadır: Bir gün bir adam Hasan el-Basrî'ye gelerek şöyle bir soru sorar: "Ey imam! Büyük günah işleyen Hariciler'in dediği gibi kâfir mi yoksa Mürcie'nin dediği gibi mümin midir? Hasan-ı Basrî cevap vermek için düşünürken öğrencilerinden Vasıl bin Atâ ileri atılır ve şöyle der: "Büyük günah işleyen ne mümin nede kâfirdir. İkisi arasında (*el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn*) kalmış bir fasıktır."²³⁶ Görüldüğü gibi Mu'tezile'nin bu esasına göre büyük günah işleyen kâfir de mümin de değildir, ikisi arasında bir yerdedir. Bu ilkenin temelini bu görüş oluşturur.

²³⁴ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 83, Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 61

²³⁵ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 62, Bulut, *Dünden Bugüne Siyâsî-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 172. Aydınlı, *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*, s.42-43

²³⁶ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 61, Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 83

Mu'tezile'nin gerek diğer esaslarının gerekse *el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn* ilkesinin, o zamanın şartları düşünüldüğünde, Müslümanların aralarındaki ihtilafı konulara çözüm bulma arayışlarının ve İslam'ı savunma psikolojilerinin bir neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir.²³⁷ Durum böyle olmakla birlikte İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'nin bu esasına bakışı oldukça farklıdır. Genel olarak Mu'tezilî düşünce sistemine karşı olumsuz bir tavır içerisinde olan İbn Teymiyye, *el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn* ilkesi hakkında da aynı tavrı sergilemiştir.

İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin '*Biz onları, ne mümin ne de kâfir olarak nitelendiriyoruz. Aksine onları fasık diye adlandırarak mümin ile kâfir arasında bir yerde görüyoruz.*' şeklinde bir inançta sahip olduğunu bildirmektedir²³⁸ ve bu inanç hakkında olumsuz bir kanaate sahiptir. İbn Teymiyye'ye göre *el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn* ilkesi, büyük günah işleyen kimsenin mümin mi kâfir mi olduğu isimlendirmesinde ve ahirette cennette mi yoksa cehennemde mi olduğu hükmünde şaşırıp kalmaktır.²³⁹

Görüldüğü üzere Mu'tezile tarafından büyük günah problemine çözüm olarak ileri sürülen bu ilke, İbn Teymiyye tarafından "iki yer arasında şaşırıp kalma" olarak nitelendirilmiş ve kabul görmemiştir. İbn Teymiyye, büyük günah işleyeni bu dünyada günahkâr mümin kabul etmiş ve küfre girmediği için de öbür dünyada ebediyen cehennemde kalması gibi bir fikre karşı çıkmıştır. Zira İbn Teymiyye'ye göre Kur'an ayetleri, bir kişinin ebediyen cehennemlik olmasını kâfir olarak ölmesine bağlamıştır. Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre şirk dışında büyük günah

---

²³⁷ *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Editör: Hasan, Onat, Ankuzem Yay. Ankara, 2009, s. 72

²³⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s.26

²³⁹ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearuz*, c. 7, s. 290, Ayrıca bkz. Yazıcı, a.g.e., s.362.

işleyen kâfir de değildir, Mu'tezile'nin dediği gibi öbür dünyada ebediyen cehennemlik de değildir.²⁴⁰

C- el-Va'd ve'l-Va'id

Mu'tezile'nin bir diğer esası olan *el-Va'd ve'l-Va'id* ilkesi, kulun taat ve tevbe üzere mümin olarak bu dünyadan ayrıldığında sevap ve karşılığı hak edeceği, tevbesiz ve büyük günahlarla ahirete gittiğinde ise azabının kâfirlerden daha hafif olmak üzere cehennemde ebediyen kalacağı ve Allah'ın bu ödüllendirme ve cezalandırma va'dinden dönmeyeceği iddiasıdır.²⁴¹ Bu ilke, Mu'tezilî düşünce sistemi içerisinde, Allah'ın Kur'an'da mükâfat vaad ettiği veya ceza tehdidinde bulunduğu her şeyi yerine getirmesinin kendi üzerine vâcip oluşu şeklinde prensipleşmektedir.²⁴² Görüldüğü üzere bu ilke, insanın fiilleriyle aynı zamanda *adalet ve el-Menziletü Beyne'l-Menzileteyn* ilkeleriyle doğrudan bağlantılıdır.²⁴³ Zira Mu'tezile'nin beş esasına genel olarak bakıldığında hepsinin birbirleriyle bir bütünlük içerisinde olduğu hatta birbirlerini açıklayıcı konumda bulunduğu görülecektir.

Bu doğrultuda denilebilir ki *el-Va'd ve'l-Va'id* ilkesi, tarihsel süreç içerisinde mürtebib-i kebare'nin durumuyla ilgili gerçekleşen tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Vasıl b. Atâ ile birlikte kapalı bir şekilde gündeme gelen bu ilke, Amr b. Ubeyd'le farklı bir boyut kazanmıştır. Bu sebeple *el-Va'd ve'l-Va'id* prensibinin

²⁴⁰ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman*, s. 35

²⁴¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 58, Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 70

²⁴² Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2008, s. 573

²⁴³ Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İsam Yay., İstanbul, 2010, s. 76.

Vasıl b. Atâ'nın *el-Menziletü Beyne'l-Menziletayn* düşüncesi esas alınarak ortaya çıktığı ve 110/728'den sonra Amr b. Ubeyd'le teşekkül ettiği söylenebilir.²⁴⁴

İbn Teymiyye'nin bu esas hakkındaki görüşlerine geçmeden önce genel olarak itikadî İslam mezheplerinin konu hakkındaki görüşlerine değinmek faydalı olacaktır. Mu'tezile dışındaki İslam mezheplerine göre *va'd* yani Allah'ın iyilik yapanları ve sevap işleyenleri ödüllendirecek olması haklıdır. Allah bu sözünden asla dönmeyecektir. Ancak diğer İslam mezheplerinin *va'id* ilkesine yönelik bakışları, Mu'tezile'den farklıdır. Onlara göre eğer Allah isterse *va'id*'inden dönebilir ve kötülük yapanları affedebilir.²⁴⁵ Görüldüğü gibi Mu'tezile ile diğer İslam mezhepleri, *va'd* konusunda hemfikirken *va'id* konusunda farklı görüşlere sahiptir.

İbn Teymiyye'ye göre ise Mu'tezile'nin bu esası, fasık kişilerin ebedî olarak cehennemde kalacağı ve onlara şefaatin bile fayda vermeyeceği iddiasıdır. Bu tür iddialar ise Kitap ve sünnetten alındığı sanılan ancak aslında Allah ve resulünün maksatlarına aykırı olan bid'atlerdir.²⁴⁶ Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, bu iddiaya *va'id* kısmını eleştirmek suretiyle karşı çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ilkenin *va'd* kısmına diğer fırkaların herhangi bir itirazı yoktur. İbn Teymiyye de Allah'ın iyilik yapanları ödüllendireceği sözünden dönmeyeceği kanaatine sahiptir. Ancak *va'id* kısmı, hem diğer fırkalar tarafından hem de İbn Teymiyye tarafından eleştirilmektedir. İbn Teymiyye, diğer İslam mezheplerinde olduğu gibi Allah'ın cezalandıracağını *va'd* ettiği bir kimseyi cezalandırmak zorunda olmadığı, bu inancın bir tür bid'at olduğu kanaatine sahiptir. İbn Teymiyye'ye göre eğer Allah dilerse cezalandıracağı bir kulunu affedebilir. Bu durum Allah'ın adaletine aykırı değildir.

---

²⁴⁴ Aydınlı, a.g.e., s.45-46.

²⁴⁵ Bulut, a.g.e., s.173

²⁴⁶ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearuz*, c. 7, s. 290, Ayrıca bkz. Yazıcı, a.g.e., s.362.

D- Büyük Günah İşleyen Ahiretteki Durumu

İbn Teymiyye, büyük günah işleyen ahiretteki durumu ile ilgili olarak Hariciler ile Mu'tezile arasında bir benzerlik kurar. İbn Teymiyye'ye göre bu kimseler yani Mu'tezile ekolüne mensup olanlar, aynen Hariciler gibi '*Büyük günah işleyenler, ebediyen cehennemde kalacaktır.*' demekteler. Böylece Mu'tezile, büyük günah işleyen ebediyen cehennemde kalması konusunda Hariciler ile aynı görüşe sahipken, büyük günah işleyenleri kâfir saymayarak Hariciler'den ayrılmıştır.²⁴⁷ Yine Mu'tezile'ye göre insanlar, hiç azap görmeyecek olan 'iyiler' ile hiç mutluluk yüzü görmeyecek olan 'kötüler' olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ayrıca 'kötüler' de kâfirler ve fasıklar olmak üzere iki kesimden meydana gelir.²⁴⁸

İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin insanları bu şekilde '*azap görmeyecek iyiler*' ve '*mutluluk görmeyecek kötüler*' olarak sınıflandırmasına, ayetler ve hadislerden örnekler vererek karşı çıkmaktadır. Zira kötülerin bir grubu olarak fasıkların bütün iyi amelleri yok sayılıp kendileri de ebedî cehennemlik olsaydı, aynen dinden dönen kimselerde (mürted) olduğu gibi ölüm ve köleleşme cezasına çarptırılmaları gerekirdi.²⁴⁹ Oysa büyük günah işleyen bir kimsenin ölümle cezalandırılması gibi bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Allah (c.c), Nisa suresinin 48. ayetinde '*Kendisine ortak koşulması hariç, dilediği günahları affedeceğini*' bildirmektedir. Dolayısıyla bir insanın, Allah'a (c.c) ortak koşmadığı sürece, işlemiş olduğu büyük günahlar nedeniyle ebediyen cehennemde kalması, yukarıdaki ayetin içeriğine ters düşmektedir.

---

²⁴⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., s.26

²⁴⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s.26

²⁴⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s.26

İbn Teymiyye ayrıca, çeşitli hadisler ve ayetlerden örnekler vererek, kişinin sahip olduğu iyi amellerin affedilmeyi gerektirdiği kanaatindedir. İyi amellerin sadece küçük günahların bağışlamasına vesile olabileceği şeklinde bir düşünce akla gelse de incelenen delillerde böyle bir sınırlamanın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla büyük günah işlemiş olan insanlar da yapmış olduğu iyilikler sebebiyle affedilebilirler.²⁵⁰

İbn Teymiyye'ye göre Hariciler ve Mu'tezile'nin, büyük günahları, bütün iyi amelleri hatta imanı yok edecek bir sebep olarak görmesi, Kur'an'ın konu ile ilgili ayetlerine ters düşmektedir. Zira Allah (c.c), Bakara suresinin 217. ayetinde *'İçinizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse işte onların bütün iyi amelleri dünyada da ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar orada ebedi olarak kalmak üzere cehennemlikler.'* buyurmaktadır. Dolayısıyla Allah, iyi amellerin silinmesini ve ebediyen cehennemlik olmayı *'kâfir olarak ölmek'* ve *'dinden dönmek'* şartına bağlamıştır. Herhangi bir şarta bağlanan sonuç, o şart ortadan kalkınca yok olduğuna göre kişinin kâfir olarak ölmediği sürece bütün iyi amellerinin yok olması ve ebediyen cehennemlik olması gibi bir durum da söz konusu değildir.²⁵¹

Kâfir olarak ölmenin yanı sıra Allah'a ortak koşmak da affedilmediğine ve ebediyen cehennemde kalmayı gerektirdiğine göre doğal olarak sahibinin bütün iyi amellerinin silinip yok olmasına sebep olur. Durum böyle olmakla birlikte Kur'an'da, küfrün ve Allah'a ortak koşmanın dışındaki günahlardan bahsedilirken bu günahların, bütün iyi amellerin silinmesine sebebiyet vereceği söylenmemiştir. Yani Kur'an'da konu ile ilgili böyle bir genelleme söz konusu değildir.²⁵²

---

²⁵⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s.29

²⁵¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 35

²⁵² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 36

Diğer taraftan Allah'ın bizzat kendine yakıştırdığı 'adl' ve 'adalet' sıfatları, “*O'nun hiç kimseye zerre ağırlığınca zulmetmemesi*”, ve “*Kim zerre ağırlığınca iyilik işlerse karşılığını görür. Buna karşılık kim de zerre ağırlığınca kötülük işlerse karşılığını görür.*” ilahî buyruklarında prensipleşmektedir. Oysa Mu'tezile mensupları, büyük günah işleyen kulun, işlemiş olduğu o büyük günah yüzünden, imanı ile birlikte bütün iyi amellerinin silinip yok olacağını iddia etmektedirler. İbn Teymiyye'ye göre ise bu durum, Allah'ın kendisinden uzak olduğunu belirttiği zulümden başka bir şey değildir.²⁵³

Ayrıca İbn Teymiyye, Hariciler ile Mu'tezile'nin “*Allah ancak takva sahiplerinin amellerini kabul eder.*” ayetine dayanarak “Büyük günah işleyenler, takva sahibi olmadıklarına göre, Allah onların hiçbir amellerini kabul etmez ve bu yüzden de hiçbir iyi amelleri olmaz. İyi amellerin en başta geleni iman olduğuna göre, böylelerinin imanı da olmaz ve bunun sonucu olarak bu tür insanlar cehennemlik olmayı hak ederler.” şeklindeki iddialarına da karşı çıkmaktadır. Zira İbn Teymiyye'ye göre, yukarıda geçen ayette “*Takva sahipleri*” deyimini ile kastedilmek istenen kimselerin kâfir olmayanlar olduğunu ileri sürmek Kur'an-ı Kerim'in ruhuna aykırıdır. Dolayısıyla bu deyimde böyle bir anlam vermek doğru değildir.²⁵⁴

Sonuç olarak söylemek gerekirse İbn Teymiyye'ye göre takva sahipleri ile kastedilmek istenen kâfir olmayanlar değil, işledikleri her ameli Allah korkusu ile ve o amelin kabul edilmemesi endişesini içinde duyarak işleyen kimselerdir. Böylelikle takva sahibi olmayan insanlarla kastedilenin büyük günah işleyenler dolayısıyla

---

²⁵³ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman*, s. 35

²⁵⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 35

ameli ve imanı olmayanlar olduğunu ileri sürmenin mantıksal tutarsızlığı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İbn Teymiyye ile ilgili yukarıdaki bilgilerden hareketle denilebilir ki İbn Teymiyye, Hariciler ve Mu'tezile'de var olan, büyük günahların kişinin bütün iyiliklerini yok etmesi ve sahibini ebediyen cehennemlik yapması gibi görüşlere karşı çıkmakta ve bu görüşlerin ancak bidatçiler tarafından savunulan görüşler olduğunu dile getirmektedir. Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da İbn Teymiyye, Kur'an ayetlerinden ve peygamberin hadislerinden deliller getirerek kendi görüşünü açıklama ve karşı çıktığı görüşü çürütme yoluna gitmiştir.

E- Şefaaf

İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile, '*Peygamber efendimizin, ümmeti arasındaki büyük günah işleyen günahkârlara şefaaf edeceği ve bu kimselerin bir müddet cehennemde kaldıktan sonra cehennemden çıkarılacakları*' görüşünü reddetmektedir. Bu konuda Mu'tezilî düşüncenin tam aksini savunan İbn Teymiyye ise şefaafın hak olduğunu ileri sürerek şefaafın sadece kendisine şefaaf edilmesi hususunda Allah tarafından izin verilen kimselere faydalı olacağını ifade etmiştir. Yani İbn Teymiyye'ye göre şefaaf vardır ve Allah'a şirk koşan kimselere²⁵⁵ değil ihlâs sahibi kimselere yapılacaktır.²⁵⁶

İbn Teymiyye, ihlâs sahibi kimselere yapılacak olan şefaafın Allah'ın izniyle gerçekleşeceğini belirtmektedir. Allah, ihlâs ve tevhid ehline lütufta bulunacak ve bununla o insanlar, kendisine izin verilecek şefaafçının duası sayesinde

---

²⁵⁵ İbn Teymiyye burada müşriklerin ilahları aracılığıyla gerçekleşeceğini ümit ettikleri çarpık şefaaf anlayışına temas ederek ayetler ışığında bu yanlış şefaaf algısının tutarsızlığını ortaya koymaktadır.

²⁵⁶ *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c. 7, s.69

başılanacaklardır. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre Hz. Peygamber de kendisine yapılan bu lütuf sayesinde öncekilerin ve sonrakilerin kendisine gıpta edecekleri *Makam-ı Mahmud'a* ulaşacaktır. Nitekim dünyada iken o, onlar için yağmur duasında bulunur ve onlara dua ederdi. İşte bu da kıyamet gününde onlara yapacağı bir şefaata olacaktır. Yani Yüce Allah, peygamberinin şefaatinin dünyada iken kabul ettiği gibi ahirette de kabul edecektir.²⁵⁷

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin aksine şefaatin tevhid ehli için hak ve gerçek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İbn Teymiyye, Allah'ın peygamberinin çeşitli vesilelerle bu dünyada ümmetine şefaata ettiğini dolayısıyla asıl şefaatin gerçekleşeceği öbür dünyada da şefaata edeceğini ve şefaatin hak olduğunu dile getirmektedir.

İbn Teymiyye'ye göre bütün bunların yanında Kur'an-ı Kerim'in şefaatin olmadığını belirten bazı ayetlerinden maksat ise farklıdır. Bu ayetlerde temel olarak anlatılmak istenen, şirkin yani Allah'tan başkasına dua ve ibadet edilmesinin, O'ndan başkasından istekte bulunulmasının, şefaatte ve başka hususlarda ondan başkasına tevekkül edilmesinin yanlışlığıdır. İnsan, hiçbir zaman kendisine rızık vermesi konusunda Allah'tan başkasına tevekkül edemez. Allah, bir kimseye rızıkını birtakım sebepler dolayısıyla verse de bu böyledir. Ayrıca insan, ahirette kendisine merhamet edilmesi hususunda da Allah'tan başkasına tevekkül edemez. Yani Kur'an-ı Kerim'in mutlak olarak reddettiği şefaata, şirkin söz konusu olduğu şefaattir. Tevhid ve ihlâs ehline yapılacak şefaata, bu kapsamda değerlendirilemez. Zira şefaata, tevhidin bir parçasıdır ve şefaata layık olanlar da tevhid ehli olan kimselerdir.²⁵⁸

---

²⁵⁷ *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c. 7, s.69

²⁵⁸ *İbn Teymiyye Külliyyatı*, c. 7, s.70

F- Tevhîd ve Adl

Tevhid esası, Mu'tezile için oldukça önemlidir. Dinin özü ve temeli olarak kabul edilmektedir. Hatta Mu'tezile, sırf bu esasa verdikleri önemi göstermek için kendilerini “*Ehlü'l-Adl ve't-Tevhîd*” olarak isimlendirmiş ve bu isimle anılmaktan da memnuniyet duymuştur.²⁵⁹

Mu'tezilî düşünce sistemi içerisinde Tevhîd ilkesi temelde Allah'ı her türlü tecsim ve teşbihten uzak tutma çabalarının ürünüdür. Tam olarak “Allah'ı birleme” veya “Allah'ın birliğine inanma” demek olan tevhid,²⁶⁰ özü itibarıyla Allah'ın kadim olduğunu ve kıdeminin O'nun özel sıfatı olduğunu belirterek diğerlerinin kadim kabul ettikleri sıfatları reddetme anlamına gelmektedir. Mu'tezile, Allah'ı sıfatlardan arındırma üzerine bina ettiği Tevhid prensibi çerçevesinde, Allah'ın sıfatlarının zatının özü olduğu yani Allah'ın ilmiyle âlim, kudreyle kadir olduğu ve Allah'ın yaratılmışların sıfatlarından tenzih edilmesi gerektiği fikri üzerinde durmuştur. Ayrıca Allah'ın cisim ve gölge olmadığı ve Allah için uzunluk, derinlik ve genişlik gibi özelliklerin söz konusu olamayacağı, Allah'ın parçalara ayrılamayacağı ve bölünemeyeceği şeklindeki düşünceleri dile getirmiştir.²⁶¹

Mu'tezile'nin sıfatlar konusunda yukarıda bahsedilen görüşleri, onları yed, vech, istiva ve semada oluş gibi Kur'an'da var olan nitelemeleri, Allah'ın her türlü havadisten tenzih edilmesi şeklinde yorumlamaya ayrıca Kur'an'ın mahlûk olduğu ve Allah'ın görülemeyeceği fikrine sevk etmiştir.²⁶² Mu'tezile'nin tevhid ilkesi çerçevesinde dile getirdiği görüşlerinin, bazı İslam dışı dinlerdeki düalizme, teşbih

²⁵⁹ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s.575

²⁶⁰ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s.575

²⁶¹ Şehristanî, a.g.e., s. 57,58, Aydınlı, a.g.e., s. 47

²⁶² Bulut, a.g.e., s.175

ve tecsimde bulunan İslam fırkalarına ve özellikle de Hadis Ehli'nin Kur'anî kavramları aynen almalarına bir tepki olarak biçimlendiği söylenebilir.²⁶³

Mu'tezile'nin tevhid esası ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra İbn Teymiyye'nin konuya nasıl yaklaştığına geçebiliriz. İbn Teymiyye'ye göre, Mu'tezile mensupları, 'Tevhid' ve 'Adl' ehli olmakla övünmelerine rağmen 'Tevhid' konusundaki görüşlerini dile getirirken büyük bir yanılğı içerisine düşmüşlerdir. Mu'tezile, tevhid inancını açıklarken, Allah'ın varlığını inkâr etmeye veya O'na ortak koşmaya götürececek bir biçimde, Allah'ın sıfatlarını inkâr etmiştir.²⁶⁴ Onlar, ilahî sıfatların inkârına, Allah'ın müminler tarafından ahirette görüleceğinin reddine ve Kur'an'ın yaratılmış olduğu iddiasına tevhid demişler ve kendilerini tevhid ehli olarak tanımlamışlardır. Hâlbuki onlar Cehmiyye'nin görüşlerine uymuşlardır.²⁶⁵

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin tevhid ilkesine ve bu ilke bağlamında dile getirilen Allah'ın sıfatları, Allah'ın ahirette görülmesi, Kur'an'ın yaratılmış olması gibi fikirlere karşı çıkmaktadır. Karşı çıkmakla da kalmayıp onların bu tür fikirlerinin başka bir fırkanın (Cehmiyye) görüşlerine uymaları neticesinde ortaya çıktığını dile getirmiştir. İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile'nin tevhid konusundaki görüşleri bir yanılığdan ibarettir. Zira onlar, tevhid inançlarını açıklarken Allah'ın Kur'an'da bildirdiği sıfatlarını inkâr etme yoluna gitmişlerdir. Mu'tezile'nin sıfatları inkâr etmesi ise onları Allah'ın varlığını inkâr etmeye ve Allah'a ortak koşmaya götürmüştür. İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile'nin tevhid ilkesi çerçevesinde dile getirdiği görüşler, kabul edilebilir görüşler olmadığı gibi Ehl-

---

²⁶³ Aydınli, a.g.e., s.48

²⁶⁴ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman*, s. 35

²⁶⁵ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearuz*, c. 7, s. 290, Ayrıca bkz. Yazıcı, a.g.e., s.362.

i Sünnet akidesinin de dışındadır. Zira İbn Teymiyye'ye göre birçok ayet ve hadis yukarıda bahsedilen konularda onların dediğinin aksini söylemektedir.

Mu'tezile'nin tevhid konusundaki görüşlerine İbn Teymiyye'nin karşı çıkmasının ve işin aslının onların dediğinden farklı olduğu şeklinde bir kanaate sahip olmasının temel nedeni, İbn Teymiyye ve Mu'tezile'nin ayet ve hadisleri anlama noktasındaki metod farklılığıdır. İbn Teymiyye, nasların anlaşılmasında lafızların zahirine bağlı kalmayı öncelerken Mu'tezile, te'vil ve aklı önplana çıkarmaktadır. Bu metodik farklılık da İbn Teymiyye ile Mu'tezile'nin tevhid konusunda farklı anlayışlara sahip olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Mu'tezile'nin bir diğer esası olan "adl" ise temelde kulun özgür bir iradeyle kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu dolayısıyla yapıp ettiklerinin sorumluluğunun kendisine ait olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre ayrıca kulun kötü fiillerinin yaratıcısı kul değil de Allah olsaydı ve Allah bu fiillerinden dolayı insanları cezalandırmış olsaydı bu durum, Allah'ın adaleti ile bağdaşmazdı. Yani insan hem iyi hem kötü fiillerinin yaratıcısıdır ve bu kötü fiillerini özgür iradesiyle yerine getirdiğinden ötürü mesela kötü fiilleri nedeniyle cezalandırılması Allah'ın adaletine aykırı olmaz.

Mu'tezile'nin bu esasına göre Allah, ne insanların kesplerinin (yapıp kazandıklarının) ne de canlıların işlerinden herhangi birinin yaratıcısıdır. Yani kendi kesplerini takdir edenler bizzat insanlardır. Allah'ın ne onların yaptıklarında ne de diğer canlıların işlerinde bir yapıcılığı ve takdiri vardır. Bu görüşleri yüzünden bu zümreye "Kaderiyye" (Kaderciler) adı verilmiştir.²⁶⁶

Mu'tezile, kulun hayır ve şer olan fiillerinin yaratıcısı olduğu, bunun sonucunda da ahirette sevap veya ceza ile karşılaşacağı konusunda ittifak halindedir.

---

²⁶⁶ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.83

Onlara göre Allah, şer ve zulümden, küfür ve masiyet olan bir fiili meydana getirmekten münezzehtir. Çünkü Allah nasıl adli yarattığında adil ise zulmü yarattığında da Allah'ın zalim olması gerekirdi. Allah'ın kullarına zulmetmesi ise onun adaletine aykırıdır. Dolayısıyla Allah sadece salah ve hayrı işler. İşte bu düşünce Mu'tezile tarafından adl olarak isimlendirilmiştir.²⁶⁷

Görüldüğü üzere Mu'tezile'nin kader anlayışının temelini insanın özgürlüğü ve fiillerinin yaratıcısı olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. İnsanın kendi fiilini gerçekleştirme konusunda hür olduğu ve bu yüzden işlediği iyi ve kötü amellerden dolayı ceza görmesi veya sevap kazanması gerektiği ve bunun Allah'ın adaleti ile paralellik arz ettiği noktasında ele alınan kader anlayışı, Mu'tezile'nin adl esasının temelini oluşturmuştur. Adl prensibinden hareketle Mu'tezile, insanın kendi fiilini yarattığı, Allah'ın insanları iradelerinde özgür bıraktığı ve sorumluluk yüklediği fikrini işlemiştir. Böylece Mu'tezile, insanın akıbetini kendi fiiline bağlamakta ve insanlarla ilgili işlerde Allah'a adaletsizlik nispet etmeyi kabul etmemektedir.²⁶⁸

Mu'tezile'nin insanın özgürlüğü ve Allah'ın adaleti ile sistemleştirdiği adl ilkesine İbn Teymiyye'nin bakışı oldukça farklıdır. İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile, evrende olup biten şeyleri Allah'ın dilemediği ya da Allah'ın dilemediği şeylerin meydana geldiği ve kulların fiillerini Allah'ın yaratmadığı gibi iddialarda bulunarak güya adaleti isbat için Allah'ın kudretini ve dilemesini inkâr etmeğe adl der ve kendilerini adalet ehli sayarlar.²⁶⁹ Görüldüğü gibi İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin adl esasını doğru bulmayarak birkaç açıdan eleştirmiştir.

İbn Teymiyye'ye göre bu esas çerçevesinde Mu'tezile'nin en önemli çıkması, evrende olup biten şeylerde veya insanın fiillerinde Allah'ın küllî iradesinin devre

²⁶⁷ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.58

²⁶⁸ Aydınlı, a.g.e., s. 49-50

²⁶⁹ İbn Teymiyye, *Der'ü't-Tearuz*, c. 7, s. 290, Ayrıca bkz. Yazıcı, a.g.e., s.362.

dışı bırakılmasıdır ki bu asla kabul edilebilir bir şey değildir. Buna ek olarak kulların özgür iradeleriyle gerçekleştirmiş oldukları ihtiyarî fiilleri bile olsa bunların Allah tarafından yaratılmadığını öne sürmek Kur'an'da ve sünnette yeri olmayan bir tür bid'attir. Mu'tezile'nin buradan hareket ederek yani Allah'ın kudretini ve dilemesini inkâr ederek adaleti isbat ve tesis ettiğini ileri sürmesi de ayrı bir çıkmazdır. Buna ek olarak İbn Teymiyye'ye göre Allah'ı, bizzat O'nun kendisini vasıflandırdığı gibi bir adalet sıfatıyla vasıflandırmak; Mu'tezile'nin yaptığı gibi, O'nun adaletini, ilahi kaderi inkâr edecek bir şekilde yorumlamaktan daha doğru ve isabetlidir.²⁷⁰ Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile'nin bütün bu iddialarından hareketle kendisini tevhid ve adl ehli sayması makul ve mantıklı değildir.

---

²⁷⁰ İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman*, s. 35

SONUÇ

İbn Teymiyye, Abbasi Devleti'nin Moğollar tarafından ortadan kaldırılmasıyla Müslümanların siyasi otoriteden yoksun olduğu, pek çok yerleşim biriminin tahrip edildiği, iç isyanların arttığı, mezhep taassubunun son derece yaygın olduğu ve fırkaların kendi görüşlerinin üstün gelmesi adına muhaliflerini yok etmeyi göze aldığı bir dönemde yaşamıştır. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası da İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin en önemli olaylarındandır. Bütün bu olaylar, İbn Teymiyye'nin düşünce dünyasında ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olmasında etkili olmuştur.

İbn Teymiyye, küçük yaşlardan itibaren almış olduğu eğitimle oldukça dolgun bir ilmî birikim elde etmiştir. Bu birikim sayesinde akaid, fıkıh, mezhepler tarihi, tasavvuf ve felsefe alanlarında çeşitli eserler kaleme almış ve birçok risale yazmıştır. Bunlara ilaveten ilmî toplantılara katılarak benimsemediği görüşlere yönelik reddiyeler yazmıştır. Buna bağlı olarak gerek yaşadığı dönemde gerekse günümüze kadar geçen süreçte İbn Teymiyye'nin de lehinde ve aleyhinde birçok eser kaleme alınmıştır.

İbn Teymiyye'nin zihin dünyasının Hanbelî kaynaklardan beslendiği bilinmektedir. Zira o, Hanbelî bir ilmî geleneğe sahip olan bir ailede dünyaya gelmiş olmanın da etkisiyle ilk olarak hanbelî fikhını okumuştur. İbn Teymiyye'nin babasının ve dedesinin meşhur hanbelî âlimlerden olması da bu noktada etkili olmuştur. Bunun yanında İbn Teymiyye, diğer mezhepler hakkında da bilgi edinmiş ve bu mezheplerin fikir sistemlerinden hareket ederek olaylara daha geniş bir perspektiften bakma imkânı elde etmiştir. İbn Teymiyye'nin birçok mezhep ve ekol hakkında görüş bildirirken veya eleştirilerde bulunurken bu grupların fikirlerini

ayrıntılı olarak belirtmesi, onun Hanbeliliğin dışındaki mezhepler hakkında da bilgi sahibi olduğunun en güzel kanıtıdır.

İbn Teymiyye'nin inanç konularındaki en önemli iki referans kaynağı ise Ahmed b. Hanbel ve onun görüşlerini derlemekle tanınan Ebu Bekir el-Hallâldır. İbn Teymiyye, Ebu Bekir el-Hallâl'in *Kitabu's-Sünne* adlı eserini okumuş ve bu eserdeki bilgilerden alıntılar yapmıştır. Ebu Bekir el-Hallâl'in *Kitabu's-Sünne* adlı eseri, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin derlendiği bir eser olduğundan bu iki isim İbn Teymiyye'nin inanç dünyasının ve kelâmî görüşlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Yalnızca Kur'an ve sünneti merkeze alan İbn Teymiyye, bütün fetva ve görüşlerini de bu ülküye göre oluşturmuştur. Aynı şekilde mezheplere yönelik değerlendirmelerde bulunurken de bu hususa azamî derecede özen göstermiştir. Herhangi bir mezhebin görüşünü değerlendirirken Kur'an ve sünnette yer almayan bir hususla karşı karşıya geldiğinde, tüm dikkatini bu noktaya yönlendirmiş ve şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Bu özelliği nedeniyle insanlar onun hakkında ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı onu takdir etmiş bir kısmı da kötölemiştir. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde de İbn Teymiyye'nin görüşlerine tâbi olan insanlar olmakla birlikte onun son derece uç görüşlere sahip olduğunu iddia ederek onu eleştirenler hatta sıfatlar konusundaki görüşleri nedeniyle tekfir edenler dahi olmuştur.

İbn Teymiyye'nin mezhep algısının omurgasını, geleneğe bağlılığın oluşturduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Çünkü o, gerek Mürcie, gerek Mu'tezile gerekse Hariciler'e yönelik eleştirilerinde kendi safını belirlerken, zihin dünyasında derin izler bırakan geleneğin etkisinde kalmıştır. Kendisi de birçok defa

“Geleneğin inanç ve uygulamalarında, Allah’ın kitabı ve peygamberin sünnetinde böyle bir şey yoktur. Bütün bunlar, geleneğin inanç ve uygulamalarında rastlanması mümkün olmayan te’vil ve bid’atlerdir.” diyerek düşünce dünyasını şekillendiren unsurlardan bahsetmiştir. Mürcie ve Mu’tezile’yi eleştirirken de bu argümanları oldukça fazla kullanmıştır.

İbn teymiyye, Mürcie’ye yönelik eleştirilerde bulunurken temel olarak Mürcie’nin yapmış olduğu iman tanımı ve iman-amel ayrımı ile ilgili söylem ve temellendirmelerinden hareket etmiştir. İbn Teymiyye’ye göre Mürcie’nin en büyük yanlılığı imanı tanımlarken dil ile ikrar ve kalp ile tasdiki yeterli görmesidir. Hatta Mürcie’nin bazı kolları imanı sadece ikrardan ibaret görerek çok daha büyük bir yanlılık içerisine düşmüştür. İbn Teymiyye’ye göre Mürcie’nin iman için ikrar ve tasdiki yeterli görmesi, amellerin imanın dışında kabul edilmesine sebebiyet vermiştir ki bu daha da büyük bir problemdir. İmandan artma ve eksilme, imanda istisna gibi konularda da Mürcie’nin görüşlerini eleştirmiş ve geleneğe aykırı görüşleri ayetler ve hadisler ışığında izah etmiştir.

İbn Teymiyye’nin Mu’tezile’ye yönelik eleştirilerinin ağırlık noktasını ise Mu’tezilî düşüncenin felsefî düşünceyle kurmuş olduğu dirsek teması oluşturmaktadır. Bilindiği gibi İbn Teymiyye, akıl karşıtı bir düşünür olarak takdim edilmektedir. Sanılanın aksine İbn Teymiyye, akıl karşıtlığı yapan biri olmadığı gibi akıl-nakil uygunluğuna da önem verir. Çünkü o, aklın kullanılmasına değil felsefede olduğu gibi nakilden bağımsız salt akılcılığa karşıdır. Mu’tezile’nin İbn Teymiyye tarafından en çok eleştirilen yönlerinden biri de bu olmuştur. Yani Mu’tezile akli kullanırken felsefecilerin düşmüş olduğu hataya düşmüş ve akli nakilden bağımsız

bir şekilde ele almıştır. Bundan dolayı İbn Teymiyye tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.

İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'yi Haricîlerle benzerlik kurarak eleştirdiği bir başka nokta ise büyük günah işleyenin mümin olarak kabul edilmemesi ve öbür dünyada ebediyen cehennemlik olarak görülmesidir. İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile, her ne kadar büyük günah işleyeni bu dünyada tekfir etmese de öbür dünyada da cehennemlik olmasına rağmen azabının kâfirlerden daha hafif olduğunu ileri sürerek Haricîler'in görüşlerinden ayrılmaya çalışsa da yine de çelişki içerisindedir. Zira İbn Teymiyye'ye göre ebediyyen cehennemlik olmanın şartı Kur'an'da belirtildiği gibi Allah'a ortak koşmaktır. Dolayısıyla Mu'tezile ve Haricîler'in dediği gibi büyük günah işleyen ebediyyen cehennemlik değildir.

İbn Teymiyye'nin iman konusunda mezheplere bakışını konu edinen çalışmamızda üç nokta dikkatimizi çekmiştir. Bunlardan birincisi İbn Teymiyye'nin Mürcie ve Mu'tezile'nin görüşlerini kendi kaynaklarından değil de Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn* adlı eserinden veriyor olmasıdır. Oysaki bir mezhebin görüşleri eleştirilirken o mezhebin görüşleri farklı kaynaklardan değil bizzat o mezhebin müntesipleri tarafından kaleme alınan birinci el kaynaklardan aktarılmalıdır. Zira bir mezhebe ait olmayan kaynaklar o mezhep ile ilgili objektif olmayan bilgiler verebilir. Ancak İbn Teymiyye, bu hususu göz önünde bulundurmamıştır.

İkinci nokta ise İbn Teymiyye'nin Mürcie'nin ya da Mu'tezile'nin herhangi bir görüşünü aktarırken bu görüşün ortaya çıkmasına sebep olan süreci ve hadiseleri göz ardı ederek sadece fikirleri eleştirmesidir. Oysaki fikirler hiçbir zaman boşlukta doğmaz ve bazı gelişmelerin neticesi olarak ortaya çıkar. Fikirlerin oluşumuna zemin

hazırlayan süreç ve hadiseler göz önünde bulundurulduğunda ise bir fikrin eleştirilmesi ya da temellendirilmesi çok daha mantıklı ve de kolay olmaktadır.

Üçüncü nokta ise İbn Teymiyye'nin mezhepleri eleştirirken bu mezheplerin ve görüşlerinin insan ürünü olduğu gerçeğini göz önünde tutmamış, farklı düşüncelere çok fazla yaşam hakkı tanımamış ve çok sert eleştirilerde bulunmuş olmasıdır. Hâlbuki hem İbn Teymiyye'nin eleştirdiği mezheplerin görüşleri hem de kendisinin geleneğe dayanarak ortaya attığı görüşler, insan ürünüdür ve tartışmaya açıktır. Ancak İbn Teymiyye, mezhepleri eleştirirken diğer mezhepleri ötekileştirmiş ve kendi fikirlerinin Kur'an'a, sünnete ve geleneğe en uygun fikirler olduğunu savunmuştur. Kanaatimizce İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı, İslam'ın dinamik yapısı göz önünde bulundurulduğunda fikirlerin donuklaştırılmasından başka bir şey değildir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İz Yay. İstanbul 2006
- Altınay, Ahmet Refik, *Haçlılar*, Ötüken Yay. İstanbul 2007
- Arpa, Abdulmuttalip, "Kur'an'da Mecaz Tartışmaları ve İbn Teymiyye'nin Meseleye Yaklaşımı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 44
- Arpa, Enver, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Fecr Yay. Ankara 2010
- Atalan, Mehmet, *Cafer-i Sadık*, TDV Yay., Ankara, 2007.
- ....., *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, Araştırma Yay. Ankara, 2005.
- Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2002
- Aydınlı, Osman, *Akılcı Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*, Hititkitap Yay. Ankara, 2010
- Bağlıoğlu, Ahmet, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004
- Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, Çev. Hande Canlı, Kaknüs Yay. İstanbul 2005
- Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2002
- Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2011
- Çağrııcı, Mustafa, *İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzali-İbn Rüşd Tartışması*, İslam Tetkikleri Dergisi, IX (1995) s. 77-126

Davudoğlu, Ahmed, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*, Bedir Yay. İstanbul 1997

Ebu Zehra, Muhammed, *İmam İbn Teymiyye*, Çev., Nusreddin Bolelli, Vecdi Akyüz, Adil Bebek, Mehmet Erdoğan, Veli Kayhan, İslamoğlu Yay., İstanbul, 1988.

....., *Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbgatullah Kaya, Çelik Yay. İstanbul

Ecer, Safinur, *İbn Teymiyye'nin Filozoflara Yönelttiği Eleştiriler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.

el-Bağdadi, Abdulkahir, *el-Fark beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, Çev., Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007.

Eliaçık, R. İhsan; *İslam'ın Yenilikçileri III*, Medcezir Yay., İstanbul, 2003

Erdem, H. Sabri, *Maturîdî ve İbn Teymiyye'de Metot Anlayışı ve Kur'an*, Şule Yay. İstanbul

Erdem, H. Sabri, A.Ü.İ.F.D. Cilt:47, Sayı:1 Yıl: 2006

Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yay. İstanbul 2005

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2004

....., *İtikadî İslam Mezheplerine Giriş*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir, 2007

..... *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. İzmir, 2008

Gediklioğlu, Adnan, *Kur'an Ayetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve İbn Teymiyye'ye Göre İmamet Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008

Gümüšođlu, Hasan, *Temel İnanç Sistemleri İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yay. İstanbul, 2009

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2005

Hasırcı, Nazım, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, Araştırma Yay. Ankara 2010

Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarihi Metodolojisi*, Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yay. İstanbul 2004

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut-Riyad, Mektebetü Marife-Mektebetü Nasr, c. XIII, 1966

İbn Teymiyye, *Kitabu'l-İman*, tahk. Haşim Muhammed Şazelî, Kahire t.y.

....., *Der,ü't-Tearuzi'l-Akl ve'n-Nakl*, tahk. Dr. Muhammed Reşad Salim, Riyad 1339

....., *Mecmuû Fetâvâ*, tahk. Abdurrahman b. Muhammed, Ribât 1981

....., *Minhâcu's-Sünne*, tahk. Dr. Muhammed Reşad Salim, Kahire 1989

....., *Velayet Risalesi*, Çev. Heyet, Tevhid Yay., İstanbul, 1996

....., *Şia'ya Reddiye*, Çev. Heyet, Tevhid Yay., İstanbul, 1996

....., *İsim ve Sıfat Tevhidi*, , Çev. Heyet, Tevhid Yay., İstanbul, 1996

....., *İman Üzerine*, Çev. Salih Uçan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2009.

....., *Kalp Amelleri*, Çev. İbrahim Sarmış, Guraba Yayınları, İstanbul, 2004.

....., *es-Siyasetü'ş-şeriyye*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.

....., *Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*, Çev. İ.E. Dal, Pınar Yayınları, İstanbul, 2009.

....., *Tefsir Üzerine*, Çev. Heyet, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

....., *Akaid-i Vasitiyye*, Çev. İsmail Ceylan, İstanbul 2009

İbn Teymiyye Külliyyatı, Tevhid Yay. İstanbul 1997

İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik*, Kitap yay., İstanbul, 2009.

Kâdı Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Kahire, 1965

Koçyiğit, Talat, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1989

Kutlu, Sönmez, “*İslam Mezhepleri Tarihinde Usül Sorunu*”, *İslami İlimlerde Usül Meselesi*, Ensar Neşriyat, I, 27–28 Eylül, 2003

..... *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat Yay. Ankara, 2002

..... *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2000

..... *Mezhepler Tarihi'ne Giriş*, Değerler Eğitim Merkezi Yay., İstanbul, 2008

Koca, Ferhat, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *DİA.*, XX (1999), 391-405.

Laoust, Henry, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, Çev. E.Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, Pınar Yayınları, İstanbul 1999

Makdisi, George, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, Çev. H. Tuncay Başoğlu, Klasik Yay. İstanbul 2007

....., "Ibn Taymiyah", The Encyclopedia of Religion, Macmillan Publishing Company, New York, 1987

Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şiilik Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yay., Ankara, 1993

..... "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri.", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, Oş, 2004, s.7

..... "Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'nın Yeri", *Ethem Ruhi Fığlalı'ya Armağan*, Vadi Yay. Ankara 2002

Özervarlı, M. Sait, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, İSAM Yay., İstanbul, 2008.

Özer, Salih, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar Yay. İstanbul 2004

Rızaeddin Bin Fahreddin, *Şeyhülislam İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, Çev., Ömer Hakan Özalp, Özgü Yay., İstanbul, 2007

Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005

Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2001

Sarıkavak, Kâzım, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997

Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005

Şeşen, Ramazan, "*Harran*", T.D.V.İ.A., c. XVI, İstanbul 1997

Tekin, Memiş, *İbn Teymiyye'de İctihat Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006

Tomar, Cengiz, "*Şam*", D.İ.A., c. 38, İstanbul, 2010

Uludağ, Süleyman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, (Mecmu' Fetava tercümesi için yazılan giriş), trc. Komisyon, Tevhid Yayınları, İstanbul 1986

Uyan, Abdüllatif, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983.

Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İsam Yay. İstanbul, 2010

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Cihet*", *DİA.*, İstanbul, 1993, c. VII

Yazıcı, Muhammet, *İbn Teymiyye'nin Mecmu'u Fetava İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1998.

... *İbn Teymiyye'nin İslam İnanç Mezheplerine Bakışı*, Salkımsöğüt Yay. Erzurum, 2009

Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yay. İstanbul, 1991

ÖZET

Akkoyunlu, İsmail, "İbn Teymiyye'nin İman Konusunda Mezheplere Bakışı", Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hasan Onat, 135 s.

İbn Teymiyye, İslâm düşüncesinde yazdıklarıyla ve fikirleriyle adından çokça söz ettiren isimlerin başında gelmektedir. İslâm düşüncesinde kendi dönemine kadar ortaya çıkan hemen hemen bütün ekol ve şahıslar hakkında söz söylemiş olan İbn Teymiyye, aynı zamanda önemli bir eleştiri zihniyetine sahiptir. İslâmî ya da İslâmî olmayan birçok inanç ve uygulamayı eleştiren İbn Teymiyye, itikadî İslâm mezheplerine yönelik de yoğun eleştirilerde bulunmuştur. İbn Teymiyye, en çok Haricîlik, Mürcie, Şia ve Mu'tezile gibi mezhepleri eleştirmiştir.

İman konusunda ise İbn Teymiyye'nin Mürcie ve Mu'tezile'yi yoğun bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. İbn Teymiyye, Mürcie'yi en çok iman tanımından hareketle iman-amel ilişkisi, imanda istisna, imanda artma ve eksilme gibi konularda eleştirmektedir. Mu'tezile'yi ise düşünce sistemlerine felsefeyi hâkim kılmakla bir de ayet ve hadislere yeterince önem vermemekle suçlamaktadır. Ayrıca Mu'tezile'nin beş esasını da yeterli bulmayarak tutarsızlıkla suçlamaktadır.

İbn Teymiyye'nin Mürcie ve Mu'tezile'nin iman anlayışlarına yönelik yoğun eleştirilerde bulunmasının temel nedeni ise kendisinin bu iki ekolden farklı bir geleneğe sahip olmasıdır. Yani İbn Teymiyye, fıkhıta Hanbelîliğin itikatta ise Hadis Taraftarları'nın izlerini zihninde taşıyor olduğundan Mürcie ve Mu'tezile'nin iman anlayışlarını eleştirmesi kaçınılmaz olmuştur.

ABSTRACT

Ismail Akkoyunlu, "The View of Ibn Taymiyyah towards the Schools of Thought in the Matter of Faith", MA Thesis, Advisor: Prof. Dr. Hasan Onat, 135pp.

Ibn Taymiyyah is one of the most leading figures whose works and views are frequently referred to in the Islamic Thought. Ibn Taymiyyah who almost spoke of all schools and prominent figures in Islamic thought up to his time at the same time had a severe critical mentality. Ibn Taymiyyah who criticized many Islamic or non-Islamic practices also made an intensive criticism about the theological schools of Islamic thought. Most widely-criticized sects by Ibn Taymiyyah were Murjia, Mutazila, Shia and Kharijite.

It seems that in the matter of faith he most criticized Murjia and Mutazila. On the basis of its definition of faith, he most criticized Murjia in such matters as the relationship of faith and action, exception in the faith, increase and decrease in the faith. As for Mutazila, he charged them, for one thing, with making the philosophy dominant over their system of thought and, for another, with not giving necessary importance to the Quranic verses and the prophetic traditions. Besides, he did not find the five principles of Mutazila sufficient and so he accused them of incoherence.

The main reason lying behind Ibn Taymiyyah's intensive criticism to the Murjite and Mutazilite views of faith is the fact that he belongs to a different tradition from those of two schools. That is to say, since Ibn Taymiyya belongs to Hanbalism in fiqh and to Ahl al-Hadith in doctrine, he it was inevitably criticized the Murjite and Mutazilite understanding of faith.

